

המרד הגדול

— מצעד האיוולת או סוד הקיום —

מיכאל בן ארי

המרד הגדול
מצעד האיוולת או סוד הקיום

ד"ר מיכאל בן ארי

לילדינו האהובים
בנימין ואסתר
עם כניסתכם השנה בעול מצוות
תפילתנו
שתמידו ללכת בדרך טובים
באהבת אב ואם
קרני שומרון תשע"ו

כל הזכויות שמורות - תשע"ו

מהדורת ביקורת - להערות והארות, והשגת הספר
drmichaelbenari@gmail.com | 09-7941319

עיצוב: יצחק למפרט 054-8046613
הדפסה: דפוס מיקוד, אשדוד

אקדמת מילין

כשהמקדש עלה בלהבות ואחרוני הלוחמים התבוססו בדמם, כמעט ולא נותר איש שיספר את מה שהתחולל שם. גיבורי המרד נלחמו עד טיפת דמם האחרונה ומי שנותר ונלכד חי לא שפר גורלו. 'רחמנותם' של הרומאים הועידה להם - מיתות משונות, עבדות, או כלי משחק לחיות טרף כשעשוע להמוני באי האצטדיונים. מובן שבסיטואציות אלו, לאיש מהם לא היתה אפשרות, לכתוב ולתעד את מהלכו, של מה שאנו מכנים 'המרד הגדול'.

יוצא מן הכלל, הוא יוסף בן מתתיהו, שבעת הזאת הולבש בזהותו החדשה כיוספוס פלביוס. המצביא היהודי שקיבל את חסותה של המשפחה הקיסרית הפלבית, של אספסיאנוס ובנו טיטוס. זה שקיבל את מלוא התנאים לשבת ולתאר את מהלך המרד, כראות עיניו של מי שבגד בעמו וחצה את הקווים, של מי שסייע לאויבי עמו להכניעם. רק פתי יקבל את הצהרותיו בדבריו נאמנותו לאמת. רק פתי יקרא את דברי השבח שהוא מרעיף על קלגסי רומא או את דברי הנאצה על מנהיגי המרד, ויחשוב שיש בהם מידה של אמת. אך מצער הוא, שדורות של חוקרים, סופרים והוגי דעות, הולכו שולל אחר תיאוריו המרושעים, שהפכו גיבורים עזי נפש לפושעים, שודדים ורצחניים.

לא פעם שאני ניצב מול חומות ירושלים, ובמיוחד אם מדובר בשעת לילה, אני רואה מול עיני את הנועזים שבאחינו, אלו שהסתערו על מכוונות המלחמה, שהכו וכתשו את טיטוס ולגיונותיו, שהנחילו לדורות את סיסמת 'לחירות ירושלים'.

אני בוש להביט בהם, להסתכל בעיניהם. אני שומע את זעקת העלבון שלהם, את תחושת הבגידה. את השאלה המדהדת, "אתם באמת מאמינים שהיינו שודדים, רודפי ממון, וכל אימת שהיה לנו משעמם עסקנו ברצח ומלחמת אחים, הנטרפה עליכם דעתכם?"

ואז, אני משפיל מבט.

שנים מקננת בי תחושת העוול והעיוות, המנוצלת ע"י מיטב אויבי הלאומיות היהודית. כל מי שיש בו ניצנים של עמידה על עקרונות, או על ערכים, מואשם באופן מיידי; כבריון, כקנאי, או כמי שעוד יחריב את הבית השלישי. העיוות ההיסטורי של יוספוס הפך לסוג של תובנה אנטי לאומית המקדשת את הכניעה והבגידה.

מאן דהוא הפך את המציאות. הבוגדים, התבוסתנים, סייעני האויב הפכו לגיבורים.

כשבאותה העת גיבורי ישראל ומחרפי נפשם על הקיום היהודי, הפכו לשודדים בריונים ורצחניים.

לתובנה זאת מגייסים גם את דברי חז"ל, תוך עיוות מכון בהבנת דבריהם והתעלמות ממכלול המקורות שעוסקים בנושא. ההיתלות במהלך של ריב"ז, מתעלמת מהביקורת שיש עליו בחז"ל, מתוך בחירה לראות במעשה זה; דגם לפשרנות, לזיכרון על עקרונות, למחיקת ערך הלאומיות.

במשך שנים רבות מלווה אותי חזיון דימויני שלא נותן לי מנוח:

"על סיפונה של אניה בנמל קיסריה, מונחים כלובי ברזל, אליהם נדחסו אחרוני לוחמי המרד, שנפלו בשבי הלגיון הרומי. שבע מאות לוחמים יועדו לקשט לטיטוס ולאביו הקיסר אספסיאנוס את תהלוכת הניצחון ברומי. שם יובלו השבויים בשלשלאות לכל מצהלות ההמונים צמאי הדם. בלב המשלוח החי, שניים ממנהיגי המרד, יוחנן מגוש חלב ושמעון בר גיורא. בר גיורא המנהיג ההרואי של המרד, מיועד להוביל את תהלוכת השבויים בפורום שברומא. שם יערפו את ראשו, במוות אכזרי שעיקרו השפלה. אך גם בשעה זו אין בעיניהם של המנהיגים והלוחמים כל פחד. הם בזו למוות ביום בו מסרו עצמם למען המקדש, העיר והחרות הלאומית.

לפתע ממולם מעורבב עם חיילי הלגיון הרומי, מבחינים הם בדמותו יוסף המכונה בפי חבריו החדשים יוספוס. קשה להבין מה הניע אותו להגיע אל ספינת השבויים, לראות בעלבונם את אלו שעד לא מכבר היו מבני עמו, איתם יצא כתף אל כתף למלחמה בצורר הרומי. בצעד נינוח ובראש גאה מתקדם יוספוס אל עבר הכלובים, מצד השבויים עולה נהמה של זעם ושטף קללות לראשו של הבוגד. יוספוס אינו חושש, הוא מתקרב אל הכלובים ומחפש את שנואי נפשו, את שמעון ויוחנן מנהיגי המרד. אך לפני שיוספוס הוציא מילה מפיו עלה קולו של שמעון: "בוגד שפל, שמך ייזכר לדראון כמי שמכר את עמו ומקדשו, בבוגדנות עלובה". על פניו של יוספוס התפשט חיוך, ובשקט שהשתרר פתאום נשמעה תשובתו: "הזיכרון שייך למי שיכתוב את ההיסטוריה". שמעון השפיל את מבטו. הוא ידע, שבזמן שיוספוס יישב ויכתוב בנחת את אירועי המלחמה, לא יהיה מי שיעמוד מנגד ויספר את סיפור גבורתם. בבור קברו של שמעון בר גיורא ובבור כלאו של יוחנן בן לוי מגוש חלב, נקבר סיפורם של לוחמי החירות. סיפורם מעתה, נתון לחסדו המפוקפק של הגדול בבוגדים שקם לעם היהודי. במשיכת קולמוס הוא ישחיר את שמם לדראון עולם ויפאר את שמו של מפקד בכיר, שבגד וחצה את הקווים בשעת מלחמה. כשהוא סמוך ובטחו שגורסתו לאירוע המרד, יחידאית.

שלושים שנים לפחות בוער בי השקר של יוספוס, ועלבון הלוחמים. שנים שאני מתווכח, מסביר ומרצה. שנים רבות שהתחייבתי לעצמי ולאחרים שאכתוב. טרדות הזמן סוחפות, ולא נמצא הפנאי לכתוב, אך התסיסה לא חדלה. עת החלו ימי בין

המצרים של קיץ תשע"ו, גמרתי אומר, לשבת ולכתוב. החיבור נכתב ברצף אחד, תוך כשבועיים וחצי, של ימים ולילות. החיבור הזה חסר עד מאוד, בכמה וכמה נושאים שלא הספקתי לגעת, בדמויות שהיה ראוי לדבר בהם בהרחבה. החיבור חסר עריכה לשונית ועריכה בכלל. יש עניינים שדנתי בהם שוב ושוב ויש שקיצרתי בהם. חסרה גם קריאה ביקורתית של מי שמכיר את הנושא. אך החלטתי שמה שנדחה שלושים שנה, לא ידחה שוב, והנה הוא כאן. השתדלתי לאשש את דברי הן על המקורות הן על חוקרים ומחקרים, אך שגיאות מי יבין. אני מזמין את הקוראים, להגיב, להעיר ולהאיר וגם להתווכח, ובלבד שנמלא את החוב לאחינו לוחמי החרות גיבורי התהילה.

זכות להודות לספרנים בספריית באוני' בר אילן, לספרנים בספריית מכללת אורות, למעצב הגרפי יצחק למפרט שעבד מולי במקצועיות ובחן, לחברים שנתנו עצה ועידוד, לשומעי השיעורים במכללת אורות ובישיבת הרעיון היהודי שמחכימים אותי בדיונים המתפתחים, ודוחקים בי לכתוב, לילדי שהתגייסו לסייע בכל העניינים טכניים ולא הפסיקו לשאול אותי 'אבא כבר סיימת?', ולדגנית כל ביתי שהכל שלה.

צופה ישועה
מיכאל בן ארי
קרני שומרון
תשע"ו

תוכן עניינים

4 | אקדמת מילין

פרק א'

13 | מרד – 'המורד מטורף'

מצעד האווילות או סוד הקיום

- 13 | הדיכוי המדורג
- 15 | כשאין שום דבר אשר כדאי למות למענו"
- 16 | ההסכמה הלאומית הרחבה
- 17 | הניצחון שבנישולן
- 19 | המתנגדים למרד
- 21 | התנאים לפריצתו של מרד
- 22 | הרעיון המשיחי – המנעו של המרד

פרק ב'

25 | המצור

הסתגרות וחורבן או מתקפה וחורבן

- 25 | הרעבה
- 26 | סיוע מבפנים
- 26 | ריסוק כח העמידה
- 27 | הטיפול ביסודות עוינים
- 28 | הבקעת החומה
- 28 | הבית השני – השינוי במערכות המצור בעקבות כניסת מכונות המלחמה
- 29 | הצלת העיר הנצורה, תלויה בהסתערות ולא במלאי מזון

פרק ג'

31 | מדת לאומה

יש בן חורין שרוחו רוח של עבד, ויש עבד שרוחו מלאה חירות (הראי"ה קוק)

- 31 | שלבים בתודעת החירות של ימי הבית השני
- 32 | התקופה הראשונה – ישות דתית ללא שאיפות לאומיות:
- 35 | התקופה השנייה – גזירות אנטייונים מחוללים תחייה לאומית
- 35 | אין קיום מצוות ללא מלכות וחרב
- 36 | התקופה השלישית – שעבוד הגוף וחירות הרוח
- 37 | פומפיוס כובש אומה בת חורין
- 37 | מתנגדי הלאומיות – דורשים הנהגה דתית בלבד

פרק ד'

39 | שעבוד הגוף חרות הרוח

הקודמות לפרוץ המרד הגדול

- 39 | דיכוי ומרד מכיבוש פומפיוס ועד פרוץ המרד הגדול
- 40 | הנסיבות שהביאו למרד הגדול
- 41 | האנטישמיות ברומא – הרקע לרדיפת היהדות והיהודים ברומא
- 42 | שואת יהודי אלכסנדריה
- 44 | המדימה של סיאנוס להשמדת העם היהודי
- 45 | עימותים ופוגרומים באחריות שלטון הנציבים

פרק ה'

47 | רומא ורדיפת דת ישראל

'עלין הורגנו כל היום'

- 47 | רדיפת הדת – פרקטיקה של דיכוי לאומי
- 48 | רומא חוששת מהליכודת והעוצמה היהודית ברחבי האימפריה
- 50 | רדיפת דת ישראל – עינוי ורצח האיסיים על אמונתם
- 51 | הרומאים מובילים מלחמת דת
- 51 | רגע גדול בחיי האומה – גאיוס והצלם בהיכל
- 54 | תגובת גאיוס לעיכוב של פטרוניוס בהעמדת הצלם
- 54 | מה גרם לפטרוניוס להימנע מהעמדת הצלם
- 55 | אגריפס מזדעזע ופועל אצל גאיוס לבטול הגזרה
- 56 | תרומתן המכרעת של רדיפות הדת על פרוץ המרד – סיכום

פרק ו'

59 | פרוץ המרד – הרקע והקדמה

לידתה של תנועת החרות הלאומית

- 59 | המרד הוא תנועה חרות לאומית
- 60 | מ' שטרן: אידיאולוגיית המרד הקיפה המונים
- 60 | פרוץ' כשר: יוספוס במגמה ליחס את המרד לגורמי שוליים
- 61 | המרד הגדול תוצאה של תסיסה לאומית רחבה

61 | קבוצות מיעוט מטורפות או המונים שמאסו בעריצות הרומאית?

63 | תקציר האירועים: קיסריה, פלורוס, קסטיוס גאלוס

- 63 | אירועי קיסריה – פלורוס מפקיר את היהודים
- 63 | ביזת המקדש ע"י פלורוס – טוחפת את המרד גם את המתונים
- 64 | התנפצות האשליה של היהודים התנפנים
- 64 | פלורוס מציב תנאים לפיוס אך מבצע טבח ומנסה לבזוז את המקדש
- 64 | קסטיוס גאלוס לדכא את המרד ולמסע טבח וביזה
- 65 | המרד – מלחמת אין ברירה
- 65 | מועצת המרד ומינוי יוספוס למפקד הגליל
- 66 | המשמעות של המינויים במועצת המרד
- 66 | הקיפאון והכישלון מביאים להפיכה צבאית

פרק ז'

69 | הבוגדים בעמם – לדראון עולם

חלקם של יהודים בהחרבת המקדש

- 69 | המומרים והבוגדים מהגרועים שבאויבי עמנו
- 69 | הבגידה של תושבי ציפורי
- 70 | מלחמת אחים של נאמני רומא באחיהם היהודים נאמני המרד
- 70 | אגריפס השני
- 71 | יוליוס טיבריוס אלכסנדר
- 71 | מיוסף בן מתתיהו ליוספוס פלביוס
- 71 | יקיר הקיסרות
- 72 | מה תרם יוספוס למערך המלחמה של רומא
- 73 | כתיבתו ההיסטורית הכפשת גיבורי המרד

פרק ח'

75 | מערכה מתואמת ומשולבת בין

תנועות הלוחמים

בדיית מלחמת האחים של יוספוס

- 75 | יוספוס עסוק בהכפשה אובססיבית של מנהיגי המרד
- 77 | הטעיית המודיעין הרומי
- 78 | מודיעין שגוי בדרך לשתי מפלות
- 78 | א. המפלה הרומאית מול שער פספינוס
- 79 | טיטוס מעריך שיכבוש את ירושלים ללא קרב – מובס וכמעט נהרג
- 80 | המורדים הכינו מלכודות, הסתערו בהפתעה והניסו את חיל הפרשים
- 81 | ב. מפלה ללגיון העשירי בהר הזיתים:

81 | חלקם מהתבוסה בשער פספינוס הקמת מחנה על הר הזיתים

81 | תבוסה משפילה ללגיון העשירי מול תעוזת המורדים

82 | יוספוס מנסה להסביר את הסיבה לעוצמה שגילו לוחמי המרד

83 | האמנם היו בעיר 'סיעות יריבות'?

83 | הקונספציה של יוספוס

85 | תיאום וחלוקת גזרות – יוחנן

במקדש ובעיר התחתונה,

בר גיורא בעיר העליונה

- 85 | תנועת קנאים אחת!
- 85 | שמעון ויוחנן אלופי הפיקודים המטה הכללי במערכה על ירושלים
- 86 | יוספוס ממשיך בדברי בלע על לוחמי המרד ולהחניף בדברי שקר לרומאים

87 | המורדים נוקטים טקטיקה אחידה

בכל הגזרות

- 87 | לקחת היוזמה למתקפה על האויב
- 88 | פעולות המורדים נגד הלגיונות, הסוללות ומכונות המלחמה
- 88 | א. הדיפת אילי המצור ומכונות המלחמה בשיתוף פעולה של שמעון ויוחנן:
- 89 | ב. הדיפת הלגיון הרומי מחוץ לחומה השנייה:
- 89 | התבוסה מביאה את טיטוס לקחת פסק זמן
- 90 | ג. יוחנן ושמעון נחלים הצלחה במאבק מול הסוללות ומכונות המלחמה:
- 90 | התקווה של הרומאים לניצחון קרוב עולה באש של יוחנן
- 90 | שמעון בר גיורא מצטרף למתקפה על המכונות – יאוש בלגיונות
- 91 | לסיכום – המורדים צבא מתואם הנתן לפיקוד נועז ויצירתי

פרק ט'

93 | ריב"ז מול שורפי האסמים

בלה המרד, שא אש להצית (ד'בוטניסקי)

- 93 | מקורות חז"ל בעניין יציאתו של ריב"ז מירושלים
- 94 | אבות דרבי נתן – ריב"ז מאוהבי קיסר
- 95 | גורל הנכנעים לרומא
- 97 | יוזמת ריב"ז יוזמה עצמאית
- 99 | בבלי, מסכת גיטין: בריונים, שורפי אסמים, ומחריבי העיר
- 100 | א. שנאת חינום של המלשינים והבוגדים היא שהחריבה את ביתנו:

- 100 | ע"פ חז"ל - לוחמי המרד לא פגעו באחייהם
 101 | ב. ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקיילס ושתיקתם של חכמים:
 103 | שריפת האסמים:
 המורדים אונסים את ההנהגה לצאת מהקיפאון בטרם יתרגש אסון
 104 | הצלה כורתא

פרק י'

107 | תורה של חרות ותורה של גלות

בין חכמי ארץ ישראל לחכמי בבל

- 107 | כיצד נסביר את הפער שבין מקורות חז"ל העוסקים בתיאור יציאת ריב"ז מירושלים
 108 | המשיח דיין ותלמיד חכם או מנהיג צבאי ומדיני
 109 | האמנם ריב"ז הציל את היהדות
 110 | עלית בית נתנה – שוב הכרזת המרד נגד רומא
 110 | מה היא שעת השמד?
 111 | כריחת היהדות בדור אושא שלאחר מרד בר כוכבא

בנספח לדברים

- 113 | נספח א: הביטוי ליסטים בחז"ל ואצל יוספוס
 114 | נספח ב: ימי הבית השני – שנאת חינום או עם ישראל בתפארתו וגדולתו
 116 | רשימת קיצורים ביבליוגרפיים

ל"כנפיות המטרפים" אברהם שטרן ("יאיר")

"חיל יהודי מתפלל ברוכה..."

- אורי צבי גרינברג

מפי שגעון המלכות, לוחמי-החרות במולדת,
 ה' צבאות, מקדש משטמה, רכב-אש -
 אליה בכור שמעאל, בשלכת תקנה האובדת,
 ברוכה נתפלל, במכונת-יריה, במוקש:

"אלוה, רחץ בדמנו צאת לשונם הנואפת:
 המורד-מטרף, וגואל דם עברי - עברין!"
 לקרב, קנאים! שוב אל רומי זונה אח יוסף איש-יודפת,
 וכל גו לפגיון האויב, כל צנאר - לתלין.

שמים מופעל - גלות והארץ מתחת - פלשת.
 ים גדול מאחור. מפנים- המדבר. לא נחת.
 עלה נעלה וירשנו. ילדנו בקשת לרשת
 עד עולם: היבשת, הים - מים סוף עד פרת.

סחיש גבורת-ישראל אל צחיח-נכר במולדת,
 -אל מוחץ ראש-גויים, מרקע משיח באש -
 אליה בגב-אריות, בכבשן השנאה היוקדת
 ברוכה נתפלל, במכונת-יריה, במוקש.

מרד – 'המורד מטורף'

מצעד האווילות או סוד הקיום

פרק א'

המטילים את אשמת חורבן הבית על עצם היציאה למרד הגדול ברומא ועל מנהיגי המרד, מגדירים את המרד, בהגדרות כמו: "מצעד האווילות"¹. הם שופטים את נחיצותו של המרד ע"פ עולם הערכים של התרבות ממנה הם יונקים וגם על פי התוצאה הסופית של המרד. אולם כשבאים אנו לנקוט עמדה שיפוטית, על 'המרד הגדול', האם היה מדובר בפעולה הכרחית קיומית, או שמדובר ב'מצעד האווילות'. עלינו להקדים ולבחון את המאפיינים של תופעת 'המרד'; הגורמים, המניעים, הציפיות, השותפים, המתנגדים, דרכי הדיכוי ועוד.

נזכור שלטוב ולמוטב, את פרקי ההיסטוריה של ימי העולם הכתיבו מהפכות ומהפכנים. בכל צומת היסטורית בדברי ימי העולם ניתן לאתר את 'שוטרי התנועה', מחוללי התפנית. יחידים או המונים, שטלטלו את אמות הסיפים של ההיסטוריה האנושית².

הדיכוי המדורג

בכל מרד נמצא שני גורמים מרכזיים, העומדים זה מול זה, או לשם הדיוק, זה תחת מגפו הדורס של זה. שלטון דיכוי מזה, ומתחתיו ציבור משועבד. דרכי הדיכוי, ההתעמרות והשליטה, משתנים ממקום למקום. דרך הדיכוי הרווחת, היא זו שבאה

1. כך מכנה פרופ' יונתן פרייס מאוני' ת"א את ההרצאה שלו בנושא המרד: "המרד הגדול ברומא: מצעד האווילות". ההרצאה ניתנה במסגרת הרצאות הרקטור באוני' ת"א: "מירושלים לרומא: שלושים השנים ששינו את העולם". ניתן לצפייה במרשתת בערוץ יוטיוב. הקדים את פרופ' פרייס פרופ' יהושפט הרכבי בגישה זו, טיעוניו רוכזו בחיבור של פרופ' "אלדד: פולמוס: החורבן ולקחי, ירושלים - תשמ"ב", להלן: "אלדד - פולמוס".

2. מרן הראי"ה סובר שאחד הגורמים העיקריים המביא לשינוי בסדרי עולם היא 'האידיאה האלוקית' - שאיפה / רעיון, הפועמים בליבם של יחידים או המונים, כדבריו ("הראי"ה - האידיאות", עמוד קב): "ההכנה לרעיון האלהי נמצאת היא באיזה אופן גלוי או נסתר, ישר או מעוות, בכל הלבבות של האנושיות, לכל פלגותיה, משפחותיה וגוייה. היא מחוללת דתות, ורגשי אמונה שונים, סדרים ונמוסים, המסבכים גם הם המון מעשים כבירים בכח איתן בחיי גוי ואדם, בסדרי החברה ובמהלכי הפוליטיקה, רוקמים ואורגים בסתר ובגלוי עלילות נוראות לאין חקר ברוח האדם ובמהות תארי חייו. אלה הם שלבי התנועה לצד ההשתלמות של הרעיון האלהי והתבררותו ומעוף ההתנשאות אל החיים המלאים, בלכתה ממעלה למטה וממטה למעלה, חוללה הכנה זו מכוונות לאומיות שונות, מכוונות למצבה, בכל קבוץ אנושי ובכל מצב גיאוגרפי לפי ערכם".

בשליבים ומנטרלת את הדחף להתקוממות. שלב אחר שלב, היא נוטלת מהמשועבד את חירותו הכלכלית הלאומית והתרבותית. עד שהקורבן הופך להיות עבד; חסר זהות, נטול רצון ושאיפות, של מי שאדון לגורלו. כל קיומו לרצות את המשעבד, כמו בעל חיים מאולץ, שמוכן לכל התעמרות ובלבד שיספקו לו את צרכי קיומו הפיזי.³

הדגם המובהק לשעבוד מדורג, נלמד מהשעבוד של בני ישראל במצרים. לא ביום אחד עוברים בני ישראל ממעמדם המיוחס, כבני משפחתו של יוסף המשנה למלך, אל מציאות בה ילדיהם נחטפים מחיק האימהות ומושלכים ליאור. פרעה פועל ע"פ תורת השליבים. זה מתחיל בהסתה ופיתוח עוינות כלפי בני ישראל (שמות א י): "וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם הוּא עַל שְׂנְאֵינוּ". לאחר שהתפתחה עוינות וחשדנות, יש לגיטימציה לאפליה באמצעות הטלת מיסים מיוחדים (שמות א יא): "וַיִּשְׁימוּ עָלָיו שְׂרֵי מָסִים". מהטלת מיסים, עליית מדרגה לעבדות פיזית למלך (שם, שם יד): "וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בְּעִבְדָּה קָשָׁה". מכאן קצרה הדרך לרצח של מי שמעמדו נחות כעבד. בתחילה באופן נסתר ומזדמן, באמצעות המיילדות את העבריות (שם, שם טז): "וַיֵּרָא יְהוָה עַל הָאֲבָנִים אֲשֶׁר בֵּין הוּא וְהַמֶּתֶן אֹתוֹ". ולאחר מכן כ"שהותרה רצועת המלך" כלשון הרמב"ן⁴, הרצח הותר בראש חוצות (שם, שם כב): "וַיֵּצֵא פָרְעֹה לְכָל עַמּוֹ לְאֹמֶר כָּל הַבֶּן הַיְּלֹד הַיֵּאֲרָה תִשְׁלַיְכֶהוּ וְכָל הַבֵּת תַּחֲיִין".

באותו האופן פעלו הנאצים. מחנות ההשמדה היו השלב הסופי בתוכנית מדורגת, אותה תבנית כמו במצרים: הסתה, אפליה, שלילת זכויות, רצח מזדמן ורק לבסוף מכונת רצח משומנת.

זו שיטה המרדימה את הקורבן, נותנת לו את האשליה שתמיד יש לו מה להפסיד, שאמנם המצב הוא רע, אך אם נתקומם נאבד גם את מה שיש. וכך מאבד המשועבד את חירותו הקיומית שלב אחר שלב. הנאצים הבינו זאת היטב, לכן גם בכניסה לאושוויץ הם דאגו לזרוע אשליה לקורבנות, בשלט שהתנוסס על שער המחנה: 'העבודה משחררת'. שלדי אדם הובלו היהודים לאושוויץ, כתוצאה מהרעבה בגטאות, דחקו אותם באכזריות אל קרונות משא של בהמות, ללא מזון או מים, אך גם כשהגיעו אל גיא ההריגה של אושוויץ היו כאלה שהשלט בכניסה הפיח בהם תקווה, שאם רק יעבדו; במסירות, בנאמנות ובכניעה, יתנו להם את חייהם לשלל. לעומת זאת, דיכוי של עם שמודע לחירותו לשאיפותיו וערכיו, ללא הדרגה והטעייה באמצעות שלבי ביניים, נדון להתנגדות עזה⁵. ההתנגדות נובעת מעצם תודעת החרות, שאינה יודעת עול, ומעדיפה מוות על שעבוד.

מי שתודעת החרות היא לו לזרא, מי שנפשו נרפסת, לעולם לא יבין זאת.

נש"אין שום דבר אשר כדאי למות למענו"

אין גורם אחד או תבנית אחת לפריצתו של מרד. אך הכלל הוא: מרד יפרוץ כשהמשועבד יבין שהוא הולך לאבד את היקר לו מכל, את חייו או ערך כלשהו שהוא יקר מחייו⁶. ובעצם כאן טמונה נקודת המחלוקת ביחס למרד. אלו שבזים ומבזים את המרד ומנהיגיו, בזים בעצם לערכים עליהם נלחמו המורדים. ניקח לדוגמה את דבריו הבוטחים של הסופר מאיר שליו ביחס למרד הגדול ולמנהיגיו⁷:

"...יהודה לא חרבה בגלל פילוג והיהדות לא שרדה בגלל אחדות. יהודה חרבה בגלל העליונות הצבאית של הרומאים, בגלל הטיפשות והקיצוניות של הקנאים ובגלל כניעתה של המנהיגות לאלימות המשיחית שלהם. היהדות שרדה בזכות החוכמה, החזון והמתינות של אישים כמו רבן יוחנן בן זכאי, מי שהצליח לחמוק מידם הרצחנית של הפטריארכים הללו, להסגיר עצמו אל הרומאים, להחליף את המקדש בבית הכנסת ואת הכבשה השחוטה בתפילה, ולצייד אותנו באמצעי קיום רוחני ותרבותי לימי הגלות.

אלפיים שנה אחרי החורבן, אלפיים שנה שבהן הוקיעה היהדות את הקנאים וניסתה להשכיחם מן הלב, שבנו לירושלים. את בית המקדש, למרבה המזל, טרם בנינו, אבל כבר הסכלנו עשות וקראנו בעיר רחובות על שם האישים הבזויים ההם, שמעון בר גיורא, יוחנן מגוש חלב ואלעזר בן יאיר. ועכשיו נוספו לנו גם כנסי נופת צופים של אבל וחורבן, בהם מטיפים לאחדות בין מי שלא כל כך מבינים מה טיבם של הקנאים האלה ובין מי שרואים בהם מופת".

שיטתו של שליו, אינה נובעת רק מידע היסטורי לקוי וסלקטיבי⁸. היא בראש ובראשונה השקפת עולם, הרואה בלאומיות ובערכי החרות הלאומית, חטא קדמון; משיחי, בריוני, אלים.

מאיר שליו כמשל, לעולם לא היה מתקומם אם היו כופים עליו להתנצר או מונעים ממנו למול את בנו. בעולמו של שליו, "אין שום דבר אשר כדאי למות למענו", אין ערך קיומי לחיים, ודאי לא לחיים לאומיים של אומה בת חורין, השולטת על גורלה, אדמתה ומקדשה. אנשים מסוג, מנהלים באופן פטרוני, דיון עם עצמם, תוך הטחת גידופים בכל מי שלא מתיישר עם עולם הערכים שלהם. לשליו ועדתו, הכניעה הלאומית היא תמיד האופציה העדיפה ע"פ סיכון אישי כלשהו. הוא אינו קובל על כך שיש בירושלים רחוב על שמו של הבודד יוסף בן מתתיהו. מקוממות אותו שמות הרחובות הנושאים את שמם של "האישים הבזויים", כפי שהוא מכנה את אלו שנלחמו, עד טיפת דמם האחרונה, בעוז ובנאמנות לחרות ירושלים. אני מרשה לעצמי להעריך, שלו

6. הנאצים ימ"ש הצליחו למוטט את ערך החיים ורוח האדם עד כדי כך, שגם כשאחינו הועמדו בשורות מול כיתות יורים, וראו את סופם הקרב, לא פעלו באופן כלשהו לשבש את מכונת הרצח.

7. ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, י"ב אב תשס"ז (27.7.2007), עמ' 5.

8. הגישה אותה מייצג שליו, היא בין היתר הסיבה לכתיבתו של חיבור זה, בו אבקש להשיב לכל דבריו, תוך בחינה מעמיקה ומדוקדקת של כל העובדות ההיסטוריות, שסולפו או טוּשטשו.

3. על מאפייני העבד נטול הרצון, ראה: "סולבייצ'יק - גאולה".

4. רמב"ן, שמות א י (מהדורת שאוועל).

5. כפי שאירע בשלהי ימי הבית השני מהמרד החשמונאי ועד מרד בר כוכבא, וכפי שנראה להלן.

היה חי באותם ימים, היה מצטרף בחווה לעדתם של בר קמצא ויוספוס, המלשינים והבוגדים בעמם, שלא חסרו בימים ההם, ולדאבוננו גם לא בזמן הזה.

ההסכמה הלאומית הרחבה

מרד איננו חוויה מרנינה. מרד משמעותו, סיכון נפשות וחשש כבד לאובדן פיזי עד חורבן. הוא יפרוץ ויקבל הסכמה לאומית רחבה, רק במידה ועל כף המאזניים, עומד ערך שהוא חשוב מכל הדברים הללו גם יחד. במקרה כזה המרד הופך להיות סוג של 'מלחמת אינ ברירה'. דוגמה מובהקת אנו מוצאים בתנ"ך, במערכה הראשונה של אחאב מלך ישראל מול בן הדד מלך ארם. בן הדד פונה למלך ישראל בדרישת כניעה מבזה וקשה, בשלב ראשון אחאב נוקט בשיטתו של מאיר שלי, ומקבל את תנאי הכניעה (מלכים א כ):

(א) וּבֶן־הַדָּד מֶלֶךְ אֲרָם קָבַץ אֶת כָּל חֵילוֹ וְשָׁלְשִׁים וּשְׁנַיִם מֶלֶךְ אֶתוֹ וְסוֹס וָרֶכֶב וַיַּעַל וַיֵּצֵא עַל שְׁמֶרֶון וַיִּלָּחֶם בָּהֶם: (ב) וַיִּשְׁלַח מַלְאָכָיו אֶל אַחְאָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל הַעִירָה: (ג) וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה אָמַר בֶּן־הַדָּד כִּסְפָּךְ וְזָהָבִי לִי הוּא וְנִשְׁיִי וּבָנֶיהָ הַטּוֹבִים לִי הֵם: (ד) וַיַּעַן מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר כְּדָבָרֶךָ אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ לֹךְ אֲנִי וְכָל אֲשֶׁר לִי:

אחאב שהיה מצביא מזהיר, וידע להעריך את משמעותו של כח צבאי, רואה את הברית של שלושים ושנים מלכים שמלכד מלך ארם. ההערכה שאפסו הסיכויים לצח במערכה, מול המעצמה הצבאית שעמדה מולו, גרמה לו להעדיף לתת את מה שהוא נדרש, על פני שפיכות דמים מיותרת. אך מסתבר שבן הדד אינו מסתפק בכניעה הזאת. ואחרי הכניעה לדרישה הראשונה, הגיעה כצפוי התביעה הבאה של אויב שלא יודע שובע. אך במערכה ב' הפרשה הזאת מקבלת תפנית, ממנה ניתן ללמוד את אחד מעקרונותיו המרכזיים של המרד. בדרישה השנייה של בן הדד אחאב, היא דרישה עלומה לכאורה:

(ה) וַיָּשָׁבוּ הַמַּלְאָכִים וַיֹּאמְרוּ כֹּה אָמַר בֶּן־הַדָּד לֹאמַר כִּי שְׁלַחְתִּי אֵלֶיךָ לֵאמֹר כִּסְפָּךְ וְזָהָבִי וְנִשְׁיִי וּבָנֶיהָ לִי תֵתֵן: (ו) כִּי אִם כָּעַתְּ מִחֹר אֲשַׁלַּח אֶת עֲבָדֵי אֱלֹהֶיךָ וְחָפְשׁוּ אֶת בֵּיתְךָ וְאֶת בְּתִי עֲבָדֶיךָ וְהָיָה כָּל מַחְמַד עֵינֶיךָ יְשִׁימוּ בְיָדָם וְלָקְחוּ: לא במקרה הכתוב מעלים מאתנו מה מסתתר מאחורי המילים 'מחמד עיניך'. 'מחמד עיניך', הוא ערך משתנה.⁹ ערך שהחברה איננה יכולה לוותר עליו. הוא סוד קיומה, ובעבורו מוכנה היא להסתכן סיכון גדול מאוד עד אובדן. אחאב מצטייד בדרישתו האחרונה של בן הדד כשהוא בא אל זקני הארץ, כדי לקבל מהם את ההסכמה הלאומית

9. במבצע 'צוק איתן' בקיץ תשע"ד, נעשה שימוש בביטוי 'מלחמה שאין צודקת ממנה', כשבאו לתת גיבוי לתגובה של ממשלת ישראל לטיילים שנחתו על ת"א. מסתבר שכל עוד הטיילים נפלו על אשקלון ושדרות, לממשלת ישראל לא ניתן הגיבוי הציבורי מצד 'בעלי הדעה'. אשקלון ושדרות לא היו די חשובות כדי שיינתן גיבוי ציבורי להגן עליהן. אך משנפלו הטיילים בת"א, זו הפכה להיות 'מלחמה שאין צודקת ממנה'.

הרחבה לסירוב שמשמעותו יציאה למלחמה. אחאב פורס בפניהם את המשא ומתן מול ארם, והוא מקבל תמיכה גורפת מ"כל הזקנים וכל העם", זו שהיא כל כך חיונית, כשיוצאים למלחמה, שסיכונה גדולים מסיכוייה:

"(ו) וַיִּקְרָא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לְכָל זִקְנֵי הָאָרֶץ וַיֹּאמֶר דַּעוּ נָא וְרָאוּ כִּי רָעָה זֶה מִבְּקֶשׁ כִּי שָׁלַח אֵלַי לְנִשְׁיִי וּלְבָנִי וּלְכִסְפִּי וְלִזְהָבִי וְלֹא מִנַּעֲתִי מִמֶּנּוּ: (ז) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו כָּל הַזִּקְנִים וְכָל הָעָם אַל תִּשְׁמַע וְלֹא תֵאבֶה:"

זהו המתכון המתבקש ליציאה למרד, ככל שההסכמה הלאומית רחבה יותר, גדלים סיכויי הצלחה.¹⁰ אך כדי שתהיה הסכמה לאומית רחבה, החברה המשועבדת זקוקה לעולם ערכי נוקשה, מה שבן הדד מכנה: "מחמד עיניך", עליו הם מוכנים לצאת למלחמה ולמסור את הנפש. מי שאין לו בעולמו כלום שהוא 'מחמד עיניך'. מי שחרות לאומית או רוחנית היא בשבילו 'משיחיות מטורפת', ישפוט את המורדים, מתוך עולמו הערכי הגמיש, ויגדיר אותם בבז: הזויים, אלימים, בריונים המביאים חורבן.

הניצחון שבנישולן

לעיתים המרד נוחל הצלחה והישגיו מיידים כמו המרד של שבטי ישראל בראשות ירבעם בן נבט מול רחבעם בן שלמה.¹¹ לעיתים מחירו כבד ומתמשך ובמהלכו יודעים המורדים עליות וירידות תבוסות קשות וניצחונות הירואיים. כפי שמלמד אותנו מהלכו רווי הדם של המרד החשמונאי, הממשיך בעזו גם לאחר נפילת יהודה המכבי מנהיג המרד.¹²

10. תנועת המרי העברי שהוקמה בתום מלחמת העולם השנייה, חיברה אליה את שלושת המחתרות כנגד המנדט הבריטי. בתקופה הקצרה לקיומה, ביצעה תנועת המרי העברי, פעולות שזעזעו את דעת הקהל בבריטניה והיו גורם משמעותי בסיום המנדט הבריטי והקמתה של מדינת ישראל.

11. מלכים א יב. גם במקרה זה יש לומר שנביטה ראשונה של זרעי המרד רואים במרד שבע בן בכרי (שמואל ב' פרקים יט - כ) וכן במרידתו של ירבעם בן נבט עוד במלך שלמה (מלכים א', יא). אך התפרצות המרד בימי רחבעם, היתה במהלך קצר, והשיגה את מבוקשה.

12. על נפילתו של יהודה המכבי המנהיג הצבאי של המרד כותב קלוזנר ("קלוזנר - כשאומה", עמ' 89): "גור אריה יהודה מת כארי - ומיתה כזו אף היא ניצחון היא. ניצחון לעתיד. יהודה המכבי צינן את הירדה הסורית. הוא הראה לכל, שהעם היהודי הקטן יכול להילחם בעם הסורי הגדול".

המציאות ההיסטורית גם יודעת לספר, שלא פעם המרד מתרסק בכישלון מהדהד, ומחירו המיידי הוא מוות ועיי חורבות כמו ב'מרד גיטו ורשה'. רק אוויל יכנה את 'מרד גיטו ורשה', 'מצעד האווילות'.¹³ רק קצרי מבט לא רואים שגם 'מרד שנכשל', יש בו ניצחון. הניצחון של מי שרוחו לא נשברה, כמי שגופו נשרף וברגעיו האחרונים מלמד: ש'גיליון נשרפין ואותיות פורחות'.¹⁴ אלו שחיים בעולם של 'כאן ועכשיו', מהנהנים בראשם באמירת 'אמרנו לכם', דעתנית. מול מי שהם יגדירו בכעס קדוש: 'מטורפים', 'בריונים', 'שורפי אסמים'. אף על פי כן במורשת זיכרון השואה, יש באתוס הישראלי, מקום של כבוד להנצחת 'מרד גיטו ורשה'. מרד שפרץ כנגד כל הסיכויים ושסופו הטראגי היה ידוע מראש. הסיבה להפיכת המרד הזה לאתוס, נעוצה בהבנה שהמרד הזה מסמל את ניצחון הרוח, את הגבורה מול כוחות רשע. אלו מושגים שחברה החפצה חיים מקדשת. זו אותה גבורת לוחמי מצדה, שבזו לעוצמתה של מלכות הרשעה הרומאית ולא הניחה לה להכניעם. ברומן הביוגרפי 'איר', של הסופר משה שמיר, הוא שם בפיו של 'איר את התרומה שיש לתוכנית 'המטורפת' שלו, להשיט צי אניות ובהם ארבעים אלף לוחמים יהודים מאירופה, לכבוש את הארץ מידי הבריטים. זאת, גם אם התוכנית תנחל כישלון, וספינות הלוחמים תוטבענה עוד לפני שתגיענה לחוף:

"אדוני היקר, למא אתה קורא כישלון? אחרי אלפיים שנה – עם מפוזר, נרדף, עם שלא ידע שום צורה של שלטון, שהדבר האחרון שאפשר היה בכלל לצפות ממנו זה כושר הגנה עצמית, עם שכל כוחו בתחנונים ובחסד של אחרים – עם שהתגובה היחידה שלו על סכנה היתה לברוח – עם, שלא רק על אדמתו לא שלט. על עצמו לא שלט – עם כזה שולח פתאום ארמדה של ספינות ובהן

13. היום נהוג לכנות מורדים ומהפכנים בעלי חזון, כמו; דוד אלרואי, דוד הראובני ושלמה מולכו, כ'משיחי שקר'. אני נוהג לומר שלא הם היו 'משיחי שקר', אמת היתה תורתם, תורת החרות וגאולת ישראל. אלא שהם חיו בדור שערכיו היו ערכי שקר, ערכי גלות של שפלות ונמיכות רוח. לא מדובר כמו שנהוג לומר ב'מנהיגים שהקדימו את זמנם', כן מדובר בדור שאחר את מנהיגו דור שגירש את המשיח, בשעה שהמשיח עמד בפתחם ודפק לגאולה. מיטיב להדמות זאת משורר שיר השירים: "קול דודי דופק" הזועק לרעיה 'קומי לך רעיית' אך הרעיה מהססת ומתרתצת את ניוונה ודבקוה בגלות: "פשטתי את כותנתי...רחצתי את רגלי".

14. בבלי, עבודה זרה יח ע"א; נוסח אחר של אותה אמירה נמצא במסכת שמחות ח יב: "...הרי הן הכתובין פורחין באויר, ואין האש אוכלת אלא העור בלבד". בסוגיה זו ניתן למצוא את שורשי המחלוקת שבין מצדדי המרד הפועלים כנגד ההיגיון, לבין רבי יוסי בן קסמא המתנגד וטוען בפני תלמידו רבי חנינא שהוא פועל שלא בהיגיון וכנגד ההערכה הריאלית שסופו של המרד הוא כישלון. סוגיה זו היא הבסיס להבנת הרציונל של מרד בר כוכבא, דנתי בזה בעבר בקצרה בחוברת "לחרות ירושלים", ובעזרתו ית' ראוי לשוב ולעסוק בהרחבה בעניין זה. דברים דומים מיוחסים לרב אלוף דוד (דדו) אלעזר: "אנחנו עם אשר האנדרטאות שהקים לא היו אף פעם אנדרטאות נצחון. על האנדרטאות שלנו חקוקים שמות הנופלים. אצל עמים אחרים תמצאו שערי נצחון, ואילו סמלי הגבורה שלנו הם דווקא; מצדה, תל-חי וגטו ורשה – מקומות שבהם אמנם הפסדנו בקרב, אבל ניצחנו במלחמת הקיום של העם היהודי".

רבבות גברים צעירים, על נשקם – עם כזה מופיע פתאום מחדש על אדמת מולדתו עם ארבע דיוויזיות – אדוני היקר – אפילו כל מה שיישאר מן המבצע הזה יהיה הסיפור. רק הסיפור. רק השירים. רק הקברים. רק הזיכרון. אפילו רק האבל – זה יהיה ניצחון. כי יהיה לזה המשך. כי יש הוכחה: עם ישראל חי".¹⁵

המתנגדים למרד

המרד אף פעם איננו נחלת הכלל. לכל מרד יקומו מתנגדים, יש שיפעלו נגדו ויש שיעמדו מן הצד. הסיבות להתנגדות נובעות מסיבות מגוונות:

סיבה א' - השלמה עם המציאות: המתנגדים לא רואים כל סיבה למרוד. המציאות של שעבוד ודיכוי, נראית להם טבעית, כמעט נורמטיבית. לכן הם יתנגדו לכל ניסיון להפר את 'האיזון' בו הם חיים. משה רבינו חווה זאת על בשרו, והוא אף נאלץ לשלם מחיר ולהימלט על נפשו. העבדים אותו הוא מנסה להציל, רואים בפעולה של הריגת המצרי, שינוי סדרים מסוכן. במקום להעריך את משה על שחיסל את המשעבד העריץ והציל ממוות את אחד מאחיהם, מטיח בו אחד העבדים (שמות ב יד): 'מִי שֶׁמָךְ לְאִישׁ שֶׁר וְשֹׁפֵט עָלֵינוּ הִלְהָרְגֵנִי אֲתָה אִמֹר פֶּאֶשֶׁר הָרַגְתָּ אֶת הַמִּצְרִי'. ההלשנה על משה מאפיינת גם את מה שקורה אצל שמשון. גם הוא חי בדור שנוהג לשעבוד, ולא מעוניין בשינוי המציאות המוכרת. כמו אצל משה עד בואו של שמשון, אין זעקה או תפילה לה' לבקשת תשועה. תפילה היא תודעת הצורך. מי שלא צריך מי שאין לו שאיפות, לא מתפלל. כשמשון נמלט אל שבט יהודה שייסעו לו במלחמתו בפלישתים המשעבדים, הם גוערים בו על פעולותיו המסוכנות. וכדי להציל את עצמם מסגירים את מי שלהבנתם התנהג בחוסר אחריות כמו 'בריון שכונת'¹⁶, המסכן את הציבור ומביא עליו חורבן (שופטים טו): (יא) וַיֵּרְדוּ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אִישׁ מִיְהוּדָה... וַיֹּאמְרוּ לְשִׁמְשׁוֹן הֲלֹא יָדַעְתָּ כִּי מַשְׁלִים בָּנוּ פְּלִשְׁתִּים וְמָה זָאת עָשִׂיתָ לָנוּ ... (יב) וַיֹּאמְרוּ לוֹ לֹא־סָרָךְ יֵרְדְּנוּ לְתִתְּךָ בֵּיד פְּלִשְׁתִּים".

זהו גורלו של המנהיג הבודד¹⁷, המתריס מול מציאות שהוא אינו משלים איתה ומבקש

15. "שמיר - יאיר", עמ' 239.

16. שמעתי פעם דרשן המכנה את שמשון השופט בשם 'קוזאק', תשובתי היתה: שמשון הוא השופט היחיד המתפלל לה' פעמיים ובכל פעם נשמעת תפילתו מיד. שמשון הוא השופט היחיד שנאמר עליו ש'רוח ה' פעמה בו'. עליו אמרו חז"ל (בבלי, סוטה ט ע"ב): "ידעה בו באותו צדיק". שמשון כל ייעודו ולידתו מאת ה' יתברך למשימה הקדושה: "והוא יחל להושיע את ישראל", ואכמ"ל.

17. לו יסתייע בעזרת הנותן ליעף כח, ראוי עוד לכתוב בהרחבה על תבניות של מנהיגות בתנ"ך. את התבנית של משה רבינו ושמשון אני מכנה 'מנהיג נגד הזרם'. כמו שאר התבניות מדובר בתבנית בעלת מאפיינים ורקע שניתן לזהות אותם במהלך ההיסטוריה, במקומות שונים.

לחולל שינוי, למורת רוחם של בני דורו. הוא פועל ללא גייסות, מבקש לחולל שינוי תודעתי אצל עם משועבד, שלא מעוניין בגאולה המוצעת לו. הוא משלם מחיר אישי ונבגד ע"י בני עמו. משה גולה לארץ גזירה במדבר מדין לשנים רבות, שמשון נבגד שוב ושוב¹⁸ עד השפלתו בידי הפלישתים והפלת מקדש דגון עליו ועל אויביו.

פעולתם של מנהיגים אלו איננה לריק, היא פועלת בטווח הארוך. הם זורעים בפעולתם את תודעת החרות, שתנבוט לאחר ימים רבים. לולא היחידים הללו, הגיוון היה מוחק כל סיכוי לתחיה לאומית.

סיבה ב': החוששים למעמדם: מרד הוא שינוי הסדרים, ובכל שינוי סדרים יש מרוויחים אך יש גם מפסידים. וכאן אנחנו מזהים את קבוצת המתנגדים השנייה. גם כשמדובר בהסכמה רחבה, שיש להתקומם מול שלטן עריץ, יהיו כאלו שיתנגדו. אף שמדובר במיעוט, מדובר בבעלי שררה וממון, שהמרד יערער את מצבם. הם נמצאים במעמדם הכלכלי או החברתי הרבה בזכות השלטון המשעבד, או בזכות מעמד וכח שצברו במשך הזמן. שינוי שלטוני, יפגע בהם. גם הם כמו אחיהם סובלים מהדיכוי, אך הם יעדיפו לשלם מיסים כבדים לשלטון זה, מאשר לאבד את כל ממונם או מעמדם בעקבות שינוי סדרי החברה שיתחולל לאחר המרד.

סיבה ג': המציאותיים, הסוברים שהמרד נידון לכישלון: גם כשהמרד פורץ כשהגב צמוד אל הקיר, המורדים מבססים את היציאה למרד על הנחות יסוד ונתונים המוזקים את ההערכה שמובטח להם ניצחון, כמו: חולשתו של האויב, סיוע מגורמי חוץ שיתערבו ויהוו משקל מכריע בקרב מול השלטון העריץ ועוד. הערכות אלו הם הדלק שמניע את הלוחמים, עם האמונה בצדקת דרכם וביכולת שלהם להכריע.

אך מצד שני תמיד תהיה אופוזיציה, שההערכות שלה תהיינה הפוכות. אלו שרואים בעיקר את הסיכונים ופחות את הסיכויים. הם מסכימים בכל ליבם שיש לסלק את העריצות, אבל הם בטוחים שלא זאת השעה. קבוצה זו מסוכנת למרד ופוגעת בו יותר מהקבוצות האחרות, מפני שהיא אינה עוינת את הרעיון של המרד, היא רק מוציאה לו את הרוח מהמפרשים.

סיבה ד': הבוגדים: קבוצה זאת מועטת מכל הקבוצות האחרות, אך כדוגמתה תמיד היו ותמיד יהיו. מדובר במי שבשלב ראשון מתכחשים לזהותם הלאומית תרבותית, וברבות הימים אף מצטרפים לאויבי עמם. או מתוך שנאה יוקדת למי שלא נהג כמותם ונשאר נאמן לעמו וערכיו, או כדי להוכיח נאמנות לצד אליו בחרו הם לעבור. ההיסטוריה מכירה כמה וכמה מומרים מן הסוג הזה שהיו לגרועים שבצוררי ישראל.

18. להבנתי דלילה איננה פלישתית כפי שמקובל לחשוב. היא בת עמנו שתמורת תשלום נכבד מסרני פלישתים העולים אליה בוגדת בשמשון. לכן "ותקצר נפשו למות", הבגידה של בת עמו כמו הבגידה של שבט יהודה לפני כן, היא שמביאה את שמשון למאוס בחייו.

כך היו המתיוונים בראשות יאסון ומנלאוס, שהיו אחראים לגזירות השמד ומעשי הביזה נגד אחיהם היהודים¹⁹. וכך גם במרד הגדול²⁰.

התנאים לפריצתו של מרד

מרד עממי איננו סוג של 'מרד נעורים'. לא מדובר בסוג של התפרצות הורמונאלית המנטרלת את המחשבה, גם לא בעצבנות ואובדן שיקול הדעת. מרד עממי נעשה ע"י אנשים בוגרים, בעלי משפחות. אנשים שמבינים את האחריות שלהם, על נוער וטף וגם על קשישים וחולים, הראשונים להיפגע בעת מלחמה. המרד מקיף שדרות רחבות של העם, ונעשה בידיעה ברורה, שהוא נושא בצדו מחיר כבד. על כך מעידות מערות המסתור שהוכנו במרד בר כוכבא מבעוד מועד²¹. חופרי המערות ידעו שהלגינות הרומאים יגיעו אל הכפרים שלהם, ישרפו וישחיתו את כל מפעל חייהם. היציאה למרד לוותה בתודעה מלאה, למחיר שהמרד יתבע מהם; הימלטות, רעב, מוות, סיכוי קלוש להישרדותם של קשישים וטף, כבר בראשית המרד²².

המרד יפרוץ כשכלו כל הקיצין. כשהשלטון העריץ איבד כל רסן בהתעמרות שלו בנתיניו. כשהמציאות הופכת להיות מייאשת ונטולת תקווה. בשעה זו, התסיסה כבר לא ניתנת לריסון, לא ע"י 'גורמים מתונים', גם לא ע"י איומים. ההתפרצות, לא זקוקה לליבוי של מנהיג או מנהיגות. הפוך, התסיסה מבקשת מנהיג, שיתעל את התסיסה לכח מחץ שיסלק את העריצות. ההמון זקוק למנהיג, ואם את החלל לא ימלא מנהיג ראוי, ההמון ילך אחר כל מנהיג מזדמן, ובלבד שלא 'יהיו כצאן אשר להם רועה'.

הרתיחה העממית הגורמת להתפרצותו של המרד, מתלכדת אמנם סביב ההתנגדות לשלטון, אך לא הכרחי שהגורם המניע של כל הקבוצות, הוא מניע אחיד. במרד המפורסם נגד הנהגתם של משה ואהרן, אנחנו רואים התלכדות של כמה קבוצות,

19. כך לשיטת ביקרמן וצ'ריקובר חוקרי התקופה החשמונאית, ראה אצל: "רפפורט - חשמונאים", עמ' 124 - 128.

20. על יהודים בוגדים במרד הגדול, ראה להלן.

21. על כך מעיד ההיסטוריון הרומי קסיוס דיין המתאר את ההיערכות המוקדמת של המורדים, בחפירת מערכות מסתור, ראה אצל: א"ז אשכולי (התנועות המשיחיות בישראל, עמ' 91): "אמנם לא העיזו (היהודים) לצאת במלחמה גלויה פנים אל פנים נגד הרומאים, אך הם תפשו את המקומות החשובים ביותר בארץ ויבצרו אותם במחילות ובחומות למען ימצאו בהם מקלט וקשרי סתר בשעת הדחק. במחילות אלו פתחו ארובות, להחדיר לשם רוח ואור". חשיפת המערות הללו החלה כבר במאה ה-19 ומשנות ה-70 של המאה הקודמת סקירת הממצאים ודיון בעניין זה ראה גם: "קלונר - טפר"; "אשל - עמית".

22. ראה לדוגמה הבריחה של מתתיהו ובניו אל ההרים, מות החסידים במערה בשבת על טפם ונשיהם: ספר מקבים א', ב, 25 - 42 (מהדורת רפפורט, עמ' 127 - 134).

כמו שהתלכדות הוא סוד הצלחת המרד, הדיכוי של המרד יחל בניסיון ליצור בקיעים. מחלוקות פנימיות בין המורדים, הם המתכון להתפרקות ותבוסה. המדכא יפעל בכל דרך, כדי לפזר את החזית האחידה שהתלכדה מולו. ערעור של חוליות המרכיבות את תנועת המרד, הם בשורת הדעיכה שלו. המדכא יודע שהקריאה שלו לכניעה תוך הצעת פיתויים לנכנעים, תגרום לערעור החזית האחידה, תוך יצירתם של מחלוקות פנימיות. מאידך, מנהיגי המרד יפעלו בתקיפות, כנגד כל ניסיון ליצור סדקים שיערערו את תנופת המרד.

הרעיון המשיחי – המנוע של המרד

המתנגדים למרד יאשימו את המורדים בחטא 'המשיחיות'. ומגדירים בזאת, את מוקד המחלוקת בין שתי תפישות עולם.²⁴ מי שמצפה למשיח, הוא זה שחושב שהמציאות העכשווית היא איננה אידאלית, והוא מייחל לשינוי המציאות. יש שמסתפקים בתפילה ובצפייה פאסיבית. אך יש שפועלים כדי לשנות את המציאות ומאמינים שפעולתם תזכה לסיוע אלוהי. טענת המרגלים נגד הכניסה לארץ היא טענה המתבססת על ניתוח הנתונים, המלמדים שכיבוש הארץ הוא בלתי אפשרי. כלב ויהושע שעומדים מולם, אינם מתכחשים לנתונים אלו, אך מוסיפים למשוואה את העזרה האלוהית לה יזכו (במדבר יד ח): "אם חפץ בנו ה' והביא אתנו אל הארץ הזאת ונתנה לנו". באופן דומה משכנע יונתן את נערו להסתער על מחנה פלישתים בקרב מכמש, בזמן שכל הנתונים הראו שמדובר במעשה חסר סיכוי (שמואל א' יד ו): "ויאמר יונתן אל הנער נשא כליו לכה ונעברה אל מצב הערלים האלה אולי יעשה ה' לנו כי אין לה' מעצור להושיע קרב או במעט". יהונתן יודע שמדובר במעשה שהוא סוג של התאבדות, לכן הוא לא מתייעץ עם אביו שאול, שמא ימנע ממנו. הוא משליך את עצמו אל המערכה, כשהוא מצפה לחסדי שמיים ומחולל תפנית דרמטית במערכה, שתבוסת צבא שאול כבר הייתה מובטחת. זאת היא משיחיות. נמצא אותה שוב ושוב במקרא, אצל דוד מול גלית (שמואל א' יז מה): "אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון ואנכי בא אליך בשם ה' צבאות אלקי מערכות ישראל", אצל יואב (שמואל ב' יב), ועוד. וכן בדברי יהודה המכבי, המעודד את מעט חייליו לפני קרב אמאוס: (59) כי טוב לנו למות במלחמה, מאשר לראות ברעות עמנו ומקדשנו (60) וכאשר יהיה רצון בשמים כן יעשה".²⁵

23. שמות טז; קרח ובני לוי מרדו מסיבה אחת, ואילו דתן ואבירם בני שבט ראובן מרדו מסיבה אחרת, הצטרפות הקהל אליהם נבעה מסיבה שלישית. אך כולם התלכדו במטרה אחת להפיל את השלטון.

24. מדובר כמובן בנושא רחב יריעה שרבים עסקו בו וכתבו עליו. ולא באתי כאן אלא להסביר את שורש המחלוקת בעניין זה.

25. מקבים א ג (מהדורת רפפורט עמ' 153).

המורד שנחיתותו הצבאית ידועה לו, מוצא את היתרון על האויב שלו, בסיוע שמיימי. כאמור, אין מדובר בהמצאה של 'האסכולה הרביעית' כפי שמכנה יוספוס את אחת מקבוצות המורדים. היא מבוססת, על הרעיון של כהן משוח מלחמה, שמעודד את צבא ישראל בטרם יציאתו לקרב. תפקידו של המשוח לפזר את החששות של ה'מציאותיים', רכי הלב המעריכים את תוצאות המלחמה בעיני בשר. הרעיון המשיחי של משוח מלחמה הוא הבשורה שה' אלוהיכם הולך עמכם להושיע אתכם (דברים כ):

(א) כי תצא למלחמה על איבך וראית סוס ורכב עם רב ממך לא תירא מהם כי ה' אלהיך עמך המעלה מארץ מצרים: (ב) והיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן ודבר אל העם: (ג) ואמר אלהם שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על איביכם אל ירף לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם: (ד) כי ה' אלקיכם ההלך עמכם להלחם לכם עם איביכם להושיע אתכם:

מלבד המוטיב הפסיכולוגי הנחוץ כל כך בשעות מן הסוג הזה, מדובר בעניין של אמונה. מי שלא מאמין, יראה באנשים מן הסוג הזה את מי שאחזם טרוף משיחי ויניח לראשם שלל גידופים. תנופת המרד תלויה בלהט הרעיון המשיחי, בוודאות הניצחון, ובאמונה בהתערבות אלוהית מול כוחות עדיפים וכבירים. של אמונת הניצחון, של האמונה בשינוי סדרי המציאות והתערבות אלוהית מול כוחות כבירים.

מי שלא מאמין, בצדקתו ובניצחונו, יימלט מכל מערכה, ויבזז בלעג ל'משיחיים' המטורפים'.

המצור

הסתגרות וחורבן או מתקפה וחרות

פרק ב'

מלחמת מצור²⁶, היא מלחמה בה צד אחד מבקש להכניע תחום מוגדר המוגן במכשולים, ע"י כיתור, ניתוק והבקעה. לעומת זאת, המשימה של הנצורים להחזיק מעמד בתוך המתחם, ולהגן על הביצורים, עד שגורם כלשהו יגרום לאויב שצר עליהם להסתלק. בדרך כלל בעיר המבוצרת יתבצרו אנשי המקום מפני אויב שמגיע מארץ אחרת. שיטות ההכנעה במצור משתנות מתקופה לתקופה. בתקופת המקרא האמצעים להכנעת עיר בצורה היו בכמה אמצעים:

הרעבה

ניתוק אספקת אמצעי המחיה, והרעבת הנצורים לעיתים עד כדי זוועת אכילת אדם²⁷, שיביאו לכניעה. מהמקורות במקרא מסתבר ששיטת ההרעבה, לא הייתה שיטת בזק. המצור האשורי על שומרון עד כניעתה ונפילתה, ארך שלוש שנים.²⁸ ואילו המצור הבבלי על ירושלים עד החרבתה ארך למעלה משנה וחצי.²⁹ כבר בחומש דברים המתאר בין היתר מציאות של מלחמת מצור, מלמד אותנו הכתוב שמדובר במלחמה ארוכה (דברים כ, י"ט): "כִּי תִצּוֹר אֶל עִיר יָמִים רַבִּים הֲלָחֶם עָלֶיהָ לְתַפְשָׁהּ...".

מול אמצעי ההרעבה, ידאגו הנצורים מבעוד מועד, למלאי מזון ומשטר קפדני של חלוקת המזון. בעוד האויב שצר עליהם, צריך לשמור על המתח של המצור לאורך זמן. וכן, לדאוג לעצמו לאספקה שוטפת. כשברוב המקרים מדובר בקווי אספקה ארוכים ומסורבלים לארץ זרה ועוינת.

26. מחקר מקיף על המצור בתקופת המקרא ראה: "אפעל - כעיר נצורה". ג' בר כוכבא עסק בעבודת הדוקטור שלו בקרבות המצור של הצבא הרומי במרד הגדול, תוך ניתוח מעמיק של המהלכים הצבאיים והפקת הלקחים בצבא הרומי תוך כדי הקרבות, תמצית הדברים והפניות ביבליוגרפיות, ראה: "בר כוכבא - המצור".

27. מלכים ב', ו, כ"ח - כ"ט.

28. שם, יז, ה'.

29. ירמיה לט, א' - ב'.

ע"פ המיתולוגיה, טרויה נכבשה רק באמצעות כח פנימי שחדר אל העיר וסייע לכבוש אותה מבפנים. במקרא נמצא כמה ארועים בהם סיוע מבפנים (=בגידה) הביא להכנעת העיר. רחב מהעיר יריחו המבוצרת, מסגירה למרגלי יהושע את החולשה המוראלית שאחזה בתושבי כנען³⁰. איש מהעיר לוז (=בית אל) הנלכד, מסגיר לשבטי יוסף את מבוא העיר ומביא ללכידתה³¹. האישה החכמה מאבלה בית המעכה, מסיימת את המצור של יואב בהצעתה להסגיר את ראשו של מנהיג המרד. נהוג שהמסייע זוכה בדרך כלל לתגמול נדיב מצד הכובש. זאת, כדי לעודד תופעה זו גם במקומות אחרים.

ריסוק כח העמידה

המרכיב הפסיכולוגי במערכת מצור הוא מרכיב שבכוחו להכריע את המערכה. שהרי מדובר במלחמה המתפרסת על פני זמן רב, כשרוב הזמן הוא 'זמן המתנה' ללא קרב, בו כל צד ממתין לקריסתו של הצד השני, ופועל לסדוק לו את כח העמידה³². בתיאור המצור האשורי על ירושלים בתקופת המלך חזקיה, עומד המומר היהודי³³ רב-שקה מחוץ לחומות העיר, ומבקש ליצור בתוך העיר הנצורה עימות פנימי, בין הנהגת המלך לבין חלקים מהעם³⁴. הוא עומד סמוך לעיר ומדבר בשפה היהודית המקומית המוכרת לו, אל תושבי העיר שהרעב כמעט והכניע אותם. הוא מבקש להמריד אותם נגד המלך חזקיהו, ומציע לעם המיואש מוכה הרעב, הצעות מפתות, רוויות תיאורים ציוריים של מזון ומים (מלכים ב יח):

30. יהושע ב, ט' - י"א.

31. שופטים א, כ"ד - כ"ה.

32. כותב על כך ז' משל ("משל - מבצר אלכסנדריון" עמ' 299): "מלחמת מצור היא שילוב של שני סוגי מלחמה עיקריים: מלחמה פסיכולוגית ומלחמת מצור מעשית. בראשונה מדברים על לב האנשים, מנסים לשבור את רוחם וקוראים להם להיכנע..."

33. בבלי, סנהדרין ס ע"א.

34. לשיטת חז"ל דברי רב-שקה אכן יצרו מחלוקת פנימית שקרעה את העם, כשהרוב הלך אחר שבנא שנענה להצעת הכניעה וכנגד המלך (בבלי סנהדרין כו ע"א): "שבנא הוה דריש בתליסר רבוותא, חזקיה הוה דריש בחד סר רבוותא. כי אתא סנחריב וצר עלה דירושלים, כתב שבנא פתקא, שדא בגירא: שבנא וסיעתו - השלימו, חזקיה וסיעתו לא השלימו". לא מן הנמנע שדברי חז"ל על מצור סנחריב, בעצם מדברים על מצור שהיה קרוב אליהם בזמן, מעצם העובדה שהם משתמשים בביטוי "כתב פתקא, שדא בגירא" שתרגומו החופשי: כתב פתק והשליך אותו באמצעות חץ. סיטואציה המוכרת מהתיאור באבות דרבי נתן על נכונותו של ריב"ז להיכנע לרומאים, כשאופן העברת המסר לצד השני של החומה הוא בדיק קזה (אדר"נ נוס' א' ד מהד' שכטר עמ' 22 - 23): היו לאספסיינוס אנשים שרויין כנגד חומותיה של ירושלים וכל דבר ודבר שהיו שומעין היו כותבין על החצי וזורקין חוץ לחומה לומר שרוב יוחנן בן זכאי מאוהבי קיסר הוא".

(לא) אל תשמעו אל חזקיהו כי כה אמר מלך אשור עשו אתי ברכה וצאו אלי ואכלו איש גפנו ואיש תאנתו וישתו איש מי בורו: עד באי ולקחתני אתכם אל ארץ פארצכם ארץ דגן ותירוש ארץ לחם וכרמים ארץ זית יצהר ודבש וחיו ולא תמתו ואל תשמעו אל חזקיהו כי יסית אתכם לאמר ה' יצילנו:

דבריו של רב-שקה המדבר בשפת המקום, מטילה אימה על נציגי חזקיה שנשלחו לנהל איתו מו"מ. הם חוששים ובצדק שדבריו יגרמו לתסיסה פנימית, שתחליש את כח העמידה, ומבקשים ממנו לדבר איתם בשפה הארמית הבינלאומית. אך רבשקה מסרב, ומסביר שזאת כוונתו, לדבר אל העם הנצור מעל ראשיהם של מנהיגיו. במטרה לפורר את כח העמידה (שם):

(כו) ויאמר אל־קיים בן חלקיהו ושבנה ויואח אל רב שקה דבר נא אל עבדיך ארמית כי שמעתי אנהנו ואל תדבר עמנו יהודית באזני העם אשר על החמה: (כז) ויאמר אליהם רב שקה העל אדניך ואליך שלחני אדני לדבר את הדברים האלה הלא על האנשים הישבים על החמה לאכל את צואתם ולשתות את מימי רגליהם עמכם: (כח) ויעמד רב שקה ויקרא בקול גדול יהודית וידבר ויאמר שמעו דבר המלך הגדול מלך אשור..."

בקרב יודפת לעומת זאת, מתאר יוספוס (בטרם שבגד וחצה את הקווים) תחבולה שיזם כדי להפיל את רוחם של הרומאים שצרו על העיר:

"(186) אספסיאנוס קיווה כי תוך זמן לא רב יאזלו המים בבורות והעיר תיאלץ להיכנע. (187) אך בכוונת יוספוס היה לשים לאל את תקוותו זו והוא ציווה על רבים מאנשיו לטבול את בגדיהם במים ולתלותם על מעקה החומה, וכך לפתע ניגרו מים לכל אורך החומה. (188) הרומאים נדהמו ורוחם נפלה בראותם כי אנשים שלמיטב ידיעתם שורר בקרבם מחסור במים לשתייה מבזבזים מים כה רבים כדי להתל בהם. אפילו המצביא נואש מתקוותו לכבוש את העיר מכוח המחסור, והוא שב ופנה לכוח הנשק."

הטיפול ביסודות עוינים

מול הניסיונות לפלג ולרסק את כח העמידה, עומדים מנהיגי העיר הנצורה. משימתם לשמור על הלכידות ולעודד את מי שרפתה רוחם. אך גם לנטרל את מי שמתסיס ויוצר אופוזיציה שדורשת כניעה. זהו הרקע לכליאתו של ירמיהו הנביא בחצר המטרה, המואשם ע"י מי שסירבו לקבל את נבואתו וראו בדבריו החלשת העמידה של העם, מול המצור הבבלי (ירמיה לב). על חשיבות הלכידות כותב אפעל³⁵:

"קרב המצור מחייב את הנצורים ואת הצרים כאחד לקיים נחישות ומשמעת ... עיר שמגיניה - ובמידה רבה גם האוכלוסייה הלא לוחמת אשר בקרבה - אינם

35. "אפעל - כעיר נצורה", עמ' 142-143.

מלוכדים, לא תחזיק מעמד אפילו אם ביצוריה חזקים; כך גם הצבא הצר – אם רוח לוחמיו נתרופפה, הוא נאלץ עד מהרה לוותר על יעדו”

הבקעת החומה

כדי לקצר כמה שיותר את עלות המלחמה ולמנוע שחיקה של חיילי המצור, יחתור צבא המצור להבקיע את החומה בזמן מועט, כדי שיוכל לנצל את היתרון הצבאי שיש לו בקרב פנים אל פנים. מסתבר שבתקופת המקרא, בהעדר מכונות מלחמה, המשימה הזאת היתה קשה, עד בלתי אפשרית. ע”פ הכתוב, כיבוש יריחו נעשה בהתערבות אלוקית³⁶. כיבוש העי, רק ע”י הערמה על לוחמי העי שהשאירו את העיר פרוצה לאורב שנכנס אליה ללא קרב והעלה אותה באש³⁷. בית אל נכבשה בזכות מידע פנימי. על העיר רבה העמונית צר יואב זמן רב עד שהכניע אותה³⁸. וכן נראה מהמצור הארמי על שומרון, האשורי והבבלי על ירושלים. אצל יואב שר צבא דוד אנחנו רואים גם שימוש בבניית סוללה כאמצעי לכיבוש העיר, אמצעי הדורש משאבים רבים של כח אדם.

הבית השני - השינוי במערכות המצור בעקבות כניסת מכונות המלחמה

כל הקשיים בכיבוש עיר מצור בתקופת המקרא, היו נכונים בטרם הומצאו אילי הניגוח, הבליסטרות והקטפולטות. אותן מכונות המלחמה שייעודן פיצוח החומה. מכונות אלו שינו לחלוטין את פני המערכה על עיר נצורה. מלאי המזון שנועד לשהות ארוכה, תוך הסתמכות על חוזק החומות, הפך להיות חסר משמעות לחלוטין. גם אם לאנשי העיר היה מזון בשפע לשנים ארוכות, הם לא היו זוכים ליהנות ממנו, ודאי לא לאורך זמן. בעידן מכונות המלחמה, תפקיד החומות משתנה. אם בעבר החומה היתה מחסה מאחוריו הסתתרו והרגישו בטוחים. בעידן מכונות המלחמה, החומה הפכה להיות בסיס יציאה של הנצורים ליציאה למערכה. כשמשימתם של הנצורים מתרכזת בפגיעה רציפה ומתמשכת באויב ובכלי המצור. מכונות המלחמה שהיו כבדות ביותר, לא הובאו ממרחק, אלא נבנו בסמוך לעיר הנצורה. זאת בהסתמך על אנשי מקצוע שהובאו למערכה, ועצים שנמצאו בכל מקום. בניית המכונות היתה כרוכה בעמל רב. היתרון של הנצורים היה בכך שהם יכלו לבחור את השעה והמקום ממנו הם יצאו להסתער בכדי לזרוע מוות וייאוש באויב, והרס וחורבן למכונות המלחמה שלו. לעומת זאת הצבא הצר, העדיף את ההסתערות ופיצוח החומה בריכוז כח גדול ובזמן קצר. גרשון בר כוכבא שעסק במחקר מהלכי הצבא הרומי במרד הגדול, מוכיח שהמערכה על יודפת

36. יהושע ו.

37. שם ח. באופן דומה נפלו בני בנימין בקרב שלהם מול שבטי ישראל, בעקבות פרשת אונס הפילגש בגבעה, ראה: שופטים כ, ל”ב - ל”ג.

38. שמואל ב’ פר’ יא - יב.

שנמשכה זמן רב, וגרמה לרומאים אבדות כבדות, הביאה אותם להפקת לקחים. וכבר בקרב על גמלא שנערך חודש וחצי לאחר נפילת יודפת מעדיף אספסיאנוס להשקיע את הכוחות שעמדו לרשותו בפריצת החומות על פני כיתור ומצור.³⁹

הצלת העיר הנצורה, תלויה בהסתערות ולא במלאי מזון

במצדה הנצורה היה למורדים, מלאי מזון ומים, שיכול היה להספיק להם לשנים רבות ובשפע⁴⁰. מצדה התברכה גם במתלולים שהגנו עליה בביצור טבעי בנוסף לחומה שלה, והיו מכשול משמעותי יותר מחומות ירושלים. אף על פי כן, מצדה נפלה תוך פחות משמונה חודשים (ויש אומרים ארבעה חודשים). תוצאה ישירה של בניית הסוללה ובניית מגדל ממנו ירו מכונות המלחמה אש וסלעים אל החומה ואל הלוחמים, שלא יכלו לצאת מן החומה ולפגוע במכונות.

לא הרעב הכריע את מצדה, לא הרעב הכריע את יודפת, את גמלא או את גוש חלב, ומסתבר שגם את המערכה על ירושלים, לא הרעב הוא שהכריע.

39. ראה: “בר כוכבא - המצור”. להלן נבקש לתת הסבר נוסף מה עוד הביא לקיצור המערכה על גמלא.

40. יוספוס מתאר את מלאי המזון שעמד לרשות הנצורים במצדה (“מלחמות - אולמן”, ז, 296): “נאגרה כמות גדולה מאוד של תבואה, שדי בה לשנים רבות; שפע של יין ושמן, קטניות מכל הסוגים וערמות של תמרים”.

מדת לאומה

יש בן חורין שרוחו רוח של עבד, ויש עבד שרוחו מלאה חירות (הראי"ה קוק)

פרק ג'

שלבים בתודעת החרות של ימי הבית השני

ימי הבית השני כוללים בתוכם תקופה ארוכה של למעלה מארבע מאות שנים¹. הצהרת כורש שהיתה אות הזינוק לשיבת ציון והתחדשות הישוב היהודי בארצו, היא גם האות לתחילתה של תקופה רבת אנפין ומלאת תמורות וטלטלות בחיי האומה. מראשיתו של הישוב היהודי המתחדש, הנענה לקריאתו של כורש (עזרא א ג): "מי בכם מכל עמו... ויעל לירושלים ויבן את בית ה'", עד החרבת המקדש בידי לגיונות רומא, עובר הישוב היהודי תהליכים שונים הנותנים את אותותיהם בכל מערכות החיים, הדתיים חברתיים, הכלכליים והלאומיים.

בתחום הדתי - חברתי: ניכרת התקופה בהתגושות פנימית בין זרמים, במאבקם על זהות היהדות. חסידים, מתיוונים, פרושים, צדוקים וכת מדבר יהודה. לעומת הדלות הרוחנית דתית, המאפיינת את תקופת שיבת ציון, בנישואי נשים נוכריות, מסחר בשבת, הלוואה בריבית. ניכרת תרומתה של התקופה בנטיעת יסודותיה של התורה שבעל פה, המיוחסים, למפעלו של עזרא הסופר בראשית ימי הבית השני, אנשי כנסת הגדולה והזוגות, עד התפתחותן של שתי האסכולות ההלכתיות 'בית שמאי' ו'בית הלל', שהטביעו חותם ניכר על גיבושה והטמעתה של ההלכה הפרושית, שמעמדה בקרב העם מול האסכולה הצדוקית, הולך וגובר לקראת שלהי ימי הבית השני.

בתחום הכלכלי: עוברים יושבי הארץ מדלות נוראה בימי עזרא ונחמיה לביסוס כלכלי הבא לידי ביטוי בהתפתחות עניפה של הישוב היהודי בכל חבלי הארץ.

בתחום הלאומי - מדיני: לעומת התחומים הדתי והכלכלי בהם ניכרת התפתחות בגרף עולה, בתחום הלאומי מדיני, מעמדה של הישות המכונה 'יהודה', מתחלק לשלוש תקופות עיקריות, והיא מיטלטלת בין שעבוד מוחלט, לשעבוד למחצה, ובתווך מעמידה

1. נושא 'השנים החסרות' עוסק בפער שבין הכרונולוגיה ההיסטורית המונה לימי הבית השני כ- 589 שנה לעומת דברי חז"ל שבית שני עמד 420 שנה. חוקרים רבים עסקו בזה. החוקר ח' חפץ, מבקש להכריע שהאמת ההיסטורית היא עם חז"ל, ראה: "חפץ - עיון מחודש", עמ' 78 - 147; ד"ר ברויאר מציג גישה הפוכה ונוקט בין היתר בגישתו של "א הלוי שחז"ל לא עסקו בהיסטוריה (דורות הראשונים, ב, עמ' 466, הערה לח): "אבל רבותינו לא הי' מלאכתם חקירת דברי הימים" ראה: "ברויאר - היסטוריה", עמ' 52 - 62.

מלכות מפוארת, הגוועת לנוכח האמפריה הרומית המתעצמת וכופה על העולם המיושב שעבוד, בדמותו של ה'שלוש הרומי'² (Pax Romana).

התקופה הראשונה – ישות דתית ללא שאיפות לאומיות:

מימי עליית זרובבל ושיבת ציון מגולת בבל, ועד גזירות הדת של אנטיוכוס אפיפאנס (שנת 165 לסה"נ), החברה היהודית מתאפיינת בעולם ערכים דתי, נטול שאיפות לאומיות. ההנהגה היא הנהגה דתית כוהנית שתדלנית, כמו זו של שמעון הצדיק, המוכר לנו מספר בן סירא.³ אך אין בה כל חתירה לעצמאות להסרת העול האימפריאלי המשעבד, הישות יהודה שקמה בחסדו של המלך כורש ולימים נכנעה ללא קרב לאלכסנדר מוקדון ויורשיו מבית תלמי ובית סלווקוס, לא היתה ישות לאומית ריבונית. כח המגן המתארגן בימי נחמיה איננו יותר ממשמר אזרחי שנועד לסלק מציקים מקומיים. לנחמיה שהיה פקיד פרסי (פחה) לא היתה שום כוונה לקרוא תיגר על השלטון הפרסי.⁴ וכך במהלך של מאות שנים ובחילופי השלטון שהיו כאן, החברה היהודית הייתה נתונה דרך קבע, תחת ריבונות זרה. בכל התקופה הזאת לא ניתן לזהות סממנים כלשהם של התקוממות לאומית או חתירה לעצמאות מדינית. אפילו 'משיחי שקר', הבאים על רקע של מצוקה וכמיהה לחירות, לא קמו לאומה בשעה הזאת.

סיטואציה שמאפיינת את התקופה, נוכל למצוא בקדמוניות היהודים ליוספוס. פרטי הדברים מופיעים באיגרת שנשמרה אצל ההיסטוריון היווני פוליביוס והיא מיוחסת

2. על עיקרון ה'PAX ROMANA', כותב א' שליט (בתוך: "שליט - הורדוס", עמ' 265): "... שלא כמו בתקופה הרפובליקאית עלתה ונתפתחה מראשית ימי שלטון היחיד של יוליוס קיסר, וביחוד של אוגוסטוס, בקרב התושבים הלא - רומאים אותה הרגשה מלכותית רומאית, שהגיעה לעיצומה במאה השנייה לפנה"ס. עמי הארצות הכבושות התחילו נמשכים אחר רומי הכובשת ודבקים בה מתוך הכרה, שרומי היא מרכז משותף לכל העולם כולו; והיוצא מזה שאין שום עם רשאי ויכול להתבדל ולחיות מוחץ לגדר המלכות הרומאית המשותפת. כל העמים שנשתעבדו לרומי נעשו אבריו של הגוף הרומאי האחד, ועל כן עליהם לכוון את מעשיהם לשמירתו של גוף זה, הואיל ובשלומם גם להם שלום. ... רומי איחדה את האנושות התרבותית בעולם אחד ונוהגת אותה לקראת עתיד מזהיר שאין בו דאגה. משום כך אין זה אלא טירוף - דעת להתנגד לאיחוד זה ולסרב להיות עם הנהנים מן הטוב, שהביאה רומי לעולם'.

3. "בן סירא", נ א-ד, עמ' שמ - שמא.

4. צרי יהודה שידועים שמדובר בעניין רגיש, מבקשים להרתיע את נחמיה מבניית חומת העיר ומאשימים אותו במרד (נחמיה ב יט): וַיִּשְׁמַע סַבְבַּלְטָא הַחֹרֶנִי וְטִבְיָה הָעֶבֶד הָעֲמוֹנִי וְנָשָׂם הָעָרְבִי וַיִּלְעָגוּ לָנוּ וַיִּבְזּוּ עָלֵינוּ וַיֹּאמְרוּ מַה הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אַתָּם עֹשִׂים הַעֵל הַמֶּלֶךְ אִתְּם מִן־דִּים: נחמיה הגיע ליהודה לזמן קצוב ברשות המלך ארתחששתא ונאלץ לחזור לפרס בתום התקופה שהוקצבה. אך יש לומר שפעולותיו לחיזוק הישוב היהודי ובמיוחד את המרכז הלאומי בירושלים, הוא מניח את התשתית לתודעה לאומית שתצמח לימים.

לאנטיוכוס השלישי (אנטיוכוס מייגאס - הגדול). האיגרת עוסקת בתגמול שאנטיוכוס מייגאס מבקש לגמול ליהודים שתמכו בו בקרב נגד סקופאס שר צבאו של מצרים:⁵ "אלה הדברים שסיפר פוליביוס". ... ונביא קודם את מכתביו של אנטיוכוס המלך: 'אנטיוכוס המלך לתלמי, שלום. מאחר שהראו היהודים מיד כשעלינו על ארצם, את חיבתם אלינו... ראינו גם אנחנו לראוי לגמול להם על (כל) אלה ולקומם את עירם שנחרבה מפגעי המלחמה וליישובה אוכלוסין על ידי כינוס פזוריה לתוכה. ראשית החלטנו משום דבקותם באלוקים, לספק להם מכסה של בהמות כשרות לקורבנות ושל יין ושמן ולבונה... ורצוני, שכל אלה יסופקו להם כאשר ציווית והעבודה בבניין המקדש תושלם, וכן גם הסטווים וכל בנין אחר שיהא אולי צורך לבנותו... וכדי שתיושב העיר ביתר מהירות, הריני פוטר ממסים את היושבים בה...".

בהמשכה של האיגרת למדים אנו כי ההטבות הללו שאפשרו את חידוש בניין המקדש, הוספת סטווים ועוד, היו פיצוי על מוראות ימי המלחמה, שהתחוללה בין אנטיוכוס המלך שהגיע מהצפון לבין תלמי פילופאטור מדרום, כשבתווך נמצא הישוב היהודי בארץ ישראל ששילם את מחיר ההתכתשויות, ועל כורחו אף נאלץ לנקוט צד, כפי שמתואר:

"בימי מלוך אנטיוכוס הגדול באסיה... כי בזמן שנלחם זה בתלמי פילופאטור ובבנו תלמי הקרוי אפיפאנס, ניטל עליהם לסבול, ואחד היה סבלם בין שניצח ובין שנחל מפלה, באופן שלא נבדלו מאונייה המיטלטלת בסערה ונלחצת על-ידי נחשולי-ים מכאן ומכאן".

מבחינה ריבונית אלו היו כללי המשחק בין החברה היהודית לשליטים שהתחלפו, עד גזירות אנטיוכוס הרביעי. החברה היהודית, תובעת את זכויותיה הדתיות מהשליטים המתחלפים. חופש הבחירה מתיר להם לעיתים, להכריע לאיזה מהצדדים שהתעמר בהם, עדיף להיכנע, אך אין כל ניסיון להשיב את מלכות ישראל שמאפיינת את ימי הבית הראשון. בהכרזת כורש חלק מהיהודים אמנם יצאו מהגלות, אך השפיפות הגלותית לא יצאה מהם. היהדות בתקופה זו איננה לאומית בעליל, אין בה מנהיגים לאומיים, אין לה התארגנות צבאית עצמאית והיצירה הספרותית שלה כמו ספר בן סירא, חנוך ובדומה, אינה עוסקת בתחומים לאומיים, אלא מתמקדת במוסר האישי, בדרשנות ופרשנות אנדית למקרא.

תולדות ישראל רוויים בנביאי שקר כמו חנניה בן עזור המנבא את נפילת בבל ותשועת ישראל. ומשיחי שקר ותנועות משיחיות אפוקליפטיות, כמו שנמצא במגילות כת מדבר יהודה וכמותם לאורך ההיסטוריה היהודית. אלו גם אלו, כזכו או בשליחות אמת, רוכבים על הכמיהה לגאולה ותודעת החרות. יוצאת דופן תקופה זו שתודעת

5. "קדמוניות היהודים", יב, ג, ג:

6. פוליביוס, היסטוריון יווני חי במאה השנייה לפנה"ס. יוספוס בקדמוניות היהודים משתמש בין היתר בתיעוד ההיסטורי שלו וכן של היסטוריונים אחרים שקדמו לו, ראה: "שטרן - דרכו".

החירות לא פעלה בה אפילו בקצוות, ולא חוללה ולו 'משיח שקר' אחד, שקרא תיגר על דריוש השלישי, אלכסנדר מוקדון או על תלמי לאגוס בוזו ומחלל המקדש. מסתבר שכשאין תודעת חרות, אין צורך בה, ודאי לא בבשורת המשיח.

התקופה השנייה - גזירות אנטיוכוס מחוללים תחייה לאומית

גזרות אנטיוכוס⁷ שהחלו בפגיעה במעמד הכהונה ובהפיכת ירושלים לפוליס יוונית ולאחר מכן אף נגעו בשמירת המצוות של הפרט, דחקו אל הקיר את החברה היהודית. משפחת מתתיהו החשמונאית מוכרת לנו כנושאת את 'נס המרד'. אך מרד לא יכול לפרוץ בגלל משפחה אחת. מרד פורץ כשציבור גדול ובמקומות שונים מרגיש שדחקו אותו אל דרך ללא מוצא, וההתפרצות הופכת להיות מחויבת המציאות.

אין קיום מצוות ללא מלכות וחורב

עם התפרצות המרד החשמונאי באמצע המאה השנייה לפנה"ס, מבשילה התובנה, שמה שהיה כבר לא יהיה. המציאות המורגלת במשך מאות שנים, של שמירת מצוות וקיום יהודי מצד אחד ושעבוד לאומי, ללא מלך, ללא צבא, ללא ריבונות, כבר לא היתה קיימת. הבחירה של מתתיהו ובני דורו להרים חרב מול הצבא הסלווקי, היתה בחירה של להיות או לדול⁸. הם הבינו שכדי שיוכלו להניח תפילין ולמול את בניהם הם זקוקים לממלכה יהודית נצבא שיגנו על זה. הדחיקה הזאת של אנטיוכוס אפיפאנס, היא ששינתה את פני ההיסטוריה של ימי הבית השני. ממלכת החשמונאים נולדה, כשהאומה היתה עם הגב אל הקיר, ונאלצה לשלוף חרב כדי לשמור על זהותה וקיומה. בתקופה זו שלא ארכה אלא שמונים שנה, חווה עם ישראל את חוויית החירות הלאומית. מלך, צבא, מלחמות וכיבושים, הטבעת מטבעות ופיתוח כלכלי, לצד מאבקים פנימיים רוויי דם בימי מלכותו של אלכסנדר ינאי.

7. גזירות הדת של אנטיוכוס אפיפאנס, היו כאמור רק עוד שלב בפגיעה בסדרי החברה היהודית ובקודשי ישראל, ראה: "צ'ריקובר - ההלניסטית", עמ' 154. סיכום השיטות בעניין הנסיבות שהביאו את אנטיוכוס לגזירות הדת, ראה: א' רפפורט, בית חשמונאי, ירושלים - תשע"ג, עמ' 123 - 131. לעניות דעתי ההסבר לשאלה בה עוסקים חוקרים רבים, מה הביא את אנטיוכוס לגזירות הדת (מציאות שלא מוכרת עד אז בדברי ימי העולם), נעוץ במהלך ההיסטורי שמתחולל כאן, שבמרכזו העימות שבין הדת היהודית לבין התרבות/הדת ההלניסטית הפאגנית, כשזו האחרונה התירה כל רסן, זאת לעומת התפישה ההלכתית היהודית הטוטאלית. מבחינת הישוב היהודי הפגיעה בהם היתה עוד לפני גזירות הדת. ההתערבות במינוי הכהן הגדול הפיכת ירושלים לפוליס יוונית והקמתו של גימנאסיון בירושלים, היו קריאת תיגר על אורח החיים היהודי ובעצם על קיומו. להערכתי זה ההסבר להתקוממות היהודית עוד לפני הגזירות.

8. דוגמה מובהקת לתובנה זאת ניתן ללמוד מההחלטה לצאת למלחמה גם ביום השבת, זאת לאחר טבח שנעשה ביהודים שהסתתרו במערה ונמנעו מלהשיב מלחמה ביום השבת (חשמונאים א, א 31 - 40). מקרה זה אף מלמד שהתפרצות המרד והבריחה אל ההרים לא היתה של מתתיהו ובניו בלבד, ואף מקובל לומר שהם לא הראשונים שהתקוממו. ייתכן שכמו במקרים אחרים הגל הראשון של המורדים שילם בחייו וחוסל.

הדורות הבאים כבר לא היו צריכים להתרפק על ימי מלכות בית דוד הרחוקים. הם נולדו לתוך מציאות של חירות לאומית, המלך אם היה אהוב ומוערץ או אכזר ומתועב, פרושי או צדוקי, הוא היה בן ברית, ללא עול משעבד זר, בתוך מכנה משותף יהודי רחב שבמרכזו בית המקדש ועבודתו.

התקופה השלישית – שעבוד הגוף וחירות הרוח

כיבוש פומפיוס: לא לאורך ימים נמשכה האידיליה הזאת. בשנת 63 לפנה"ס אחרי כשמונים שנות עצמאות בלבד, נכבשה ירושלים ע"י המצביא הרומי פומפיוס שהגיע לדמשק לאחר מסע כיבושים. נהוג לומר שהנסיבות הטראגיות של ריב האחים הורקנוס ואריסטובולוס, אחר מות אימם שלומציון (=אלכסנדרה) המלכה, הם שהביאו לכיבוש של פומפיוס וקץ הריבונות היהודית של בית חשמונאי. אך לשם הדיוק יש לומר, שריב האחים היה לכל היותר צירוף מקרים. הכיבוש הרומי של ארץ ישראל, לא היה נמנע גם אם היו שוררים בין האחים יחסי שלום ורעות. המסע של פומפיוס ולגינותיו למזרח, לא היה במסגרת של טיול נופש. מדובר בהוצאה לפועל של תוכנית הכיבושים שרומא ביצעה באגן המזרחי של הים התיכון⁹, ובמיוחד ברצועה הגיאוגרפית של ארץ יהודה וסוריה המהוות גשר בין יבשות, וכפי שכותב על כך החוקר מ' עמית:¹⁰

"...האם התחרות בין האחים הורקנוס ואריסטובולוס היא אשר גרמה להשתלטות המוחלטת של רומא על יהודה, או לפחות זירזה אותה.

ההתבוננות בפעולותיו של פומפיוס מאז הגיעו לסוריה מפריכה כל סברה בכיוון זה: כפי שנאמר לעיל ביטל פומפיוס את ניסיונו של לוקולוס להחזיר לסוריה מלך מבית הסלווקים שישלוט בחסות רומא, והחל בביצוע תוכנית ברורה של השתלטות ישירה על סוריה, וכמובן על האיזורים בקרבת הים התיכון שהיו כלולים פעם בממלכת הסלווקים ופרשו ממנה. כל שליטי האיזורים האלה – גדולים וקטנים ... הבינו מהר מאוד את כוונת המצביא הרומי וחיפשו דרכים לשמור עד כמה שאפשר בתנאים החדשים של שלטון רומי על מעמדם ועצמאותם. כולם פנו לפומפיוס ... הצהירו על קבלת מרותה ושלטונה של הרפובליקה הרומית... הגישו לו מתנות יקרות ערך והבטיחו את שירותם ונאמנותם בעתיד. למעשה הם בקשו מנציג רומא לקבוע את התנאים להמשך שלטונם על יחידות בעלות עצמאות חלקית במסגרת האימפריה הרומית. מצבה של יהודה לא היה שונה באופן עקרוני, רק שבמקום שליט אחד, פנו לפומפיוס שנים".

9. על מסע הכיבושים האימנטי של פומפיוס עוד בטרם הגיעו אליו משלחות האחים, ראה: "קדמוניות היהודים", יד, 37 - 40.
10. "עמית - הקיסרות", עמ' 94 - 95.

פומפיוס כובש אומה בת חורין

עם הכיבוש הרומי של פומפיוס ומינוי הורקנוס לאתנארך¹¹ וכהן גדול, הנתון לחסדי השלטון הרומי, הגיעה לסופה תקופת הזוהר של ימי בית חשמונאי.¹² מנקודת המבט ההיסטורי, שמונים שנות עצמאות הם זמן קצר, באפן יחסי לימי הבית השני שרוב רובם תחת שעבוד. אך שנים אלו הם שגיבשו את הערכים הלאומיים של האומה. ערכים של זקיפות קומה לאומית.

הכיבוש של פומפיוס לא החזיר את האומה לתקופה הטרור חשמונאית. האומה לא הפכה שוב לאוסף של יחידים, הנתונים למרותה של אימפריה אימתנית. הגוף נכבש אך הרוח הלאומית ליבתה גחלת לוחשת, שהתפרצה מפעם לפעם. תודעת החרות הוטמעה בחלקים נרחבים של העם, שכבר לא השלים עם העול שהונח על צווארו. כנאום ששם יוספוס בפיו של טיטוס, בפני מנהיגי המרד ערב נפילת העיר העליונה, הוא מסכם במשפט אחד את מערכת היחסים שבין רומא ליהודה (מלחמת היהודים, ו, 329): "אתם, שלא חדלתם ממרידותיכם למן הימים שפומפיוס הכניע אתכם בכוח..."

מתנגדי הלאומיות - דורשים הנהגה דתית בלבד

יחד עם זה, פרשת הכיבוש של פומפיוס מלמדת, שגם בשעה זו תודעת החירות הלאומית לא היתה נחלת הכלל כולו. בתיאור המשלחות של הורקנוס ואריסטובולוס המופיעים להשתדל אצל פומפיוס בדמשק, מתאר יוספוס משלחת שלישית שהוא מכנה אותה 'העם'¹³, הדורשת מפומפיוס להסיר את כל סממני השלטון הלאומי, ולהשיב אותם למציאות הטרור חשמונאית, בו הנהגת העם היתה בידי הכהונה, הווי אומר דתית בלבד, ללא סממנים לאומיים (קדמוניות היהודים יד 41):

11. אתנארך שליט של עם או אזור גיאורפי, שאיננו מלך. מדגיש את כפיפותו לקיסרות הרומית.
12. רנ"ק בספרו מורה נבוכי הזמן, מחלק את מה שהוא מכנה 'מועדי עם עולם', לתקופות, כשבכל תקופה הוא מסמן שלבים קבועים. שלב ראשון הוא: שלב - הצמיחה והגידול. שלב שני - הביסוס. ושלב שלישי - ניוון. את חלוקת המועד שני של ימי הבית השני, הוא מחלק באופן זה (ראה: "הר - הפרוידזציה", עמ' 15): 1. מועד הצמיחה והגידול עד כיבושי אלכסנדר מוקדון. 2. מועד העוז והתפארת מכיבושי אלכסנדר עד מועד אלכסנדרה (שלומציון) החשמונאית. 3. מועד הירידה, מועד נפילת פלאים, עד דיכוי של מרד בר כוכבא.
- אך אני מסופק לגבי הערכה זו של רנ"ק. האמנם, הכיבוש הרומי הכפוי, מעיד על 'נפילת פלאים'? או שמא הפוך, עם ישראל מתגלה בשעות אלו, בעוצמה שלו מול ניסיונות השמד והדיכוי של המגף הרומי שוטף את העולם המיושב, וכפי שנראה להלן.
13. שהמינוח: 'העם', מופיע בתרגומו של א' שליט במהדורתו לקדמוניות היהודים (יד, 41). העיון במקור היווני של יוספוס, מלמד שהמינוח הוא: *ἔθνος* (=אתנוס), שניתן לתרגמו בכמה אופנים: עם, שבט, קבוצה מאופיינת בסממן כלשהו. נראה ששליט הלך בדרכו של Ralph Marcus, שבמהדורת התרגום לאנגלית, מתרגם: nation.

שעבוד הגוף חרות הרוח

הקודמות לפרוץ המרד הגדול

פרק ד'

דיכוי ומרד מכיבוש פומפיוס ועד פרוץ המרד הגדול

כתב אישום לעריצות הרומאית: מחבר ספר 'חזון עזרא', חי בזמן חורבן הבית וכתב את ספרו שנים אחדות אחרי המרד הגדול. החיבור שלו מלמד כיצד ראו בני דורו את השלטון הרומי:

"אתה הרביעי (=האימפריה הרומאית)...

החזקת בשלטון על העולם באימה רבה

ועל תבל בעמל רב

ובעורמה שכנת בתבל זמן רב

ושפטת ארץ לא באמת.

כי הצרת לענווים

והזקת לנכנעים

ושנאת אנשי-אמת

ואהבת דוברי-שקר.

הרסת את מעוזיהם של עושי פרי

והשפלת את חומותיהם של מי שלא הזיקו לך..."

תיאור זה הוא תמצית כתב האישום על עריצות הרומאים. מחבר החזון שומט את הטענה שמי נכנע לרומאים זכה ליחס הולם. הוא טוען שההתנהלות הרומאית, גם לא התחשבה בשיקולי רווח והפסד: "הרסת את מעוזיהם של עושי פרי".

דבריו של בעל החזון מכוונים לכל השנים בהם רומא שלטה בארץ יהודה. שנים שמערכות היחסים של רומא עם הישוב היהודי בארץ וגם בתפוצות, ידעה רדיפה, רצח המונים, דיכוי והשפלה מחד. אך גם ידעה התקוממויות ברמות שונות.

רומא ידעה מרידות במקומות רבים ברחבי האימפריה. בדרך כלל, הדיכוי האכזרי כמו בדיכוי המרד בגאליה ע"י יוליוס קיסר, מחק לנכבשים את הזהות הלאומית והפך אותם לאיבר מאיבריה של האימפריה הרומית. ביהודה וגם בתפוצה היהודית המצב היה שונה. ייחודה של הזהות היהודית, המקובע בכללי הלכה, מנהג ומוסר, לא ניתן היה לטשטוש². והלכה הרווחת של היהדות המושפלת והנרדפת שידעה לא מכבר מלכות

"... שם שמע את טענותיהם של היהודים ומנהיגיהם, של הורקנוס ואריסטובלוס שחלקו זה על זה, ושל העם שחלק על שניהם. העם ביקש שלא יהיה נתון לשלטון מלכים, (באומרו) שקבלה בידיו מאבותיו להישמע לכוהני האל שהוא עובד אותו, ואלה (השניים), אף על פי שהם צאצאי הכוהנים, מבקשים להעביר את העם לשלטון אחר למען יהיה עבד (להם)".

ממעט המידע שיוספוס מביא בעניין זה, ניתן להעריך שמדובר בקבוצה שהמלכות החשמונאית פגעה בה, וחשבה שהגיעה שעת הכושר להתנקם בהם, והזדמנות להחזיר לעצמם מעמד שאבד להם. ייתכן שמדובר במשפחות כהונה שירדו ממעמדם עקב עליית בית חשמונאי, או אחרים שנפגעו כתוצאה משינוי הסדרים והמעמדות שהתרחש לאחר המרד החשמונאי. ייתכן שמדובר בקבוצה אידאולוגית לעומתית לחשמונאים, בגלל התנהלותם הדתית או הלאומית. אך אין לטעות ולומר שמדובר בקבוצה המייצגת בהשקפתה את כלל העם. לכל היותר מדובר בקבוצה שולית שמצאה שעת כושר.

1. "ליכט - חזון עזרא", עמ' 70.

2. הגישה הרווחת ברחבי האימפריה אצל העמים שנכבשו ע"י רומא, היתה השתלבות והכרה במלכות הרומית האחידה, המשותפת לכל בני התרבות ההלניסטית רומית. לעומת זאת,

עצמאית גאה, התפרצה מפעם לפעם. החוקר מ' שטרן הי"ד, כותב על מערכות היחסים שבין הכיבוש של פומפיוס בשנת 63 לפנה"ס ועד פרוץ המרד בשנת 66 לספה"נ: "משנתחדשה מדיניותה האכספניוניסטית (=התפשטות, התרחבות אימפריאלית) של רומא, ופומפיוס סיפח את סוריה. בכך נחרץ גורלה של יהודה. בניגוד לאנטיוכיה גילתה ירושלים התנגדות נמרצת לסיפוח, ובשנת 63 לפנה"ס נכבש הר הבית בהסתערות הלגיונות הרומיים. ההתנגדות האקטיבית בשלב הראשון של הכיבוש היתה תופעה נפוצה וטבעית גם בארצות אחרות, אולם ביהודה היה לה המשך במרידות החוזרות ונשנות בשנות החמישים של המאה הראשונה לפנה"ס ובהצרפותו של מתתיהו אנטיגונוס לפולשים הפרתים (41 – 37 לפנה"ס). כינונה של הפרובינקיה יהודה יודיאה (שנת 6 לספירה) ועריכת הקנסוס הרומי בידי נציב סוריה קויריניוס, גרמו לתסיסה חדשה. בימי נציבותו של פונטיוס פילאטוס סערו הרוחות וימי הנציבים האחרונים היו רצופי מהומות".

הנסיבות שהביאו למרד הגדול

מרד כפי שהקדמנו וביארנו, לא פורץ כתוצאה מעצבנות או טירוף. ודאי לא מרד בסדר גודל של המרד הגדול, שהקיף קבוצות גדולות ושכבות שונות של העם. דווקא העובדה שאת המרד הזה מובילות קבוצות שונות, הבאות מרקעים ומקומות שונים, מלמד עד כמה גדשה הסאה של העריצות הרומית. וכשפלורוס הדליק את הניצוץ, אש המרד סחפה את רוב רובה של החברה היהודית. המחקר הרבה לעסוק בנסיבות שהביאו למרד הגדול, ויש להסכים שצורף של פגיעה בתחומים רבים, דחק את החברה היהודית לעמדה בו כבר לא היה לה עוד לאן לסגת, שצעד נוסף לאחור והיא נדחקת לתהום.⁴

א. תודעת החרות הלאומית - אובדן החרות הלאומית וההתרפקות על מלכות בית חשמונאי וזיכרון הניצחונות מול היוונים.

ב. יחסי יהודים נכרים - חיכוכים אלימים ורווי דמים בין היהודים לבין נכרים, על רקע דתי תרבותי ועל מרחב המחיה הכלכלי. כשבכל העימותים הרומאים מתערבים לטובת הנכרים, או עומדים מן הצד כשנעשה טבח ביהודים.

הבדלנות היהודית לא נשטפה בשום אופן עם ההתמוססות הזאת, ואף ראתה בכך איום קיומי, כפי שמסביר זאת א' שליט ("שליט - הורדוס", עמ' 267): "שהרי נטיעת רעיון הדבקות ברומי וההכרה המלכותית הרומאית בלב העם היהודי, אין ספק, שפירושו למעשה ויתור על התבדלות מן העולם החיצוני והודיה בשליחותה של רומא מטעם אלוהים כגואלת העולם וכגואלת ישראל".

3. "שטרן - שנאת ישראל"; עמ' 536.

4. הסקירה להלן ע"פ הספר המקיף שערך א' כשר בעניין זה: "כשר - הסיבות", עמ' 7 - 90.

ג. עושק כלכלי - הטלת מיסים קשה כחלק מההשקפה של האימפריה הרומית שתושבי הפרובינקיות אמורים לפרנס את כלכלתה של רומא.

ד. שלטון הנציבים - העריצות של שלטון הנציבים, שעשקו והתעללו ביהודי, בפגיעה והטלת מיסים מעבר למיסים שהטילה האימפריה על נתיניה בכל העולם.

ה. רדיפת היהדות והפגיעה במקדש - הלכידות והבדלנות היהודית, היו תמריץ לאנטישמיות סמויה וגלויה. הפגיעה כוונה כלפי גורמי הלכידות - אורחות החיים היהודיים, והמקדש.

נושאים אלו פרנסו מאמרים רבים, וברצוני בשורות הבאות לעסוק במדגם מייצג של אירועים שקדמו למרד, בבחינת פרט המלמד הכלל. כאמור, אין אירוע אחד או גורם אחד שהביאו לפרוץ המרד בשנת 66 לספירה. מדובר במכלול של סיבות שהולכות ומצטברות, כחבית שדחסו אליה חומר נפץ ובערה לאורך זמן. מדובר בתהליך רדיפה ודיכוי שהולך ומחריף מהכיבוש של פומפיוס וככל שנוקפים הימים. האמון של החברה היהודית בשלטון הרומי כמי שמגן על נתיניו הנאמנים, מתחלף בעוינות ואובדן אמון, גם בקרב חלקי העם המכונים מתונים. את תמצית הסיבות לאובדן האמון והחשש הקיומי שהביאו למרד, נבקש ללמוד מהאירועים שלהלן ומהפרק הבא בו נעסוק ברדיפת דת ישראל.

האנטישמיות ברומא - הרקע לרדיפת היהדות והיהודים ברומא

הרומאים לא המציאו את המושג 'שנאת ישראל', הם ירשו אותו מההלניסטים ומהמצרים, שביססו את שנאת ישראל שלהם על ספרות כתובה. היהודים הואשמו ברציחות פולחניות (עלילות דם), תוארו ככת מצורעים אלימה וטמאה ועוד.⁵ רומא הכירה את היהדות באמצעות הנגישות שלהם לספרות ההלניסטית האנטישמית. ואת היהודים עצמם, הם הכירו כעם שסרב לקבל את הכיבוש הרומי של יהודה החשמונאית, ופרץ שוב ושוב במרידות. את הפזורה היהודית שהציפה בהמוניה את האימפריה הרומית ואת הארצות הסמוכות לה, הם הכירו כקבוצה בדלנית שדרשה לעצמה עצמאות משפטית דתית, ונמנעה מהיטמעות בחברה הרומית הלניסטית. ההיבדלות הזאת שהיתה על רקע אורחות החיים של היהודים והקשר שלהם למקדש, הפכה אותם לקבוצת כח מלוכדת. האימפריה הרומית ולא רק היא, ראו בלכידות הזאת, איום. הספרות האנטישמית, אף בקשה להגדיר בחוק את היהדות, כהתארגנות לא חוקית הזוממת לפגוע בחיים הציבוריים, כותב על כך יוחנן לוי:⁶

5. יוסף בן מתתיהו, בספרו 'נגד אפיון', מבקש להשיב לטענות האנטישמיות מסוג זה שהתפרסמו בשמו של אפיון המצרי, שרווחו ברחבי האימפריה.

6. "לוי - קדמוניות", עמ' 171. עוד על שנאת ישראל ביוון וברומא ראה: "לוי - ציצירו", "פלורוס - עלילות הדם".

"העלילה המפורסמת לגנאי של אפיון על מנהג היהודים לשחוט כל שנה בן אדם, לטעום את בשרו ולקדש את בריתם על ידי שבועת אמונים, המחייבתם לשנוא את היוונים ולאהוב את בני בריתם בלבד...". גם קווינקטיליאנוס חזר בדבריו המובאים למעלה על אותה טענה. הוא עשה את משה לבעל קנוניה, שאסף סביבו להקה של אנשים, המבקשים להחריב את הציבור. סופר רומי זה השתמש במונחים המציינים את התכונות של "איגוד אסור", כדי לעשות את היהדות *factio illicita*.⁷ כיוצא בזה צייר יובנאליס את משה כמייסד עדה מסתורית, שחבריה שמרו את "מגילת הסתרים" של מייסדם המצווה עליהם לשנוא את הבריות ולעזור לבני בריתם בלבד".

התשתית של השנאה הזאת שנישאה בנאומי שטנה כמו זו של ציצרו (=קיקרו), ואף היתה מבוססת על כתבי שטנה, מלמדת שעולם כמנהגו נוהג. ספרים כמו 'הפרוטוקולים של זקני ציון', אינם המצאה מודרנית של ראשית המאה העשרים. זרעי האנטישמיות הללו, גדלו להיות זרעי פרא ופורענות. בכל הזדמנות שעמדה לפתחם של שונאי ישראל הרומאים, היהודים הפכו להיות קורבן. לפוגרומים 'ספונטאניים', גירוש, וגם להשמדה מתוכננת. העולם היהודי הילך בעולם הרומי כמי שסכין השחיטה מונחת על צווארו. כאמור, בחיבור זה לא נוכל לסקור אלא מן המעט, ממוראות חיי עם ישראל שהיה נתון למשיסה בארץ ובתפוצה היהודית תחת המגף הרומי.

שואת יהודי אלכסנדריה

לולא פילון האלכסנדרוני, ספק רב אם סיפור שואת יהודי אלכסנדריה, היה נודע לנו. פילון שהיה פילוסוף יהודי הותיר אחריו ספרות יהודית ענפה בתחומים שונים, ובתוכם זכינו לתייעוד של שני אירועים היסטוריים, שהם מעין אבני דרך להבנת התקופה ומערכת היחסים שבין רומא ליהודים. בכל התקופה הזאת, כמעט ולא קיימת ספרות יהודית היסטורית.⁸ יש להניח שהאירוע הזה לא היה אירוע בודד, סביר שאירועים כמו שמתאר פילון אירעו במקומות נוספים בהם היה ישוב יהודי. לא מן הנמנע שישב יהודי שלם הושמד, אך כיוון שלא היה שם סופר ומתעד, בן דמותו של פילון, נשכח הסיפור מדברי ימי עמינו.

7. שמשמעו המושג בלטינית: בלתי חוקית (=ללא הרשאה), כשהמשמעות המעשית היא כוונה להוציא את היהדות מחוץ לחוק.

8. יש להוציא את ספרי מקבים שייתכן ונכתבו בתקופה זו אך תיארו תקופה אחרת. גם בספרות חז"ל נוכל למצוא אנקדוטות היסטוריות. אך יש לזכור חז"ל לא עסקו בכתיבת היסטוריה. העברת מסורות חז"ל מתורה שבע"פ ליצירה כתובה, מאוחרת למאה השלישית או לכל המוקדם לתחילת המאה השנייה. אך יש להוציא מן הכלל את 'מגילת תענית' שהיא גם קדומה וגם מצינית בקצרה אירועים היסטוריים כמו גזירת גאיוס להעמדת הצלם בהיכל.

לתיאור האירועים הקשים שעוללו ליהודי אלכסנדריה, הקדיש פילון את חיבורו ההיסטורי, 'נגד פלאקוס'. פלאקוס שהיה נציב הרומי במצרים, מונה ע"י הקיסר טיבריוס בשנת 32 לספירה. פלאקוס היה נתון בסכסוך עם משפחתו של גאיוס קליגולה והיה מעורב בין היתר בקנוניה ופגיעה באגריפינה אמו של גאיוס, ושל שני אחיו הגדולים. לאחר רצח טיבריוס ותפישת הקיסרות ע"י גאיוס, חשש פלאקוס מנקמתו של גאיוס. התושבים הנכרים (היוונים) של אלכסנדריה, שחיכו לשעת כושר לפגוע בישוב היהודי המשגשג באלכסנדריה, ניצלו את המצוקה של פלאקוס והסיתו אותו לאפשר להם לפגוע ביהודים, תמורת תמיכה בו. לא היה להם קשה לשכנע את פלאקוס, שהיה אנטישמי בעצמו.

מכאן והלאה התסריט שעובר ע"י יהודי אלכסנדריה מזכיר את שואת יהודי אירופה, אחד לאחד. זה מתחיל בסוג של 'ליל בדולח', הצבת פסלים ותמונות בבתי כנסת, לאחר מכן שלילת האזרחות של יהודי אלכסנדריה, בזיזת העסקים שלהם, גירוש היהודים מכל חמשת הרבעים של העיר, לגלגול קדום של הגיטו. מגורים בשכונה קטנה צמודה למזבלה העירונית ובית הקברות. ומשם הרעבה עד מוות, השפלת הנהגת הקהילה, שהופשטו והולקו בתיאטרון העיר. משפטי ראויה באשמות שווא, רצח בשיטות שונות. כשאחת השיטות היתה לחנוק יהודים למוות בעשן.

פילון לא מציין את מספר היהודים שנרצחו. אך הזוועה הזאת היתה נמשכת חלילה ללא הפרעה של הקיסרות או התקוממות יהודית, עד השמדת כל יהודי אלכסנדריה, לולא גאיוס העניש את פלאקוס, בגלות ולאחר מכן במוות. אבל העונש לא היה סוג של 'משפט נירנברג', על רצח יהודי אלכסנדריה. פלאקוס נענש על חשבון הדמים שהיה לו עם משפחת הקיסר. לבירור שנעשה אצל הקיסר ברומא בעקבות האירועים, נשלחה משלחת יהודים בראשות פילון האלכסנדרוני. אך גאיוס התייחס למשלחת היהודית בבזו ובעוינות. לא הועילו ליהודי אלכסנדריה, הפתיחות שלהם לתרבות המקומית והמעורבות שלהם בפיתוח העיר ושגשוגה. הרדיפה היתה התמצית של האנטישמיות שפעלה ללא מפריע, בעולם בו ליהודים הנתונים למשיסה, אין מגן. וכך מתאר פילון חלק מהזוועות להם הוא עד, אירועים שאירעו 28 שנים לפני שפרץ המרד הגדול ברומאים:⁹

(62) ... ובכן, לאחר ששדדום, נישלום מבתיהם וגירשום בכוח מרוב חלקי העיר, היו היהודים כנתונים במצור, מכותרים ע"י אויביהם. הם סבלו מאוד ממצוק וממחסור נורא במצרכים חיוניים. הם ראו לנגד עיניהם את נשיהם וטפם גוועים ברעב, שנגרם להם בידי אדם. (63) בעוד שאר המקומות גדושים בשפע מכל טוב העונה, ... (64) מאחר שלא יכלו עוד לעמוד בסבל המחסור ... יצאו אל השוק רק כדי לקנות צורכי מחיה לבני ביתם ולעצמם (65) אך הם נתפשו ... ולאחר שנדקרו למוות ונסחבו דרך כל העיר ונרמסו, נתפרקו כליל, עד כי לא שרד מהם איבר אחד הראוי לקבורה כמקובל.

(66) ... בכל מקום שבו נראו יהודים, סקלו אותם באבנים, או היכום באלות, כשהם מכוונים בתחילה את המהלומות הישר אל חלקי הגוף הפחות חיוניים, שלא

9. "פילון - פלאקוס", עמ' 36 - 39.

להחיש מיתתם ולא להחיש בכך את שחרורם מתודעת סבלם ... (68) האכזרים שבהם שרפו משפחות שלמות, אנשים עם נשים, עוללים עם הוריהם; ולא חסו על זקן ונער ולא על תומת גיל הילדות. וכאשר חסרו גזרי עצים לשריפה היו מלקטים זרדים, כדי להמית את קורבנותיהם בעשן יותר מאשר באש, וכך המציאו מוות למסכנים שהוא מדכדך יותר וממושך יותר. היה זה מחזה מכאיב וקורע לב לראות את הגויות השרופות למחצה מתגוללות בערבוביה באין קובר ...

(74) הן אוגוסטוס ... מינה את הגרוסיה (מועצת היהודים) שלנו כדי לפקח על ענייני היהודים ... ברם, פלאקוס ציווה לעצור שלושים ושמונה מחבריה, שנמצאו בבתייהם, ולכובלם מיד באזיקים, הוא אף פקד לערוך מצעד נאה ולהוביל את הזקנים הכפופים והעקודים, מי ברצועות ומי בכבלי ברזל, דרך מרכז השוק אל התיאטרון. ... (75) ... ציווה להפשיט את כולם, למען הבלט את קלונם, וכן ציווה להלקותם במגלבים, ... כתוצאה מהמלקות, היו בהם שמתו מיד ... והיו בהם ששכבו על ערש דווי ממושך עד כי נואשו כליל מהצלה.

המזימה של סיאנוס להשמדת העם היהודי

אם לא הזדעזענו די מתיאורי ההשמדה של יהודי אלכסנדריה, בא פילון ומלמד אותנו, שלפלאקוס היה מתחרה שעלה עליו בשנאת ישראל, כפי שהוא מתאר בפתיח לחיבורו, נגד פלאקוס: (1) "שני לסיאנוס ברדיפת היהודים היה אוילוס פלאקוס"¹⁰. לוקיוס איילוס סיאנוס היה ראש המשמר הפריטוריאני בימיו של הקיסר טיבריוס ונחשב כל יכול ובעל השפעה רבה על הקיסר. בחיבורו של פילון, "המשלחת לגאיוס", מספר לנו פילון כי המזימה של סיאנוס היתה מכוונת: "להשמיד את עמם", כשהכוונה כמובן לכלל יהודי האימפריה:¹¹

"משום כך חששו כולם בכל מקום, ואפילו אלו ששנאו את היהודים מטבעם, להיות מעורבים בהפרתו של אחד מחוקי היהודים. אותו מצב שרר אף בימי טיבריוס, אף כי באיטליה התנכלו [ליהודים] כאשר זמם סיאנוס, לבצע את מזימתו. (160) הלא מיד אחרי מותו ידע טיבריוס גם ידע, כי האשמות שהוטחו נגד היהודים תושבי רומא היו עלילות שווא, שהומצאו ע"י סיאנוס ברצותו להשמיד את עמם. הוא ידע כי היהודים לבדם, או בעיקרם, יתייצבו נגד מזימות הכפירה שלו ומעשיו, והם שיגנו על הקיסר אם תהיה צפויה לו סכנה מכוח בגידתו".

פילון נמנע מלספר על גירוש יהודי רומא שנעשה בשנת 19 לספירה תחת קיסרותו של טיבריוס, כדי לא לקלקל את האידיליה בה מתואר אצלו טיבריוס, לעומת רשעותו

10. שם, עמ' 19.

11. "פילון - גאיוס", עמ' 96 - 97. בהערה 235 בעמ' 97, מוכיח המתרגם א' כשר, שהמזימה הייתה להשמיד את כלל יהודי האימפריה.

של גאיוס שירש אותו. אך סביר להניח שההבדל בין טיבריוס לגאיוס היה בפרקטיקה בלבד. בעניין שנאת ישראל היה להם הרבה מן המשותף.¹²

עימותים ופוגרומים באחריות שלטון הנציבים

בשלושים שנים שלפני פרוץ המרד, ארץ יהודה עוברת תקריות דמים רבות. הישוב היהודי מותקף ומשיב מלחמה.¹³ בערים רבות נרצחו יהודים בהמוניהם באירועי דמים בינם לבין הנכרים. הסיבה שברוב הפעמים ידם של הנכרים היתה על העליונה, נעוצה בעובדה שחלק ניכר מהכח הצבאי שיהיה אמור לשמור על הסדר, היו נכרים סורים בני המקום.¹⁴ בני קיסריה וסאמאריה שנודעו בשנאתם העמוקה ליהודים. בכל עימות, ששו חיילי חיל העזר הרומי ומפקדיהם לשלוח את חרבם, כדי לפגוע ביהודים. לעיתים תגובת היהודים שלא זכו להגנה, הייתה תקיפה ועוצמתית ביותר. במקרים כגון אלו מצא המשגיח הרומי המקומי, צורך להתערב, כמו בתקרית שאירעה בימיו של המשגיח פליקס, כפי שמתאר יוספוס:¹⁵ "פעם אחת בהיות יד היהודים על העליונה, הופיע פליקס בכיכר [העיר] ובאיומים ציווה עליהם לסגת; כאשר לא שעו לדבריו שילח בהם חיילים שהרגו רבים, ואחר כך גם בזזו את רכוש היהודים..."

העימותים בין יהודים לנכרים פשטו מסוריה ואנטיוכיה בצפון דרך עכו ועד אשקלון בדרום. עשרות אלפי יהודים וגם נכרים נטבחו באכזריות באירועים אלו. בשנים אלו, רוכשים יהודים רבים את אומנות המלחמה וההגנה העצמית לצד התובנה שאם לא יגנו על עצמם, לא יהיה מי שיגן עליהם. שעדיף למות במלחמה מלהישחט באכזריות, ע"י המון צמא דם שלא משך את ידו מהתעללות בנשים וילדים ומכירתם לעבדות שסופה מוות אכזרי ובזוי.

הרקע לעימותים בין יהודים לנכרים, מתמקד בפער התרבותי דתי, בין עובדי האלילים ליהודים. בין זכויות היתר שזכו לו הנכרים, למעמד האזרחי הנחות של היהודים, מעצם העובדה שלא היו חלק מהפולייס¹⁶ היוונית. דחיית הישוב היהודי התחילה עוד בימיו

12. ראה: "פילון - גאיוס", עמ' 97 הערה 232.

13. "מלחמות - אולמן", ב, 266.

14. על העימותים בין יהודים לנכרים בשנות שלטון הנציבים, ועל האחריות העקיפה של הקיסר על עימותים אלו ראה מאמרו המקיף של רפפורט: "רפפורט - יחסי יהודים", ובמיוחד עמ' 169 - 171.

15. "מלחמות - אולמן", 270.

16. פולייס = שיטת ממשל עירונית, מקורה ביוון. אזרחי העיר מנהלים אותה במערכת של מוסדות בסוג של 'דמוקרטיה', אך בעלי הזכויות הם רק מי ששותף גם תרבותית ערכית ודתית לעיר היוונית. היהודים שבקשו לשמור על ייחודם ועל אמונתם נמנעו מלהצטרף לפולייס ואף ראו בהתפשטות המשטר הזה בארץ ישראל, החדרה של ע"ז. אחד מהסממנים הראשונים של גזרות היוונים היה הפיכת ירושלים לפולייס.

רומא ורדיפת דת ישראל

'עליך הורגנו כל היום'

פרק ה'

רדיפת הדת – פרקטיקה של דיכוי לאומי

חוקרי התקופה ההלניסטית מתקשים להבין את המניע לרדיפת היהדות וגזירות הדת. רפפורט מסביר שהקושי נובע משום שמדובר: "בחזיון נדיר, ואפשר לומר אף לא מוכר לחלוטין, בעת העתיקה ובכלל זה בעולם ההלניסטי".¹ אך התבוננות נוספת מלמדת, שגזירות הדת לא נבעו משום שהרומאים או היווני היו מוטרדים מהעובדה שיש מי שלא אוכל חזיר, או שנתם נדדה, כשיהודי מל את בנו. גזירות הדת נבעו מההבנה, שכללי הדת (=הלכותיה) יוצרים מסגרת וזהות לאומית. ברית המילה, שמירת השבת, דיני 'המאכלות האסורות', יוצרים חברה בעלת קוד אחיד ובעלת תודעה תרבותית ולאומית, המתרפקת על עבר זהה ושאיפות משותפות. במיוחד כשמדובר בדת היהודית שהיא דת אומה.² קיומה של קבוצה כזו תחת שלטון דיכוי, היא מתכון להתנגשויות, זו הקרקע עליה צומחות מרידות. הכיבוש הסלווקי ולאחריו הכיבוש הרומאי, לא התקשו לזהות את המרכיב הבעייתי הזה. הם לא היו זקוקים לתואר בסוציולוגיה כדי להבין שקבוצה בדלנית היא מוקד כח שמזמין בעיות. השלטון האימפריאלי מבוסס על כניעת הנתינים לשלטון המרכזי. כשהנתינים הם אוסף של פרטים לא מלוכד, קל לשלוט בהם. הם קראו לזה "הפרד ומשול". כשהנתין הוא פרט נטול כח, דרישותיו ושאיפותיו הם בתחום הקיומי האישי. אך כשמדובר בעם של נתינים, הדרישות והשאיפות, עוסקות בהגדרה עצמית וחירות.³ כדי להגיע לריסוק לאומי ולהפוך את הקבוצה לפרטים המנותקים זה מזה, פועל שלטון הדיכוי לריסוק הקוד הדתי היוצר קולקטיב. הריסוק הלאומי מבטיח למדכא,

של הורדוס שמיישב בערים היהודיות את שכירי החרב הנכרים שלו. הישוב היהודי בארץ ישראל, רואה איך שלב אחר שלב, ארץ יהודה נכבשת מבפנים, בתרבות בכלכלה ובקרקעות, כשאת המגמה הזאת מובילים הרומאים ע"י השליחים שלהם, מהורדוס ועד פלוורוס אחרון המשגיחים. לעומת היחס האמביוולנטי ליהודים, רומא רואה בישוב הנכרי בארץ בני ברית המשתלבים במגמה האימפריאלית שלהם. היחס ליהודים לעומת זאת, היה בבחינת אחד בפה ואחד בלב. כמיטב המדכאים עלי אדמות, נזהרו הרומאים מעימותים ישירים וכוללים עם היהודים, והעדיפו את הדיכוי בשיטת השלבים.

1. "רפפורט - חשמונאים", עמ' 124.

2. במושג 'דת אומה' שלמדתי אותו ממו"ד הרב מאיר כהנא הי"ד, כוונתי שהיהדות איננה דת העוסקת אך ורק במוסר האישי של האדם באשר הוא, ללא קשר לחברה או טריטוריה. הדת היהודית נוגעת לחיי אומה בארצה, והקוד שלה נוגע לכל מערכות החיים של אומה; משפט, כלכלה, צבא ומלחמות, מקדש אחד, כהונה ועוד. הרעיון הזה מובע בהרחבה ובעמקות במאמרו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל, "למהלך האידאות בישראל" ראה: "הראי"ה - האידאות", ובמיוחד עמ' קד - קה.

3. זה האופן בו פועל פרעה מלך מצרים המכביד את העבודה על בני ישראל, בעקבות הדרישות הקולקטיביות שמציגים לו משה ואהרן. להבנתו הפסקת אספקת התבן תחזיר את העם לעסוק בקיומו הפרטי היום יומי "תכבד העבודה על האנשים", והדיכוי ישכיח את השאיפה הקולקטיבית. ע"פ המקרא השיטה הזאת פעלה, ומשה ואהרן מואשמים בעשיית נזק וכפועל יוצא נדרשים להפסיק את השליחות הלאומית שלהם. כך נראה מהשתלשלות האירועים בחומש שמות פרק ה.

שליטה נטולת טלטלות.

בתנ"ך נמצא לא פעם שהכניעה הלאומית כרוכה בכניעה דתית. כך אצל אחז מלך יהודה⁴ הנכנע לאשור מבחינה לאומית בתשלום מיסים ובאותה העת סוגר את דלתות המקדש ומחליף לפולחן אשורי. לעומתו, כשבנו חזקיהו מורד באשור בהפסקת תשלום המיסים, הוא פועל במקביל להסרת העבודה זרה מימי אביו ולחידוש עבודת המקדש, המרכז הלאומי.⁵

רומא חוששת מהלכידות והעוצמה היהודית ברחבי האימפריה

מכיבוש פומפיוס ועד המאה הרביעית לספירה, ניתן לראות את היחס האמביוולנטי של רומא ליהודים וליהדות. מצד אחד, התנכלות, שנאה, רדיפה. מצד שני, זכויות ייחודיות וזהירות ממתח שיביא להתפרצות.⁶ לא מוכרת לי עוד קבוצת נתינים אתנית שמנהלת עם השליט הרומי מערכת יחסים דומה.

היחס המיוחד של רומא ליהודים נבע משלוש סיבות: הכמות (דמוגרפיה), הפיזור והלכידות. המרכיבים שיצרו מהיהודים קבוצה ייחודית על פני קבוצות אתניות אחרות.

הראשונה: הכמות היחסית של היהודים ברחבי האימפריה ביחס לקבוצות אחרות. ע"פ בוארון היהודים היו כעשרה אחוז מאוכלוסיית האימפריה.⁷ בהתחשב בעובדה שהרומאים שלטו על עשרות קבוצות אתניות, מדובר באחת הקבוצות הגדולות והמשמעותיות ביותר. תנועה אחידה של קבוצה בגודל כזה, כנגד האימפריה, יכולה לגרום לטלטלה ואפקט דומינו אצל קבוצות אחרות. ע"פ פילון באלכסנדריה של מצרים של המאה הראשונה לספירה, היהודים אכלסו שנים מתוך חמשה רבעים של העיר, מלבד יהודים שהתגוררו ברבעים אחרים. מדובר אם כן בכ-40% מתושבי אלכסנדריה. מהערים החשובות ברחבי אימפריה.

4. מלכים ב' טז; ישעיה ז, דברי הימים ב' כח.

5. מלכים ב' יח; דברי הימים ב' כט. באופן הזה מתחיל את דרכו השופט גדעון (שופטים ו) ועוד ואכמ"ל.

6. על זכויות היהודים ברומא וברחבי האימפריה, לקיים את חוקי האבות ואי קיפוח בגלל שמירת השבת ועוד, ראה הערות של א' כשר 229 - 231, במהדורת "פילון - גאיוס", עמ' 96. לעומת זאת הקיסר קלאודיוס שע"פ קלזנר לא נחשב משונאי ישראל, אסר על היהודים להתכנס בבתי כנסיות או בחבורות, ראה: "קלזנר - הבית השני", ה עמ' 42, ושם הפניה למקור אצל קסיוס דיון.

7. על ההערכה כי עשרה אחוז מתושבי האימפריה הרומית היו יהודים, ראה: "בוארון - היסטוריה", עמ' 138 - 139. סקירה של הפזורה היהודית בימי בית שני ועוצמתה, ראה: "שטרן - הפזורה".

השניה: הפיזור שלהם בכל רחבי האימפריה, וגם בפרתיה, המרחב שמעבר לפרת שאיים על האימפריה הרומית ממזרח. כל פגיעה ביהודים במקום אחד, יכלה לגרום לזעזועים בכל רחבי האימפריה, כפי שאירע במרד התפוצות.⁸ והחשש הגדול, שפגיעה ביהודים תגרום להם להתחבר לאויבי האימפריה. כפי שאכן קרה, כשהפרתיה נחלצה לסייע למתתיהו אנטיגונוס לכבוש את ירושלים, מידיהם של בני החסות הרומי; הורקנוס אנטיפטר והורדוס.⁹

השלישית: שני הגורמים הראשונים לא היו בעלי ערך לולא הלכידות של היהודים, במיוחד סביב המקדש בירושלים. הרומאים הכירו מלחמות עזות; על קרקע, על מעמד כלכלי, מול הגרמנים, הגאלים והבריטים. אך אצל הקבוצה היהודית, נוספה על הגורמים הללו, מלחמה ללא פשרות, על קיום היהדות ובמיוחד על המקדש. חוקרים בני זמננו, ממעיטים בערכו של הגורם הזה. התרבות המערבית, שערכיה הקדושים הם כלכלה ונהנתנות חומרית, מתקשה לקבל שמרד יכול לפרוץ על רקע של קיום מצוות או פגיעה במקדש. לכן קיימת נטיה לראות את הלחץ הכלכלי כגורם מרכזי,¹⁰ ומתייחסים בבטול לפגיעה בקודשי ישראל ובמקדש. אולם כפי שנראה להלן, המרידות הגדולות שהוצתו וטלטלו את החברה היהודית, היו על רקע של פגיעה בקודשי ישראל ובבית המקדש.

8. ראה: "פוצ' - טריאנוס".

9. "עמית - הקיסרות", עמ' 98 - 99.

10. בסרט של B.B.C המביים את מהלכי המרד הגדול, הסצנה שמסבירה את הנסיבות לפרוץ המרד, מתמקדת בעושה המיסים של פלורוס. ענייני הפגיעה במקדש ובקודשי ישראל, לא מזכירים ולא בכדי. תפישת העולם של יוצרי הסרט מעוותת את העובדות ההיסטוריות לפי המשקפיים של העולם התרבותי המערבי, שאין לו שיח הבנה או כבוד כלפי מושגים של קדושה או מקדש.

רדיפת דת ישראל - עינוי ורצח האיסיים על אמונתם

חשיפת מגילות מדבר יהודה לפני כשבעים שנה, שפכה אור על תופעת הכיתות הפורשות בימי הבית השני. עד חשיפת המגילות הידע שלנו על הכתות, התמקד באלו מהם המכונים 'איסיים'. התיאור הקדום ביותר על אורחות חייה של קבוצה זו נמצא אצל פילון האלכסנדרוני¹¹ שנפטר כעשרים שנה לפני פרוץ המרד. יוספוס לעומתו מספר, שהכיר כת זו מקרוב משום שחי בקרבה שלוש שנים¹², ואף הוא מפרט בהערצה רבה את אורחות חייהם הסגפניים של אנשי הכת. החידוש העיקרי בדבריו של יוספוס הוא בתיאור שלו, על העמידה של אנשי הכת מול הרומאים¹³:

"המלחמה ברומאים הוכיחה את תעצומות נפשם בכל המבחנים; גם כאשר נמתחו איברייהם בגלגל [העיניים] ועוקמו, נשרפו וסורקו, וכאשר העבירו אותם בכל כלי העינויים כדי לאלצם לקלל את המחוקק ולאכול מאכלות אסורים, עמדו בניסיון ולא עשו לא זאת ולא זאת, לא התרפסו בפני מייסריהם ולא שפכו דמעות ולו גם פעם אחת. (153) מחייכים במכאוביהם לעגו למתעללים בהם, ובשלווה מסרו את נפשם, בבתחם כי תשוב אליהם."

בפסקה קצרה, תורם לנו יוספוס מספר פרטים חשובים, על הרומאים, על האיסיים ועל הנסיבות של המרד הגדול. ראשית למדנו שעל אף הבדלנות של האיסיים מהחברה היהודית שבאה לידי ביטוי בתחומים רבים ועקרוניים, הם הצטרפו למרד והיו גורם משמעותי במרד נגד הרומאים.

קומראן חרבה בשנת 68 לספירה בזמן שאספסיאנוס מוביל את לגיונותיו למסע של חורבן זוריעת מוות בערים שסביב ירושלים. גם ידוע לנו שאחד ממפקדי המרד הנועזים היה יוחנן האיסיי כפי שמתאר יוספוס, בקרב על אשקלון:

"בראש ההסתערות עמדו שלושה אנשים שהצטיינו בעוז רוחם ובתבונתם: ניגר איש פראיה סילאס הבבלי ויוחנן האיסיי"¹⁴.

בקרב זה נהרגו יוחנן האיסיי וסילאס הבבלי. בתיאור מותם מלמד אותנו יוספוס שלא מדובר בסתם לוחמים אלא בשניים משרי הצבא:

"... כך נמשך הקרב עד רדת הערב, עת נמצאו עשרת אלפים יהודים הרוגים, ביניהם שניים משרי צבאם, יוחנן וסילאס"¹⁵.

תיאור זוועת רצח האיסיים ע"י הרומאים והיותו של יוחנן האיסיי אחד ממפקדי המרד, הם הפרטים היחידים שיש לנו על שותפות האיסיים במרד. אך אם נצרף לפרטים

אלו את השקפת עולמם, נוכל לומר בוודאות, שקבוצה זו, אף היא הצטרפה למרד בעוצמה ובנאמנות שמאפיינים אותם.

הרומאים מובילים מלחמת דת

החידוש המשמעותי יותר בפרשת ההתעללות על רקע דתי באיסיים הוא הגילוי שהרומאים הובילו מלחמת דת. אף מסתבר שגזירות הדת המוכרים לנו מימי מרד בר כוכבא, ראשיתם, עוד לפני החורבן ובמהלך המרד.

השיטות בהם פועלים הרומאים כדי ל'שכנע' את היהודים להתכחש לאמונתם, מזכיר בהחלט את האינקוויזיציה הנוצרית של ימי הביניים, ומגלה קצת יותר מטפח על המגמה הרומאית, למחוק את היהדות. זו מגמה הנמשכת לאחר החורבן בגלוי ובשיטתיות וכפי שנראה להלן (בפרק י'), אך היא לא מתחילה באירוע זה. מדובר במגמה נסתרת של האימפריה, החוששת מעוצמת הלכידות היהודית ומבקשת לפגוע במאפיינים שלה לעיתים באופן גלוי ולעיתים במסווה ובעורמה.

רגע גדול בחיי האומה – גאיוס והצלם בהיכל

פרשה זו של הניסיון של גאיוס להעמיד צלם בן דמותו במקדש, היא ללא ספק אחת מפרשיות הגבורה המסעירות בתולדות העם היהודי. ההיסטוריון יוסף קלוזנר המנוח, הגדיר את האירועים סביב המזימה הזאת, בכותרת שנתן למאמרו הרגשני: "רגע גדול בחיי האומה"¹⁶. מבחינה היסטוריוגרפית מדובר באירוע שתועד בשלושה מקורות: אצל פילון, אצל יוספוס ובאחד ממועדי מגילת תענית¹⁷. תמצית הסיפור בפקודה ששולח הקיסר גאיוס קליגולה לנציב פטרוניוס בסוריה, לקחת איתו שני לגיונות ולעלות על ירושלים כדי להעמיד בבית המקדש בירושלים צלם בדמותו.

ע"פ פילון מי שהסית את גאיוס והצית את שנאת ישראל שהייתה טבועה בו, היו תושביה הנכרים של העיר יבנה שחיפשו כיצד להתגרות ביהודי המקום, ולשם כך בנו מזבח אלילי בעיר, מתוך הנחה שהיהודים לא ייעברו על כך ללא תגובה. הריסת המזבח ע"י יהודי יבנה, היתה עילה להלשנה אצל הקיסר ששם עצמו לאל. גאיוס בטיירו, הגיב בפקודה לבנות פסל ענק מצופה זהב, שיוצב במקדש בירושלים. לא באקראי הוא מצווה על הנציב פטרוניוס בסוריה להוציא זאת אל הפועל, ולא על הנציב ביהודה שהחזיק כח שיטור דל בלבד.

16. "קלוזנר - רגע".

17. "פילון - גאיוס", "קדמוניות היהודים", יח, 257 - 309, "מגילת תענית", עמ' 283 - 290. גם ההיסטוריון הרומי טקיטוס ראה לנכון להזכיר בקצרה את האירוע הזה, ראה הפניות ביבליוגרפיות אצל ו' נעם "מגילת תענית", עמ' 284 ובהערה 23.

11. "פילון - היפותטיקה", עמ' 165 - 167.

12. "חיי יוסף", 10 - 12 (עמ' 66).

13. "מלחמות אולמן", ב, 119 - 161.

14. "מלחמות אולמן", ג, 11.

15. שם, שם, 19.

הנציב פטרוניוס החזיק תחתיו ארבעה לגיונות שמשימתם הגנה על החזית המזרחית צפונית של האימפריה. גאיוס ידע שתגובת היהודים למזימה שלו, תגרום לשני הצדדים לטבוע בים של דם. לכן הוא מטיל את המשימה על מי שבידו כח צבאי למחוז כל התנגדות.

פטרוניוס יוצא למשימה כשהוא יודע שאין מדובר בטיול שנתי, אלא במשימה הכרוכה בהתנגשות דמים. ע"פ פקודתו של גאיוס הוא מוליך איתו את מחצית הצבא המוצב על הפרת, לכיוון ארץ ישראל, כשהוא מתכוון לעשות את החורף בפניקיה (או עכו), ועם בוא האביב לעלות על ירושלים להשלים את המשימה שהטיל עליו הקיסר. אך כאן ציפתה לו הפתעה שהכתה אותו בתדהמה וגורמת לו לשוב לאחוריו, מבלי לבצע את פקודת גאיוס.

את התגובה של הישוב היהודי למזימה, נמצא בתיאורו הדרמטי והרגשני של פילון, שחי באותם ימים וליווה את המאורעות:¹⁸

"... אך כאשר שמעו אנשי עיר הקודש ויתר חלקי הארץ את דבר המזימה,

נתלקטו יחדיו כמו למתן אות מוסכם, אות שניתן על ידי סבלם המשותף. הם יצאו בהמוניהם, בעוזבם ערים, כפרים ובתים, וחשו כגוף אחד אל פיניקיה, אשר לשם נזדמן במקרה פטרוניוס. (226) משראו אחדים מאנשי פטרוניוס המון רב מתקרב לעברם, חשו לעזרת [מפקדם] והודיעו לו על כך, למען יוכל לנקוט אמצעים ולקדם את פני המלחמה הצפויה לדעתם. בעודם מתארים לו [את המתרחש], והוא עדיין בלא משמר, ירד לפתע המון יהודים כענן וכיסה את כל פיניקיה, לתדהמתם של אלה שלא ידעו עד מה רב אוכלוסין הוא עמינו.

(227) לראשונה נשמעה זעקת שבר נוראה, מלווה יבבות וחבטות צער על החזה, עד כי אזני הנוכחים לא יכלו לשאת את עוצמתם, גם כשפסקו מלזעוק לא נדם קולם, אלא המשיך להדהד בשתיקתם. לאחר מכן נגשו אליו ושטחו בפניו את תחנוניהם, כפי דרישת השעה, כי האסונות עצמם מורי דרך המה ביחס למתרחש. הם נחלקו לשש קבוצות: זקנים, צעירים ונערים, וננגדם: זקנות, נשים במיטב שנותיהן ונערות. (228) כאשר אך הופיע פטרוניוס מרחוק נפלו כל הקבוצות ההן על פניהן ארצה, כמו לפי פקודה, ופתחו ביללת אבל, מלווה זעקות תחנוניים. אחרי שעודדם לקום ולהתקרב אליו, נעמדו בקושי, שפכו עפר על ראשיהם והגירו פלגי דמעות מעיניהם, וכשהם מחזיקים ידיהם מאחורי גבם, כדרכם של אסירים כפופים התקרבו אליו. (229) אז התייצבה לפניו מועצת הזקנים ואמרה כדברים האלה:

הנאום של מועצת הזקנים המשכנעת את פטרוניוס לא לפגוע בבית המקדש:

"אין אנו חמושים, כפי שהנך רואה, אף כי יש המאשימים אותנו, כי באנו כאויבים. הלא את האיברים שהעניק הטבע לכל אחד להגנתו, הידיים, שמנו מאחורי גבינו, במקום אשר לא יוכלו לעשות מאום, אף הצגנו את גופותינו כמטרה נוחה לקליעותיהם של אלה החפצים להמיתנו. (230) הנה הבאנו לפניך את

נשותינו ילדינו וכל בני משפחותינו, לא השארנו איש בבית; בכרענו ברך לפניך, כרענו ברך בפני גאיוס, למען אתה או הוא תצילו את כולנו, או תשמידו את כולנו עד תום. אנשי שלום אנו, פטרוניוס! אהבת העמל, שבא גודלנו מילדותנו, לימדה אותנו אורח חיים זה מלכתחילה. ...

(232) ... הנה עוזבים אנו את ערינו ונוטשים את בתינו ואדמתנו; אף מוכנים אנו למסור את רהיטנו, כספנו, חפצי יקר שלנו וכל יתר הרכוש אשר ברשותנו [לא זו בלבד, אלא אף] נראה את עצמנו כמקבלי הדברים האלה ולא כנותניהם; ורק דבר אחד בלבד נבקש בתמורה, שלא יבוצע כל חידוש בבית המקדש, אלא שישמרו את קדושתו באותו האופן שקיבלנוה מאבותינו ומאבות אבותינו.

(233) אך אם [חלילה] לא נשכנע אותך, נפקיר עצמנו לכליה, לבל נחיה לראות ברעה שהיא גרועה ממוות. למדנו לדעת כי כוחות רגלים ופרשים הוכנו נגדנו אם נתנגד להצבת [הפסל]. הלא אף אחד מאתנו מטורף עד כדי כך שהוא יתקומם כעבד נגד אדוניו; אדרבה, מוכנים ומזומנים אנו להושיט צווארנו בשמחה לשחיטה. מי ייתן ויהרגנו, יטבחנו ויקרענו לגזרים בלא קרב ושפיכות דמים ויבצעו באנו את כל מעשה המנצחים! (234) לשם מה איפה נחויץ צבא? נקריב את הקורבנות אנו עצמנו, הכהנים המעולים. כהורגי נשים נביא למקדש את נשינו, כהורגי אחים את אחינו ואת אחיותינו וכרוצחי ילדים את בנינו ובנותנו בתומת נעוריהם! אכן, לאלה הסובלים אסונות טראגיים דרושים כינויים טראגיים! (235) נעמוד אז ביניהם רחוצים בדמם – כמרחץ שבו מטהרים עצמם היוורדים שאולה – ונערב דמנו בדמם לאחר שנהרגו עצמנו עימם;

(236) לאחר מותנו תקום הגזירה. גם אלוהים לא יטיל בנו דופי כל כוונתנו הכפולה: לתת כבוד לקיסר ולציית לחוקינו המקודשים. ודבר זה אומנם התרחש אם נסתלק בשאט נפש מהחיים שאין טעם לחיותם. ... (238) האמנם תעלה בדעתך, כי יתכן שאחד מאתנו יראה, חס וחלילה, את נשיאת הפסל אל בית המקדש ולא ייהפך לאבן...".

גם אם רק חלק מהדברים שלהלן נאמרו באותו מפגש דרמטי, קיומו של המפגש הזה ועיקרי הדברים אירעו ללא ספק. פעולתם של ההמונים שהפקירו את זריעת שדותיהם וסיכנו את עצמם ברעב, ועמידתם כשידיהם מאחורי גבם וצווארם פשוט לשחיטה, מתוארת בביאור למגילת תענית המציין את המועד בכ"ב שבט בו התבטלה גזירת קליגולה:¹⁹

"בעשרין ותריין ביה בטילת עבדתא שאמ(ר) סנאה לאיתאה להיכלה ולא למספד".

19. "מגילת תענית", עמ' 283. תרגום המועד במגילת תענית בו אסור להספיד לזכר המאורע: "בעשרים ושתים בו (=בשבט) התבטלה העבודה (=עבודה זרה) שאמר השונא להביא להיכל ולא להספיד".

18. "פילון - גאיוס", עמ' 117 - 120.

וזה הנוסח בסכוליון נוסח פארמה, המבאר את פרטי האירוע:²⁰
"מפני ששלח קסגלגס את הצלמים להעמידם בהיכל, וכשנודע הדבר יצאו לפניו כל גדולי ירושלים. אמרו: נמות ולא תהא כזאת. והיו מתחננים וצועקים לשליח....".

תגובת גאיוס לעיכוּב של פטרוניוס בהעמדת הצלם

הקצין הרומי הבכיר בחר להימנע מהתנגשות דמים עם המוני היהודים שהבהירו לו במידה שלא ניתנת לפרשנות, שהם יעמדו בדרכו, גם במחיר חייהם. ההסברים הכוזבים ששולח פטרוניוס לגאיוס, שעיקוב של האומנים ביצירת הפסל ופגיעה בעונת הקציר, הם שהביאו אותו לדחיית בצוע המשימה, העלו את חמתו של גאיוס. ע"פ פילון, תגובתו הזועמת לא אחרה לבוא:²¹

"... (255) הידד פטרוניוס! לא למדת עדיין לציית לקיסר! שררתך הרצופה, הפיחה בך גאווה... (256) דאגתך נתונה איפה לחוקי היהודים, זה העם השנוא עלי ביותר, ואילו לפקודת הקיסר שליטך לא תשעה! האם פחדת מהמונם? וכי לא היה ברשותך כוחות צבא, אשר הטילו מוראם על עמי המזרח ושליטיהם הפרתים? (257) אך אתה נמלאת רחמים! האמנם היה שקול בעיניך רגש החמלה יותר מאשר גאיוס? עתה נוקט אתה באמתלה של קציר, אלא שקציר יחול על ראשך ובלא כל אמתלה שהיא!"

מה גרם לפטרוניוס להימנע מהעמדת הצלם

את הנכונות של פטרוניוס להימנע מהתנגשות דמים ואף לשלם בראשו מסביר פילון: "(245) ...דומה שפטרוניוס סגל לעצמו ניצוצות אחדים מן הפילוסופיה והאמונה היהודית". פילון מסביר שהנציבות של פטרוניוס בסוריה שהיתה מאוכלסת בהמוני יהודים, גרמה לו להכיר את היהודים מקרוב, ואף להיות מושפע מהם.

אך יש לומר שיחד עם רגישותו ונועם הליכותיו, היה כאן מהלך פרקטי. פטרוניוס הבין שמדובר בהכרזת מלחמה על המוני היהודים שבכל רחבי האימפריה, ואף חשש שרומא תנחל מפלה במערכה הזאת, כפי שמסביר פילון:²²

"(244) הוא אף נתן דעתו על כך שעמנו רב אוכלוסין הוא, עד כי לא תכילנו, כמו עמים אחרים ארץ כתחום הנועד לו לבדו, אלא ניתן לומר כמעט כי התנחל בכל העולם הנושב. ואמנם, נפוץ הוא על פני כל היבשות והאיים, עד אשר נדמה כי אינו נופל במספרו מילידי המקום. (245) האם אין זה מסוכן ביותר להפוך לאויבים רבבות רבות כאלה? אך כל יקרה חלילה שיבואו לעזרתם בני בריתם מכל מקומות

מושבים! הן אז יוצר מצב שאין להכריעו בקרב. יתר על כן, גם תושבי יהודה הינם המון רב לאין שיעור, חזקים מאוד בגופם ואמיצים מאוד ברוחם, ונכונים למות על הגנת מנהגי אבותיהם מתוך רוממות רוח, אשר אחדים ממשמיציהם יכונה ברברית, אך באמת בת חורין היא ואצילה. (246) הוא גם חשש מפני הכוחות [הצבאיים] שמעבר לנהר הפרת, כי ידע, לא רק מפי השמועה אלא גם מן הניסיון שבכל וסאטראפיות רבות אחרות היו מלאות יהודים. הללו שולחים למקדש מידי שנה שליחי קודש ובידם שפע זהב וכסף שנצטברו מתרומותיהם."

איננו יודעים אם אכן זה היה הלך המחשבה של פטרוניוס, אולם אלו העובדות. הפגיעה בקודשי ישראל, טלטלה את יהדות ארץ ישראל והפזורה, מקצה לקצה. פילון ששהה באותה השעה ברומא בנסיבות אחרות, מספר שהמבשר להם על גזירת גאיוס השתמש בביטוי: "בית מקדשנו אבוד". הבשורה גרמה לזעזוע עמוק אצל המשלחת של יהודי אלכסנדריה, שבאו להשתדל אצל הקיסר על זכויותיהם שנרמסו בימי פלאקוס. הם מבינים שהצרה הגדולה שהתרגשה על כלל האומה, מגמדת את הצרה הפרטית שלהם:²³

"... (194) כלום יהא זה צודק והגון להאבק לשווא כדי להוכיח שאלכסנדרונים אנחנו, ²⁴ בשעה שמרחפת עלינו סכנה המאיימת על הפוליטאה ²⁵ הכללית יותר של היהודים? הן יש לחשוש, שמלבד חורבן המקדש, יצווה אותו אדם השוחר מהפכות שיגעון גדלות, גם למחות את השם המשותף של העם."

אגריפס מזדעזע ופועל אצל גאיוס לנטול הגזרה

הזעזוע שפוקד את היהודים ההלניסטים שבאו מאלכסנדריה של מצרים, פוקד גם אגריפס הראשון. אגריפס שהיה נכדו של הורדוס, היה יהודי רומאי, שקיבל מהרומאים להיות 'מלך יהודה'. את חינוכו הוא קיבל ברומא ושם גם קשר קשרי ידידות עם גאיוס קליגולה עוד בטרם הפך לקיסר. אך מסתבר שכששמע על גזירת הצלם, תוך כדי שיחה עם גאיוס שהיה ידידו, התעלף ואיבד את ההכרה למשך יומיים. גאיוס ע"פ פילון, התקשה לקבל את שותפות הגורל היהודי, של ידידו אגריפס:

"... (268) 'אם אגריפס', כך אמר, 'ידידי היקר והמקורב ביותר, הקשור אלי בחסדי הרבים, אם הוא נתון להשפעתם של מנהגי [אבותיו] עד כדי כך שלא יוכל אפילו לשמוע מילה נגדם, שהרי נתעלף וכמעט מת ...'."

23. שם, עמ' 106.

24. המשלחת בקשה להחזיר ליהודים את זכויותיהם כאזרחי אלכסנדריה, לאחר שבימי פלאקוס הורדו היהודים ממעמדם וניטלו מהם זכויות יסוד.

25. פוליטאה, הכוונה קבוצה מוגדרת וייחודית. מכאן נגזר 'פוליטיאומה', ההגדרה החוקית שאפשרה ליהודי אלכסנדריה, אוטונומיה במיוחד במה שקשור למערכת המשפט והחיים.

20. שם.

21. "פילון-גאיוס" עמ' 124 - 125.

22. שם, עמ' 114.

תרומת המכרעת של רדיפות הדת על פרוץ המרד - סיכום

אירוע גאיוס ופרשת העמדת הצלם, מתמצים את עוצמת ההתנגשות בין האימפריה הרומית לבין קנאותו של העם היהודי למקדש וקודשי ישראל, ושופכים אור על כמה תחומים מרכזיים, הנוגעים להבנת הסיבות לפרוץ המרד, 26 שנים מאוחר יותר:

א. אובדן האמון בקיסרות ביחסה ליהודים:

גזירת גאיוס חיזקה את מחנה המתנגדים לשלטון הזר, שהוכיח שגחמה של קיסר מזדמן, בכוחה למחוק את היהודים ואת היהדות. תנועות ההתנגדות לרומא מתקבלות בקרב העם בהבנה, שאם אין אני לי מי לי. במיוחד לאור ההישג של מחוללי ההתנגדות מול גזירת גאיוס.

ב. חסות של הקיסרות לפגיעה בקודשי היהודים:

הלגיטימציה שניתנה מהשלטון המרכזי ברומא לפגיעה ביהודים, העלתה את רמת הלהבות והחיכוך שבין יהודים לנכרים ביהודה, ובמיוחד בערים המעורבות. המזימה של גאיוס לחלל את המקדש, היא גם השראה לפעולות חילול המקדש וקודשי ישראל שנעשו לימים ע"י חיילי הלגיון. יוספוס מזכיר התנגשות דמים על רקע דומה כעשר שנים לאחר גזירת גאיוס. פלוגה של חיילים רומים הוצבו על ידי הנציב קומאנוס על הסטווים²⁶ של בית המקדש להשגיח על עולי הרגל. ע"פ יוספוס בקדמוניות היהודים (כ, 108): "ביום הרביעי של החג התגלה חייל אחד והראה להמון את ערוותו".

היהודים הטילו את האחריות על קומאנוס וגידפו אותו. הנציב שנפגע מהגידופים מצא את האמתלה לשלח פלוגות חיילים רומאים למעשה רצח. ע"פ יוספוס עשרים אלף מעולי נהרגו. יוספוס מנקה את את הנציב הרומי, ששילח חיילים לבצע טבח וטוען (שם, 227): "... אסונות כאלו נגרמו על ידי מעשה זדון של חייל אחד".

מהתנהגותו הרצחנית של אותו נציב באירוע אחר למדים אנו על העריצות האכזרית שלו ושל שולחיו. אחד מעבדיו של קומאנוס נשדד, החשד שמדובר במורדים יהודים, הספיק בשביל לשלוח חיילים ולבזוז את כל הכפרים הסמוכים ולאסור באזיקים את יושביהם (נכבדיהם)²⁷. תוך כדי מסע הביזה, חייל רומי הרשה לעצמו לקחת ספר תורה לקרוע לשרוף ולגדף. פעולה זו כמעט והביאה להתקוממות רבתי, ואילצה את קומאנוס להרגיע את התסיסה, בהוצאה להורג

26. סטווים - הסטווים הקיפו את חצרות המקדש. מדובר בסוג של סככות שאמורות להגן על עולי הרגל מפני השמש והגשם. מעין מה שמכנים היום 'פרגולה'. מגג הסטווים ניתן היה להשגיח על מה שמתחולל בחצרות המקדש.

27. ראה: "מלחמות - אולמן", ב 228 - 231, ובהערות 228, 229.

של החייל, ובכך לנקות את עצמו. לכל אלו יש לצרף את השליטה המשפילה של הנציבים הרומאים בבגדי הכהן הגדול. הם הראו בכך, שגם המקדש והתנהלותו נתון תחת המגף הרומי הדורסני. לא נוכל לסיים עניין זה בלי להזכיר את אירועי הדמים סביב עיט (נשר)²⁸ הזהב, שהוצב על פתח המקדש ע"י הורדוס. היהודים ראו בעיט סוג של צלם בהיכל, וכשחשבו שהורדוס מת, הסירו אותו, האשמים ובהם שניים מחכמי ישראל נשרפו חיים ורבים אחרים הוצאו להורג.

ג. הלכידות סביב המקדש וקודשי ישראל:

התגובות ההמוניות שעוזבים את שדותיהם במחיר הפסד כלכלי עד רעב. העמידה מול לגיונות רומאים ללא מורא, עם נשים וילדים, כשיש חשש סביר שמפקד הלגיונות ישתמש בכוחו וימחץ את ההמונים. ההלם שאוחז ביהודי התפוצות כפי שנלמד מהמשלחת של יהודי אלכסנדריה בה נמצא פילון.

התערבותו של אגריפס, תוך סיכון מעמדו, וסיכון חייו של מי שניתן לחסדו של גאיוס, כל אלו, לא נמצא אותם מתרחשים בגלל פגיעה כלכלית של מיסים או עריצות המשגיחים.

הפגיעה במקדש, נגעה לכל יהודי באשר הוא. גם אם היה יהודי למחצה לשליש או לרביע. חוקרים ובעלי דעה, הנטועים בתרבות המערבית החומרנית הרואים במחויבות דתית ולאומית פשע ובערות, לעולם לא יבינו זאת. הם מעדיפים לראות במחוללי המרד, קומץ קנאים בריונים שסחף את העם להרפתקת המרד. אך העובדות מלמדות; לא מדובר ב'קומץ קנאים' מדובר בתגובה סוחפת של הישוב היהודי על כל מרכיביו, זקנים וצעירים, גם של אלו המעורבים בתרבות העולם וגם אגריפס שכל מעמדו היה תלוי בקיסר.

גם אז היו כאלו שהשמיצו את היהודים המורדים כ'ברברים', רק מפני שהיו מוכנים למות, על החרות שלהם כדי לשמור את קדושת המקדש. מענה למשמיצים אלו, מצאנו אצל פילון, שאף שהיה חשוף ומעורב בתרבות ההלניסטית, אך היה מחובר לרוח החרות והקדושה של העם. תשובתו מתמצת את הרעיון שמוביל את 'מקדשי השם' שבכל הדורות, מאברהם אבינו דרך מרתפי האינקוויזיציה ועד הגולאגים ומחנות הכפייה לדיכוי היהדות ברוסיה הסובייטית:²⁹

"(215) גם תושבי יהודה הינם המון רב לאין שיעור, חזקים מאוד בגופם ואמיצים מאוד ברוחם, ונכונים למות על הגנת מנהגי אבותיהם מתוך רוממות רוח, אשר אחדים ממשמיציהם יכנוה ברברית, אך באמת בת חורין היא ואצילה"

28. אירוע זה גם בקדמוניות היהודים יז, 156 - 163, וגם ב"מלחמות - אולמן", א, 648 - 655. הסיפור מובא בשתי גירסאות עם כמה שינויים בפרטים.

29. "פילון - גאיוס", 114.

פרוץ המרד – הרקע והקרקע

לידתה של תנועת החרות הלאומית

פרק ו'

המרד הוא תנועה חרות לאומית

יוספוס מנסה שוב ושוב לגרור את קוראי ספרו, לתיאורי קבוצות ומעשים של יחידים שהביאו להתנגשות ברומי. הוא מתאר לפרטי פרטים מעשי רצח פנימיים, התנגשויות בין הקבוצות השונות, פעילות אנטי ממסדית נגד משפחות הכהונה ושלוחותיהם, תופעה של משיחי שקר שגוררים את העם וכדומה.

הרושם שמתקבע בתודעת קוראיו, שלולא 'הקנאים', 'הסיקריים', 'האדומים' ושאר הקבוצות. ארץ יהודה והמקדש היו שוקטים תחת שלטון רומא שנים רבות. ע"פ יוספוס, קבוצות שוליים קיצוניות, גררו את העם להתנגשות מיותרת שהביאה לחורבן. זאת בזמן שרוב העם דווקא רצה את ה'שלום', כך לדוגמה יוספוס מציג, את גורמי התסיסה.¹

"(264) ... הנוכלים והליסטים התלכדו, הסיתו רבים למרד ועודדו אותם להילחם על חירותם; הם איימו במוות על כל הנכנע למרות הרומאים, והודיעו כי ישחררו בכוח את אלו שבחרו מרצונם בחיי עבדות. (265) הם התפלגו לקבוצות ופשטו בארץ, בזזו את בתי העשירים ואת הבעלים הרגו; את הכפרים העלו באש, עד כי כל ארץ יהודה מלאה את טירופם; ואש המלחמה הזאת הלכה והשתלהבה מיום ליום".

יוספוס הצליח להפוך תובנה זאת לדעה הרווחת ביחס למרד. כשהוא חוזר שוב ושוב על תיאורים מן הסוג הזה. בדרך הזאת הוא הצליח להנחיל אצל רבים את המסקנות ברוח הדברים המופרכים הללו:

עם ישראל חי ברגיעה עד שבאו קבוצות סיקריים ליסטים ושאר בריונים, והשליטו משטר טרור ורצח, התגרו ברומאים, רצחו זה את זה, סרבו לקריאות השלום של רומא, ואיימו ברצח על המנהיגים המתונים וגם רצחו חלק מהם. לולא המורדים, הבריונים, הקנאים, שורפי האסמים, טיטוס לא היה שורף את המקדש, ועם ישראל היה ממשיך לחיות בנחת וללא מפריע, תחת חסותם של קיסרי רומא החנונים והחסודים.

אלו שמקבלים את דברי יוספוס כהווייתם, נשענים עליו ומפנים באמצעותו אצבע מאשימה, כלפי כל מי שרוחו רוח חירות: "אתם הבריונים שהחריבו את הבית". לעומת זאת, אצל גדולי חוקרי התקופה, תמונת ההיסטוריה שונה לחלוטין. מדובר בחוקרים שמכירים את ההיסטוריה מזוויות נוספות על זאת של יוספוס, שואלים שאלות על

1. "מלחמות - אולמן", ב.

האמירות שלו, קוראים בין השורות, והחשוב מכל, יודעים להעריך מי הכותב ומה כוונותיו.

עוד בטרם נעסוק הניתוח של המהלכים שהביאו לפרוץ המרד, נביא מדבריהם של שניים מחוקרי התקופה, הדוחים בשתי ידיהם את ההנחות המקובלות על מהלך המרד ונסיבותיו.

מ' שטרן: ² אידאולוגיית המרד הקיפה המונים

פרופ' מ' שטרן נוקט באופן שיטתי שתנועות המורדים השונות, אינן אלו שיצרו את התסיסה שהביאה להתנגשות. לשיטתו, תנועות המורדים השונות, הן כלשונו: "ענפים של תנועת חרות לאומית"³. הוא מתייחס לאשמה שמטיל יוספוס על הסיקריים, ומוכיח משם בדיוק הפוך:⁴

"... נראה מה יוספוס אומר: הסיקריים הללו של מצדה, זרעו את זרע הפורענות שהביא למרד הגדול ולכל מה שהתרחש. והנה מה קורה? לפי הסיפור עצמו אצל יוספוס, אם ניצמד למושג המצומצם של סיקריים, איך אשמים הם בכלל בכל זה? מה הם עשו בסך הכל? הם השתתפו בראשית המרד בראשותו של מנחם, סייעו במידה מסוימת לנצחון של המורדים. אבל יחד עם זה, איננו רואים שהם שגרמו להפסקת הקורבן למען הקיסר. לא אלה נלחמו בירושלים הנצורה, אם כן קשה בכלל לתלות את הקולר במישהו, יש לתלות את הקולר בכל אופן באידאולוגיה שהקיפה המונים יותר גדולים".

פרופ' נשר: יוספוס במגמה ליחס את המרד לגורמי שוליים

פרופ' מנחם כשר⁵ מסכים עם גישה זו ומזהה את הרושם המטעה שיוספוס מבקש להשאיר על קוראיו ביחס למרד, בזמן שהוא פועל לשכתב את ההיסטוריה, כמי שזכה להיות כתב החצר של הקיסר:

"הניסיון להטיל את האחריות להתלקחותה על 'קומץ ליסטים מטורפים וחסרי אחריות' מחד, או על משגיחים מושחתים אחדים מאידך, נועד למעשה

2. פרופ' מנחם שטרן הי"ד - ללא עוררין, גדול חוקרי ימי הבית השני ותולדותיה של רומא, נרצח בדקירות סכין בעמק המצלבה ע"י מחבל ארור, ביוני 1989, כשהיה בדרכו לאוניברסיטה העברית בגבעת רם. (המחבל שרצח אותו שוחרר בשנת 2013 במסגרת 'המחווה' לאויב הערבי, שנתיים לאחר שחרורו באוגוסט 2015 ניסה הרוצח של שטרן לרצוח לוחם מג"ב בשער שכם).

3. "שטרן - הקנאים", עמ' 380.

4. שם, 380 - 381.

5. פרופ' אריה כשר המנוח, ערך את הספר "המרד הגדול - הסיבות והנסיבות לפריצתו", ואף הקדים לספר מאמר חשוב מעמיק ומקיף למרד הגדול ולנסיבות שהביאו אליו.

לשכתב את ההיסטוריה של יחסי רומא וירושלים וליפותה. זוהי מגמה לבדד את גורמי המרד ולייחדם לקבוצות שוליות מקרב שני הצדדים, ובכך לנקות ככלל הן את העם היהודי והן את הקיסרות הרומית לבטח ראה בכך יוספוס שליחות היסטורית חשובה ביותר, אך לאמיתו של דבר נועדה היא בראש ובראשונה לתרץ וללמד סנגוריה על דעותיו שלו ועל מעשיו בשעת המרד".

המרד הגדול תוצאה של תסיסה לאומית רחבה

בפרק הראשון של החיבור הזה, פירטנו את הנסיבות שבהם פורץ מרד. אנשים פרטיים וממורמרים לא יכולים להבעיר בערה. הציבור שמעוניין בשגרת החיים יודע להתנער מהם או לכל הפחות להותיר אותם בודדים. זאת איננה המציאות בשנת 66 לספירה. 130 שנות העריצות הרומית, הרדיפה הדתית, מעשי הטבח ההמוניים והשרירותיים, ההפקרה של היהודים בהתנגשויות עם הנכרים, העושק הכלכלי ובמיוחד הפגיעה במקדש, ערערו גם את המתונים והנכנעים וכפי שנראה להלן כשנסקור את אירועי קיסריה - פלורוס. בסופו של דבר, המרד פרץ כשגם המתונים שבמתונים, בעלי השררה והממון המתנגדים הטבעיים, הסכימו שאין מוצא, מלבד מרד. התופעות הרבות של קבוצות מורדים חמושות או קבוצות אידאולוגיות, כמו גם של 'משיחי שקר', כשנסחפים אחריהם אלפים רבים, הן תופעות שמלמדות על מגמה, ולא על 'קבוצות שוליים'.

קבוצות מיעוט מטורפות או המונים שמאסו בעריצות הרומאית?

המגמה לצייר את המורדים כקבוצות מיעוט מושחתות, לא מתיישבת עם תיאורי ההתנגשויות שבין יהודים לנכרים ובין יהודים למשטר הרומי. ההתנגדות להעמדת הצלם של גאיוס, הקיפה את המוני בית ישראל, כשזקני העם מובילים את המו"מ מול פטרוניוס.

ההתנהלות מול פטרוניוס המתנהלת כלפי חוץ ברוגע ובדיאלוג, מסתירה מאחוריה, איום ברור של מרד המוני המקיף שדרות רחבות של העם ובכל רחבי האימפריה, כפי שהוכחנו לעיל בפרק ה.⁶ תקרית נוספת המוכיחה שהתסיסה היתה עממית, היא התגובה של הישוב היהודי באלכסנדריה של מצרים על חטיפה של שלושה יהודים, באחת התקריות עם הנכרים בעיר: "אז קמה הקהילה היהודית כולה להגנתם...". בהמשך מנסה שוב יוספוס להאשים את 'המורדים', אולם כשהוא מתאר את העמידה של יהודי אלכסנדריה מול הלגיונות ששילח הנציב היהודי המומר יוליוס טיבריוס אלכסנדר, אנחנו פוגשים אחידות אצל היהודים: "היהודים ליכדו את שורותיהם ושלחו לפניהם את האנשים החמושים היטב, וכך החזיקו מעמד זמן רב, אך כאשר

6. ראה לעיל: פרק ה - רומא ורדיפת דת ישראל.

אירועי קיסריה – פלורוס מפקיר את היהודים

קיסריה שהוקמה ע"י הורדוס, היתה עיר מעורבת של יהודים ונכרים. כמו בכל עיר מעורבת, מדובר היה במתכון לחיכוכים ותקריות של שפיכות דמים. הצתת האירועים היתה בעקבות בניה של בתים נכרים שנועדו להפריע את פעילותו של בית הכנסת במקום. יהודי העיר¹¹ ניסו להפריע לפעולות הבניה, אך אז התערב המשגיח פלורוס ודיכא את היהודים. במצוקתם שילמו היהודים למשגיח פלורוס, שמונה כיכרות כסף כדי שיצווה על הפסקת הבניה. פלורוס לקח את הכסף ונעלם מן העיר. ביום השבת לאחר מכן, הנכרים שלחו נציג שיתגרה ביהודים בהקרבת ציפורים מול פתח בית הכנסת, ללעוד ולבזות את היהודים. הנכרים התכוונו לתגובת היהודים והתחילה מהומת דמים קשה. היהודים לקחו את ספר התורה מבית הכנסת ויצאו למקום מושבו של פלורוס בנרבטא, כדי לבקש את עזרתו. אך במקום להגיש עזרה ליהודי קיסריה, הוא אוסר את נכבדי היהודים באשמת 'הוצאת ספר התורה מן העיר'.

ביזת המקדש ע"י פלורוס – סוחפת את המרד גם את המתונים

פלורוס שלח להוציא 17 כיכרות כסף מאוצרות המקדש, מזימה זו לשדוד את אוצרות המקדש, עוררה זעם והתנגדות בירושלים. היו כאלו שגידפו אותו ואף לעגו לו שהוא קבצן הזקוק לפרוטות. פלורוס שולח לירושלים חיל פרשים ורגלים. תושבי יצאו לקראתו כדי לפייס אותו. אך הוא התנהג אליהם באלימות ולמחרת העמיד למשפט את משפחות הכהונה החשובות שהיו חלק מהנהגת העיר. הוא דרש להסגיר אליו את מי שלעג לו. המנהיגים סרבו להיענות לבקשה זו בידעם את הגורל של מי שיוסגר. בתגובה לסירובם, משלח פלורוס את הליגיונות לפעולות ביזה וטבח המוני ברחבי העיר מספר ההרוגים ע"פ יוספוס שלושת אלפים שש מאות. אך מה שפער קרע גם בקרב הממסד, שנטה לקבל את השלטון הרומי, היא ההתנהגות שלו כלפי 'המתונים'.¹² (306) ... מתונים רבים נתפסו והובאו לפני פלורוס, אשר ציווה תחילה לייסרם בשוטים ולאחר מכן לצלוב אותם. (307) מספר ההרוגים ביום ההוא – ובכללם נשים וטף, כי אף על עוללים לא חסו – היה כשלושת אלפים ושש מאות. (308)

11. יהודי קיסריה נחשבו חברה אריסטוקרטית, כפי שניתן ללמוד מאחד הנוסחים של תפילת הכהן הגדול ביום הכיפורים (ויקרא רבה (מרגליות) פרשת אחרי מות פרשה כ): "כיצד הייתה תפילתו שלכהן גדול ביום הכיפורים בצאתו מן המקדש, אומר יהי רצון מלפניך שתהא שנה גשומה שחונה טלולה, שנת רצון שנת נדבה שנת זול שנת שובע שנת משא ומתן ואל יצטרכו עמך בית ישראל אילו לאילו ואל יגביהו שררה עמך ישראל אילו לאילו ואל תפנה אל תפילת עוברי דרכים. רבני דקיסרין אמ' על אחינו שבקיסרין שלא יגביהו שררה אילו על אילו.

12. "מלחמות - אולמן", ב.

פנו עורף הושמדו בהמוניהם". רצח של עולה רגל אחד ע"י השומרונים הצית תגובה יהודית רווית דם. גם במקרה זה יוספוס מעיד שמדובר בתגובה שמקיפה שדרות רחבות של תושבי הגליל ותושבי ירושלים, שלא הסכימו עם רצח שרירותי של עולה הרגל שנרצח בגלל היותו יהודי. גם במקרה זה מנסה יוספוס להטיל את התנהגות ההמונים על "חבורת הליסטים ומחרחרי הריב", לעומת המבקשים להרגיע: מראשי העיר. מי שקורא את השורות מתוודע לעובדה שחוזרת שוב ושוב, תנועת המורדים הקיפה המונים רבים. המתנגדים למורדים היו מיעוט ממסדי, שנהנה מקרבה לשלטון הרומי, והמוני העם לא סרו למרותו:⁷

"(232) עוד התנגשות אירעה בין בני הגליל לשומרונים, בכפר הנקרא גמה ... נהרג גלילי,⁸ אחד מעולי רגל הרבים שעשו את דרכם לירושלים לחוג בה את החג. (233) בשל כך התקבצו מיד בני הגליל בהמוניהם בכוונה לצאת למלחמה על השומרונים; אך נכבדיהם באו אל קומנוס⁹ והתחננו שיצא אל הגליל ויעניש את האשמים ברצח, בטרם יארע אסון שאין להשיבו אחור. כי רק כך יתפזר ההמון ותימנע מלחמה. אך קומנוס לא נפנה לעסוק בבקשותיהם, מכיוון שהיה טרוד בעניינים שהיו דחופים יותר בעיניו¹⁰ ושילח אותם מעל פניו בלי שהשיגו דבר. (234) כאשר הגיעה השמועה לירושלים הבשורה על הרצח, סערו הרוחות בקרב ההמונים; הם נזחו את החג ונחפזו אל השומרון, בלי מפקדים ובלי לשעות לאיש מראשי העיר שניסו לעצור בעדם"

באירוע זה כמו באירועים רבים אחרים, התגובה היא תגובת ההמונים. יוספוס מנסה שוב ושוב מבקש לתלות את התגובה הזאת במסיתים. אך ההמונים אינם זקוקים למסיתים. ההסתה נובעת מהמציאות של מי שמבינים שחייהם הפכו להיות הפקר, שהשלטון הרומי, עומד מן הצד או יוזם שוב ושוב פגיעות בהם, וזה הרקע להצתת הפתיל של המרד.

הצתת פתיל שלמורדים לא היה חלק בה, שכל כולה התנהלותו של פלורוס, מצוקתם של אנשי קיסריה שאינם חשודים בקיצוניות ורצחנותו ושחצנותו של הנציב קסטיוס גאלוס.

7. "מלחמות - אולמן" ב.

8. בקדמוניות היהודים כ 118, יוספוס כותב שבאותה העת נהרגו עולי רגל רבים.

9. קומנוס היה המשגיח הרומי באותה העת, והיה אמור לשמור על הסדר והמשטר ברחבי יהודה. אך קומנוס כמו המשגיחים האחרים, בזו ליהודים, ולא נענו לקריאות העזרה שלהם.

10. בהערה במהדורת אולמן במקום עמ' 247: "או שקיבל שוחד מהשומרונים".

החמירה את האסון האכזריות של הרומאים, שכמוה לא נודעה מעולם, כי פלורוס העז לעשות דבר שאיש לפניו לא עולל: הוא ציווה להלקות לפני הבמה אישית ממעמד הפרשים ולהוקיעם במסמרים על צלבים – אישים אשר גם אם היו יהודים במוצאם, בכל זאת היו בעלי דרגה רומית.

התנפצות האשליה של היהודים החנפנים

היהודים שזכו להיות במעמד הפרשים, שילמו על זה בנאמנות יתירה (ובזוויה) לרומאים משעבדי עמם ומולדתם. אך הסתבר להם בשעה הזאת, שאת עיטורי הגבורה והכבוד שלהם יצלבו ביחד איתם על עמודים, כפי שעשו הנאצים ללוחמים יהודים שלחמו איתם במלחמת העולם הראשונה. מסתבר שהרומאים לא באמת מבדילים בין יהודי מתן ליהודי קנאי. הם כן עושים שימוש ביהודי 'המתון' לצרכי שליטתם באחים שלהם.

נקודת השבר הזאת, היא להבנתי, שהביאה להקמתו של מועצת המרד המקיפה את המתונים ומתחתם את הקנאים. אך פרשה זו היה לה המשך.

פלורוס מציב תנאים לפיוס אך מבצע טבח ומנסה לבזוז את המקדש

פלורוס ממשיך בתעלוליו, הוא מציב ליהודים להתפייס איתם אם ישלחו לפני חייליו משלחת נכבדים שתקבל את פניהם. אך קבלת הפנים הזאת מתפתחת במהרה למתקפה אכזרית על כל הכהנים והנכבדים שיצאו להקביל את פניהם של קלגסי פלורוס, בהכנעה משפילה. המזימה של פלורוס היתה להגיע אל אוצרות המקדש. אך כאן העם עמד ותקף את חייליו של פלורוס כשהוא מבקש לעצור אותם מלהגיע אל המקדש, ומחריבים את הגשר המחבר את העיר העליונה עם הר הבית, כדי למנוע מהרומאים להגיע אל המקדש. פלורוס נסוג מן העיר, אך תגובת המגננה של היהודים, התפרשה כמרד והזמינה את התגובה הבאה.

קסטיוס גאלוס לדנא את המרד ולמסע טבח וביזה

אירועים רבים קרו בירושלים וביהודה מהארוע הזה עד מסעו של קסטיוס גאלוס. ניסיונות פיוס, ועוד ועוד התנגשויות דמים. אך הפור נפל עם מסעו הרצחני של קסטיוס גאלוס ליהודה בדרכו לירושלים. קסטיוס מבצע טבח בכפרים ובערים שהוא מגיע אליהם ללא כל התגרות. הוא אינו קורא לתושבי יפו לכניעה, הוא שולח את הלגיון לטבח המוני ומשמיד את תושבי העיר. תושבי ירושלים כולל היהודים המקורבים לרומא ידעו שגורלם לא יהיה שונה.

היהודים נערכו מבעוד מועד לבואו של הלגיון ה-12. הם אחזו בנשק וניהלו קרבות

עד שהצליחו להגיס את הלגיון, שברח דרך בית חורון. במארב בבית חורון מוכה הלגיון ומאבד בסך הכל כששת אלפים חיילים בזמן שקסטיוס נאלץ להימלט בחשאי עם ארבע מאות לוחמים בלבד. שלל המלחמה נפל ביד הלוחמים היהודים.

המרד - מלחמת אין ברירה

רצף העניינים הזה הביא את המרד אל נקודת אל חזור. שום דבר מלבד מחיקת יהודה והחרבת בית המקדש - המרכז הלאומי, לא יכול היה לכסות על חרפת האימפריה, ששנאתה ליהודים וליהודה היתה תהומית.¹³ את זה הבינו באותה שעה גם המתונים שבמתונים שבעיר.¹⁴ אך גם בשעה זו ידם של הקבוצות המרדניות לא היתה על העליונה. בירושלים מוקמת מועצת המרד.

מועצת המרד ומינוי יוספוס למפקד הגליל

כשגם אחרוני המתונים הבינו, שאם הם לא רוצים להיצלב על עמודים, הם צריכים לאחוז בנשק, נערכת העיר למלחמה שהולכת להתרגש על כל יהודה. יש מינוי של מפקדים לכל אזור ואזור.¹⁵ ברשימת המפקדים מצאנו את: ישוע בן פספס ואלעזר בן הכהן הגדול נאוס, שניהם כהנים. מצאנו את ניגר איש פראיה שע"פ יוספוס נרצח ע"י האדומים.¹⁶ יוסף בן שמעון, יוחנן האיסיי, יוחנן בן חנניה ויוסף בן מתתיהו שקיבל פיקוד על המחוז הגדול והחשוב ביותר, הגליל העליון והתחתון וגם על דרום הגולן. ניהול העיר נשאר בסמכותם של יוסף בן גוריון וחנן הכהן הגדול. יוספוס מציין שלמנהיג הקנאים אלעזר בן שמעון לא ניתן כל תפקיד. הוא לא מציין את שמעון בר גיורא שהצטיין בקרב נגד קסטיוס שאף הוא לא קיבל שום תפקיד, גם יוחנן מגוש חלב לא נמצאים ברשימת המפקדים.

13. קיסרים רומאים שניצחו עמים צירפו את שם הנכבש לשמם, לכן יש קיסרים בשם: גרמניקוס, אפריקנוס, בריטיקוס. אף קיסר לא הסכים שיצרפו לשמו את כיבוש הפרובינקיה השנואה, יהודה - ג'ודאיקוס.

14. אך ע"פ יוספוס, יש שהחליטו לברוח מהספינה ("מלחמות - אולמן", ב 556): "נמלטו רבים מנכבדי היהודים, כמפני ספינה טובעת". מדובר ביהודים שהיו מחוברים לשלטון הרומי באופן כזה או אחר.

15. ראה בפירוט את "מלחמות - אולמן", ב 562 - 563.

16. שם, ד, 359.

המשמעות של המינויים במועצת המרד

מסתבר שגם בשעה הזאת, מנהיגי העיר הם אותם מנהיגים מימים ימימה. אלו שהיו בקשרי כניעה עם הרומאים, הם השולטים עתה, על ההיערכות לבואם של הלגיונות הרומאים. המינוי של יוספוס, שקורות החיים שלו כוללים מסע דיפלומטי ברומא, אך לא כוללים שום ניסיון צבאי, מעורר שאלה עד כמה היתה כוונה להגיע להישגים צבאיים. יוספוס מנסה לצייר התנגדות קלושה למינויים אלו. בפועל, העם התגייס ונתן אמון במועצת המרד וגם ביוספוס.

הקיפאון והנישול מביאים להפיכה צבאית

הרבה מהלכים היו מאז תבוסת קסטיוס גאלוס בשנת 66 לספירה, ועד הקרב על ירושלים בשנת 70 לספירה. אספסיאנוס כבש את הגליל עיר אחרי עיר לאחר סיוע שהוא מקבל ממנהיג הגליל יוספוס שעבר לצד הרומי. בגידתו של יוספוס אינה אלא סימפטום של מה שמאפיין את מי שמינה אותו. אלו גם אם לא בגדו כמוהו, נכשלו בהיערכות ובתגובה. שנת ארבעת הקיסרים, בה באימפריה הרומית מתחוללת מלחמת גנרלים על הקיסרות, וליגיונות רומאים נלחמים זה בזה, אינה מנוצלת כשעת הכושר להכות את הצבא הרומי, ולהשיג ייתרון בשעה שהאויב במצוקה.

אלו הנתונים שמזמינים את ההפיכה הצבאית שמתחוללת בירושלים בשלהי המרד. הפיכה צבאית, מתחוללת בשעת מצוקה צבאית ובטחונית, בה המנהיגות המדינית לא מצליחה להגיע להישגים ומשדרת חוסר אונים. ההנהגה של המרד אינה יוזמת מתקפות על הרומאים, ומעדיפה מדיניות של התבצרות שהוכחה כמי שמסייעת לרומאים לבדוד ולכבוש עיר אחרי עיר. שמעון בר גיורא ויוחנן מגוש חלב, שני מפקדים צבאיים שהיו נתונים עד כה למרות המנהיגות בירושלים, מחוללים להערכתי סוג של הפיכה צבאית. לכן בהחלט ייתכן שחלק מתיאורי הרצח בירושלים, הם על רקע זה. המנהיגות המתונה לא נתנה מרצונה את המושכות למנהיגים הצבאיים הללו. אנחנו מכירים את הגרסה של יוספוס לאירועים, איננו מכירים את הגרסה של יוחנן של שמעון או מי מהקנאים. אך כפי שנראה להלן בפרק ח', הניסיון להדביק להם מלחמת אחים, חסר בסיס. המלחמה שהם יוזמים מעידה על תיאום וחירוף נפש על ירושלים.

לסיכום:

מלחמת החורבן, לא היתה מהלך אליו הובילו הקנאים. זו היתה מלחמת אין ברירה אליה הצטרפו גם המתונים, שהבינו שמסירות נאמנות וכניעה לרומאים לא תבטיח להם את חייהם וכפי שכותב לאחר החורבן, בעל ספר חזון עזרא (ט):

אתה הרביעי (=האימפריה הרומאית)... החזקת בשלטון על העולם באימה רבה ... כי הצרת לענווים והזקת לנכנעים ושנאת אנשי-אמת ואהבת דוברי-שקר, הרסת את מעוזיהם של עושי פרי והשפלת את חומותיהם של מי שלא הזיקו

לך...".

בעוד שבשנים הראשונות למרד כל הקבוצות מקבלות בהכנעה את ההנהגה בירושלים, מתחוללת תפנית כשהמשימה שנותרה, להגן על ירושלים והמקדש. זאת לאחר רצף של כישלונות וקיפאון במלחמה מול הרומאים, שהתנהלה עד כה באופן פאסיבי. בשעה זו, מתחוללת הפיכה צבאית, בה שותפים הקצינים בשדרת הפיקוד השניה, שמובילים יחד ובתיאום את ההגנה ההרואית על ירושלים, וכפי שנראה להלן בפרק ח.

הבוגדים בעמם - לדראון עולם

חלקם של יהודים בהחרבת המקדש

פרק ז'

המומרים והבוגדים מהגרועים שבאויבי עמנו

העיוות הנפוץ של האשמת לוחמי המרד בחורבן, מסייע לבוגדים שנתנו ידם לרומאים להימלט מדין ההיסטוריה. ההיסטוריה היהודית יודעת בוגדים ומלשינים, מאז ההלשנה על משה רבינו שהורג את המצרי, ונאלץ להימלט על נפשו, מפני אותה הלשנה. בשורה הראשונה של שונאי ישראל נמצאו לא פעם יהודים שהמירו את דתם, ועשו מאמצי על לפגוע בבני עמם ולהשפיל אותם, זכור לרע המשומד פבלו כרסטיאני שעמד בויכוח ברצלונה מול הרמב"ן והקדיש את חייו כדי לפגוע ביהדות וביהודים.

המשומדים והבוגדים עסוקים בלהוכיח. להוכיח לאחיהם היהודים שלא הלכו בדרך הזאת, שדרכם הבוגדנית, שווה יותר ומנצחת. להוכיח לאויבי עמינו את נאמנותם. את שתי ההוכחות הם משיגים בפיתוח אובססיבי של שנאה והתנכלות ליהודים.

פרק זה הוא המביש שבפרקי החיבור הזה. בו נעסוק ביהודים שנתנו יד לרומאים מי מרצונו החופשי ומי כי חשב להציל את חייו, או את איכות חייו. אלו שעברו לצד של הרומאים, היה חייבים להוכיח את נאמנותו ברדיפת בני עמו, והיה להם חלק לא מבוטל בתבוסת עם ישראל ובחורבן המקדש.

הנגידה של תושבי ציפורי

המסע של קסטיוס גאלוס לארץ בעקבות פרעות פלורוס בירושלים, מתחיל בגליל. ואז מספר לנו יוספוס את המהלך שעושים אנשי ציפורי כדי להציל את חייהם:¹ "511) ציפורי המבוצרת בערי הגליל, קידמה את גאלוס בתשואות, ובעקבות החלטה נבונה זו [שלה] שקטו גם ערי הגליל האחרות".² אך אם היה מדובר בכניעה בלבד, לא יכולנו לבוא אל אנשי ציפורי בטענה. אך במקום אחר מסתבר שקסטיוס גאלוס לא קיבל את הכניעה שלהם ללא תמורה משמעותית נוספת, כניעה איננה שלום, כניעה היא שירות לצד האויב וכנגד בני עמם, כפי שמתאר יוספוס:

1. מסתבר שבקרב תשובי ציפורי התחולל ויכוח האם להיכנע או להצטרף למורדים. יד 'נאמני רומא' ניצחה בסופו של דבר. אחד הדברים המאפיינים את 'נאמני רומא היהודים' היותם בעלי מעמד כלכלי גבוה, ואכן כך מתוארים אנשי ציפורי אצל יוספוס, ראה: "מלחמות - אולמן", ב 574 וההערה בשולי הטקסט עמ' 296.

2. שם, ב.

"(31) [בהיותם] חרדים, לבטחונם וכאשר עוצמת רומא לנגד עיניהם, הצהירו בני ציפורי בפני קסאיניוס (קסטיוס) גאלוס על נאמנותם עוד לפני בואו של אספסיאנוס, ושמעו ממנו הבטחות שלא יאונה להם כל רע; כמו כן קיבלו ממנו משמר לעירם (32) עתה קידמו יושבי ציפורי את המצביא בברכה, והבטיחו לו שיילחמו לצדו ברצון נגד בני עמם"

בני ציפורי לא היו היחידים שבקשו לקבל את חייהם בתמורה למלחמה בבני עמם. במקום אחר מספר יוספוס על יהודי סקיתופוליס שנלחמו שכם אל שכם תושבי העיר הנכרים כנגד אחיהם. ההסבר למלחמת האחים הזאת, היה הרצון שלהם להציל את חייהם: " (466) ... ומכיוון שבטחונם האיש היה חשוב בעיניהם יותר מקרבת הדם - יצאו להילחם בבני עמם".

מלחמת אחים של נאמני רומא באחיהם היהודים נאמני המד

אך מסתבר שזה לא עזר להם, יהודי סקיתופוליס שנלחמו נגד אחיהם כדי לזכות להגנה מתושבי העיר הנכרית, נבגדו ע"י תושבי העיר שטבחו את שלש עשה אלף יהודי סקיתופוליס שבגדו בעמם, ובהזדמנות הראשונה נטבחו ע"י 'בני בריתם' הנכרים.

התנהלותם של בני ציפורי וסקיתופוליס, שופכת אור חדש על המושג 'מלחמת אחים', ככל מה שקשור למרד הגדול. מסתבר שאם היתה מלחמת אחים, היתה זאת כשהיהודים שחצו את הקווים בקשו להוכיח את נאמנותם לרומא, וקמו כנגד אחיהם היהודים.

אגריפס השני

צאצא לבית הורדוס וכבנו של אגריפס הראשון שהיה 'מלך היהודים' מטעם רומא בכמה חלקים של הארץ, חונך חינוך רומי, האזורים שהוא יקבל מהרומאים תחת שליטתו היו בצפון הארץ, אך הוא קיבל את הזכות למנות כהנים גדולים. מה שהקנה לו מעמד גם בירושלים. בתחילת המרד עשה מאמצים להביא את היהודים לכניעה. ועם פרוץ המרד, סייע בפועל לאספסיאנוס בכיבוש הגליל. צבא השכירים של אגריפס, עשה מצור של שבעה חודשים להרעיב את יהודי העיר גמלא. לו תושבי גמלא היו נכנעים לאגריפס, גורלם היה כגורל יהודי טריכאי שנכנעו והושמדו. בהמשך המרד עמד לצדם של אספסיאנוס וטיטוס במלחמה נגד אחיו היהודים, עד חורבן המקדש. יוספוס אף מספר שכאות לנאמנותו של אגריפס, הוא קיבל מאספסיאנוס עבדים שנשבו מהעיר טריכאי, את השבויים היהודים הללו ע"פ יוספוס הוא מכר לעבדות, הווי אומר גזר דין מוות ממושך ואכזרי

3. שם, שם, 466.

יוליוס טיבריוס אלכסנדר

יהודי משומד שפיתח קריירה בשורות הממשל הרומי. אביו המכונה אלבראכוס היה הממונה על גביית המיסים במצרים מטעם הרומאים. דודו של אלכסנדר הוא הפילוסוף היהודי פילון האלכסנדרוני. יוליוס טיבריוס אלכסנדר היה נציב ביהודה בשנות הארבעים ולאחר פרוץ המרד קיבל את תפקיד נציב (פריפקטוס) של כל מצרים. היה חברו של אספסיאנוס. יש מי שאומר שהוא זה שמכריז על אספסיאנוס כקיסר, הכרזה שחיילי הלגיון שלו הוציאו לפועל⁴.

בשעה שאספסיאנוס שלח את טיטוס למערכה על העיר ירושלים, הוא מצרף אליו לחדר הפיקוד הקדמי את היהודי המשומד, יוליוס טיבריוס אלכסנדר. יוליוס התמנה מעתה לראש המטה. הסיבה הרשמית היא, הניסיון הצבאי שהוא הביא איתו, מהקרבות שהוא ניהל בארמניה. להערכת הסיבה השניה היא היותו יהודי, שנדרש שוב ושוב להוכיח את נאמנותו לרומא. ומסתבר שגם כמיטב מסורת הבוגדים בעמם עשה זאת בנאמנות לאויבנו.

מיוסף בן מתתיהו ליוספוס פלביוס

משנמדו קולות הקרב, ואחרוני המורדים הובלו למיתות משונות או עבדות בזויה עד מוות,

קיבל יוסף בן מתתיהו הכהן את זהותו החדשה ואת אתגן בגידתו בבני עמו. מעתה נשא לעצמו כינוי הולם, למעמדו החדש כבן ברית למשפחה הקיסרית, האב ובנו אספיינוס וטיטוס מהשושלת הפלאבית, צירפו אותו אל משפחתם, מעתה נושא הוא את שמם. יוסף הפך ליוספוס, בן מתתיהו הוחלף בפלביוס. מעתה אמור יוספוס פלביוס והנח מאחוריו את יוסף בן מתתיהו הכהן.

יקי הקיסרות

את מעמדו כיקיר הקיסרות הוא לא קיבל ללא תמורה, ברומא אין מתנות חינם. מי שנולד כיוסף בן מתתיהו למשפחת כהנים ירושלמית מיוחסת כפי שהוא מרבה לשבח את עצמו, הפך להיות במחצית ימיו ליוספוס פלביוס.⁵ יוספוס כידוע קיבל את הפריוויליגיה לכתוב את תולדות המרד ועוד, כשהוא סמוך על שולחנה של המשפחה הקיסרית, בו בזמן ששאר מנהיגי המרד הובלו כשבויים לטריומף ברומא או הומתו

4. ראה: "עמית - הקיסרות", עמ' 353.

5. על שמו הרומי של יוסף בן מתתיהו, ראה: ו' אק, "נספח ג - לשמו הרומי של יוספוס: פלאוויוס יוספוס, לא יוספוס פלאוויוס", בתוך: "חיי יוסף - שורץ", עמ' 162 - 163.

תרומתו בתחום המוראלי, מסוכנת לא פחות. המרד בנוי על אמונה בניצחון, אין בו ניצחונות מיידיים. יהודה המכבי שמנהיג את המרד ברומא יוצא לקרב בקיחדס בנחיתות צבאית, ומן הסתם ידע שסיכויי לנצח קלושים, אך ניצחון במרד מציגים בכח עמידה ובליכודות. חציית הקווים של יוספוס פעלה בעניין זה עם הרומאים. מי שהיה מפקד הגליל, כנראה דמות כריזמטית וסוחפת, עבר לצבא האויב, ובעצם הכריז על תבוסת העם היהודי כבר בתחילת המלחמה. בהמשך המלחמה הוא לוקח את תפקידו של המומר רבשקה, עומד מול חומותיה של ירושלים ומנסה לרסק את כח העמידה של תושבי העיר, בהבטחות שווא.

כתיבתו ההיסטורית הנכפשת גיבורי המרד

את שארית ימיו, עשה יוספוס ברומא, ליד בני משפחתו החדשים. בין טבילה בברכות מים צוננות לעוד ארוחה מפנקת בבית משפחת הקיסר, עסק יוספוס בכתיבת תולדות בני עמו, כשגולת הכותרת של כתיבתו מתרכזת במרד הגדול, ובספרו המונומנטאלי 'מלחמת היהודים ברומאים'.⁸

כישורו הספרותי ועובדת היותו מקורב לשני צידי המתרחש, נותן לספרו את משקלו המשמעותי בחקר תולדות המרד. אך נראה שהמשקל המשמעותי ביותר של ספרו, בא לו מן העובדה, שכמעט ואין לו כל מקבילה. הוא כותב ללא כל חשש שאי פעם יאמתו את דבריו עם גרסתם של מנהיגי המרד.⁹ כאמור גורלם של שאר מנהיגי המרד, לא שפר כגורלו של יוספוס. בור כלאו של יוחנן ובור קברו של שמעון, נתנו ליוספוס את הנוחות לכתוב את תולדות המלחמה, מן הזוית של מי שחצה את הקווים, ועסוק בטיהור שמו והכפשת יריביו, ללא ערעור או עימות עם גרסה נגדית. ספרו של יוספוס

סגרו אותם בתוך העיר. בבוא אספסיאנוס הורה להעביר את כולם לאיצטדיון וציווה להמית את הזקנים ואת החלשים, שמספרם היה אלף ומאתיים. מבין הצעירים בחר את ששת האלפים החסונים ושלחם אל נרון במצרי קורינוס (עבדים לצורך כריית תעלה, עד מוות, מב"א). את שאר ההמון, כשלושים אלף וארבע מאות איש מכר [לעבדים]. למעט אלו שבאו ממלכת אגריפס שאותם העניק שי לאגריפס ונתן למלך לעשות בהם כרצונו; והמלך מכר גם אותם [לעבדים].

8. מ' שטרן מעריך שאת 'מלחמת היהודים ברומאים', כתב יוספוס בסוף תקופת קיסרותו של אספסיאנוס או בימי מלכותו של טיטוס, ראה: מ' שטרן, 'זמן חיבורה של 'מלחמת היהודים', בתוך: "שטרן - מחקרים", עמ' 402 - 404.

9. אף כי, נכתב ספר כזה, ע"י יוסטוס איש טבריה, ספר שאילץ את יוספוס לכתוב את חלק מתולדות המלחמה מחדש בספרו 'חיי יוסף', בו יש כמה וכמה סתירות מהותיות ל'מלחמות היהודים' ברומאים'. לצערנו ספרו של יוסטוס אבד, ונותרנו רק עם ספרו של הבוגד.

יוספוס שאמור היה להנהיג את המרד היהודי בגליל, חצה את הקווים כבר בראשית המלחמה. הוא מעיד על עצמו, שכבר שהתחיל המצור על יודפת, הוא בקש להימלט, אך תושבי יודפת מנעו זאת ממנו. לא ברור כיצד נפלה העיר יודפת, אך אין ספק שהסיפור של יוספוס באשר לנפילתו לרומאים הוא סיפור כיסוי לבגידתו באנשי העיר. לא מן הנמנע שהוא זה שהסגיר את העיר יודפת, כתשלום ראשון לרומאים בתמורה לחייו. יוספוס הצליח לשכנע את אספסיאנוס לא לצלוב אותו. השכנוע הזה מתבצע רק כשזה מאוד משתלם לרומאים.

מה תרם יוספוס למערך המלחמה של רומא

תרומתו של יוספוס למערך הרומי היא הן בתחום המודיעיני הן בתחום של המוראלי.

יוספוס הכיר את כל מערך המלחמה של היהודים, הוא זה שביצר את הגליל והכיר היכן הביצורים חזקים והיכן נקודות התורפה. ידידי שמוליק פיקסמן האיר לי, שע"פ החפירות בגמלא פריצת החומה של העיר, היתה במקום בו החומה היתה חלשה ביותר מבחינת עובי החומה. את המידע על נקודות התורפה, סדרי הכוחות וכו', סיפק יוספוס, שמחוייב להראות יום ויום ושעה שעה את נאמנות ונחיצותו. תושבי גמלא נשחטו עד האחרון שבהם. הם כבר לא נענו לקריאות להיכנע, לאחר שהתפשטה השמועה על הטבח של יהודי טריכאי.⁷ בפרק הבא, אני מבקש להוכיח שיוספוס מספק

6. מ' שטרן מעריך שחלק ממנהיגי המרד, שלחו יד בנפשם כדי לא ליפול בידם של הרומאים ("שטרן - הקנאים והסיקריים", עמ' 311 - 312): "יש פה מעין שייכות רעיונית כלשהיא לאותה אידיאולוגיה, שהעדיפה את החירות ולא להכנע בשום פנים לשלטונו של הקיסר הרומי". אך גם שטרן מציין שחלק משרדת הפיקוד ובהם מנהיגי המרד, נפלה במלחמה, בימי הקרבות הארוכים, או במורדפים של הרומאים אחריהם, כפי שעלה בגורלו של יהודה בן ארי, ראה: "שטרן - קנאים וסיקריים", עמ' 289.

7. על הבגידה ביהודי טריכאי שנענו לקריאה להיכנע כותב יוספוס, משעה זאת אף עיר לא העזה להיכנע, העדיפו את המלחמה עד מוות ולא הכניעה והשחיטה. ("מלחמות - אולמן", ג, 535 - 537): "הוא (אספסיאנוס) חשש שמא יקומם נגדו את בני העיר אם יהרג אותם בו במקום, שכן בני העיר לא יוכלו להשלים עם רציחתם של רבים כל כך אשר באו לבקש את חסותם. אך גם לא מלאו ליבו להתנפל עליהם בצאתם מן העיר, לאחר שהבטיח את שלומם. אך בכל זאת גברה דעתם של ידידי אספסיאנוס, אשר טענו כי הפרת אמונים בכל הקשור ליהודים איננה חטא ויש להעדיף את המועיל על הישר אם אין שניהם עולים בקנה אחד. אי לכך נתן להם [אספסיאנוס] רשות לצאת בבטחה - אם גם במילים שהשתמעו לשני פנים - אך הרשה להם ללכת בדרך אחד בלבד, זו המוליכה לטבריה. ללא היסוס האמינו [הגולים] בדבר אשר אליו נשאו נפשם, לקחו לתומם ובגלוי את מטלטליהם ויצאו בדרך אשר נקבעה להם, הרומאים התפרסו לאורך כל הדרך לטבריה, לא נתנו לאיש לסטות ממנה, ו[בהגיעם לשם]

יחידאי בפרטיו, בתיאוריו ומקורותיו, אך עם זאת יחידיו בגרסתו החד צדדית¹⁰.

אחד הרשמים המובהקים שמותיר ספרו של יוספוס על קוראיו וחוקריו, הוא ההערכה השלילית ל'קנאים' - לוחמי המרד הגדול. החוקר י"ל לוין, הטיב להגדיר זאת בתמציתיות:¹¹

"יוספוס עצמו, שנקט עמדה מנוגדת לעמדתם של המורדים שהתבצרו בירושלים, תיאר אותם באור שלילי ביותר. מנקודת מבטו, הם היו קיצוניים, חמומי מח, אכזריים, מרצחים, פושעים שגרמו לחורבן עירם ומקדשם".

ואכן היחס השלילי, למנהיגי המרד ובמיוחד ליוחנן מגוש חלב ושמעון בר גיורא שוזר את ספרו של יוספוס. הוא מרבה להשתמש בכינויי גנאי כלפי מנהיגי המרד ומייחס לקבוצות המורדים, כל תכונה ומעשה שלילי. כשגולת כותרת של תיאוריו מתמקדת במלחמות הפנימיות שבין קבוצות המורדים. הקורא יכול להתרשם, שקבוצות המורדים, עסקו יותר ויותר במאבקי שליטה וכוח, ופחות בהתארגנות למלחמה באויב המשותף. בפרק הבא נבקש להוכיח שמדובר בשקרים של מי שבגד בעמו, ולא מסוגל להוציא מילה טובה על מפקדים מוכשרים ונאמנים ממנו שחרפו נפשם על חרות ישראל.

מערכה מתואמת ומשולבת בין תנועות הלוחמים בדיית מלחמת האחים של יוספוס

פרק ח'

יוספוס עסוק בהכפשה אובססיבית של מנהיגי המרד

במקומות רבים בספרו של יוספוס אנו מוצאים השתלחויות, כינויי גנאי והאשמות חמורות כלפי מי שלא הלך בדרכו הכנועה ובחר להמשיך במלחמה באימפריה הרומית. הכתיבה כלפי המורדים ובמיוחד כלפי מנהיגיהם רוויה שנאה יוקדת. יש מי שיאמר שנבעה מההשקפה שהם אלו שהביאו לחורבנה של יהודה, וחורבן המקדש. ויש מי שיאמר שמקורה באובססיה, של מי שבאמצע המלחמה חצה את הקווים וסייע לאויבי עמו, בזמן שעמיתיו נשארו נאמנים לעמם והמשיכו לחרף את נפשם עד טיפת דמם האחרונה. אם כך או כך קשה להתעלם מהחשש שתיאורים אלו אינם מבוססים על עובדות, אלא על השקפת עולמו של יוספוס, המתקנא במי שנשאר נאמן לעמו, ובד בבד הציב בפניו מראה מבישה.

בלב התיאור שלו על כיבוש מצדה בידי פלביוס סילווס, מוצא יוספוס לשוב ולהטיח האשמות כלפי קבוצות המורדים ומנהיגיהם. אך הפעם הוא עושה זאת באופן שיטתי ומרוכז, עובר מהאחד לשני ומקבוצה לקבוצה ומייחס להם - טירוף, ביזה, רצח אכזרי וחסר מטרה, תאוות בצע, בוגדנות, חטאים דתיים כמו אכילת מאכלים לא כשרים ועוד¹.

הקורא את הדברים בתמימותו מתרשם שמדובר בחבורת מפלצות:

הסיקריים

"שהרי הסיקריים חברו אז נגד כל מי שהיו מוכנים לקבל את מרות הרומאים, נהגו בהם כבאויבים לכל דבר, גזלו והעיזו את עדריהם ושלחו אש בבתיהם. (255) לטענתם דבר אינו מבדיל ביניהם לבין הנוכרים [מאחר שהם] אנשים שוויתרו באורח כה מחפיר על החירות - שלמענה שומה על היהודים להילחם בכל מאודם ... (256) אך לאמיתו של דבר היו טענות אלו אמתלה בלבד ונועדו ונאמרו כדי לחפות על אכזריותם ועל תאוות הבצע שלהם; מעשיהם הוכיחו זאת בבירור. (257) שהרי [אנשים] אלה, שהיו שותפים למרד ולחמו לצידם ברומאים, סבלו אף הם מידיהם מעשה זוועה נוראים ביותר. (258) כאשר הופרכו דבריהם והוכח כי אינם אלא אמתלת [שווא], החריפו הסיקריים את התעללותם באנשים [אלה], ...".

10. בקרב הרומאים נכתבו כמה חיבורים, בסמוך למלחמה וגם שנים רבות לאחריה. אך גם אלו ששמו לנגד עינם את כתיבת האמת, לא הכירו אלא את הנרטיב הרומי של המלחמה. אנו מוצאים מחקרים שמעמיתים את דברי יוספוס עם היסטוריונים אחרים. לדוגמה: ג' אלון משווה את דברי יוספוס בעניין שריפת המקדש, לעדותו של סולפיקיוס סיברוס, ומוכיח שהבית נשרף בפקודתו של טיטוס וכנגד דברי יוספוס הטוען שהבית נשרף למורת רוחו של טיטוס, ראה: 'אלון - שריפת', עמ' 206 - 218. בספרו 'חיי יוסף', ישנה עדות שאף היתה מגמה מצידה של הקיסרות לתת ליוספוס בלעדיות על כתיבת תולדות המרד, מה שמחזק את ההערכה שמדובר בלא יותר מסופר חצר ("חיי יוסף - שוורץ", סה, 363, עמ' 128): "הרי טיטוס קיסר, מכאן, כה רצה שרק מן הספרים (שלי) יוודעו לאנשים המעשים שחתם עליהם במו ידיו וציווה שיפורסמו על חשבון האוצר". הוא אף מתגאה להעיד שהספר עבר ביקורת של הקיסרים, שנתנו את אישורם שמדובר ב'מסירת האמת' כלשונו (ראה שם: סה 361, עמ' 128). מיותר לציין שמדובר באמת סובייקטיבית ביותר.

11. ראה: 'לוין - הקנאים', עמ' 367.

1. "מלחמות - אולמן", ז, ח, א, 253 - 269, עמ' 590 - 592. ראה גם: שם, ד, ו, א - ג, 353 - 388, עמ' 402 - 405; שם, ה, א, ב, 5 - 10, עמ' 439 - 440.

"(263) אך יוחנן הראה שאפילו הסיקריים מתונים ממנו; לא זו בלבד שהרג את כל אלה שהשיאו עצות הוגנות ומועילות ונהג בהם כבאויביו הגרועים ביותר מקרב בני עמו, אלא אף מילא את ארצו באין ספור מעשי זדון, כפי שרק אדם אשר העז לחטוא לאלוקים עשוי לנהוג באנשים. (264) על שולחנו העלה מאכלים אסורים והתעלם מדיני הטהרה של האבות. על כן לא יפלא אם האיש אשר נהג בטרורף במצוות האלוקים לא שמר על [מידת] המתנות והשיתוף עם הבריות".

שמעון בר גיורא

(265) ... שמעון בר גיורא האם יש פשע שאותו לא ביצע? האם יש ביזיון שלא [המיט] על אנשים בני חורין שמינו אותו לעריץ. (266) האם מנעו קשרי ידידות או קרבת משפחה מאנשים אלה לבצע יום יום רציחות נועזות יותר ויותר? שכן פגיעה בזרים היתה בעיניהם מעשה רשעות עלוב, ואילו התעללות בבני בית קרובים ביותר היתה לדעתם הפגנת אומץ מזהירה.

האדומים והקנאים

(267) ועם זאת על שגעונם של [שמעון ואנשיו] עלה טירופם של האדומים; הרי האנשים הנתעבים הללו טבחו את הכהנים הגדולים לבל יישאר ולו גם זכר ליראת שמים ועקרו כל שארית של סדרי ממשל. (268) הם השליטו בכל הפקרות גמורה, שבה פרח סוג של אנשים הנקראים 'קנאים', אשר אימתו את שמם במעשיהם. (269) שכן הם חיקו כל פשע ולא פסחו על חיקוי המדוקדק ...".

לצד הדמוניזציה וציור דמותם של המורדים ומנהיגיהם כאויבי העם, וכפועל יוצא מתיאורים אלו, באים תיאורי המלחמות הפנימיות, מה שמקובל לכנות 'מלחמות אחים'. מלחמות אלו זוכות אצל יוספוס להבלטה רבה וציורית, כמעט בכל הזדמנות. כך לדוגמה הוא מתאר את מלחמת הכל בכל בקרב המורדים בירושלים, ערב המצור הרומי וחודשים אחדים קודם נפילת העיר:²

"(21) חורשי הרעה על העיר נחלקו איפוא לשלוש [סיעות]. אלעזר ואנשיו שהיו מופקדים על שמירת ביכורי הקודש, תקפו בזעף שכרותם את יוחנן; [יוחנן] ואנשיו שדדו את בני העיר ויצאו נגד [סיעת] שמעון; גם לשמעון, במאבקו באנשי הסיעות היריבות, שימשה העיר מקור לכלכלתו (22) כל אימת שהותקף משני העברים הפנה יוחנן את אנשיו אל שתי החזיתות: אל התוקפים שעלו מן העיר ירה מן הסטווים, ואת יורי החניתות מן המקדש הדף במכוונות הירי (23) אך אם הרפו היריבים ממעל מהתקפותיהם – כי פעמים הרבה שבתו מימי בגלל שכרונם ותשישותם – יצא [יוחנן] ביתר עוז ובכוחות רבים יותר נגד שמעון ואנשיו. (24) בכל אשר פנה בעיר שלח אש בבתים שנאגרו בהם תבואה וצרכי מחיה אחרים; ומשנסוג [יוחנן], בא שמעון ועשה כדבר הזה אף הוא. כאילו

בכוונה תחילה השחיתו [הללו] לטובת הרומאים את אשר הכינה העיר כדי לעמוד במצור; [התוצאה היתה] שבמו ידיהם כרתו את גידי אונם שלהם. (25) וכך אירע שסביבת הר הבית היתה למאכולת אש, העיר היתה לשדה מערכה שומם של מלחמת אחים, ומלאי מזון – אשר היה מספיק לשנים לא מעטות של מצור – עלה כמעט כולו באש (26) הרעב הוא אשר הכריע את [יושביו] העיר, דבר שכמעט לא היה בגדר האפשר לולא סללו בעצמם את הדרך אליו".

יוספוס ממשיך בתיאורים המלחמות הפנימיות ובהם תלי תילים של גוויות, קורבנות של שלושת קבוצות המורדים. מתאר את המורדים כצמאי דם הנהנים לזרוע מוות והתעללות בגופות. ואף טורח ללמד אותנו שקבוצות המורדים השמידו אלו את אלו. יש לומר שתיאורים אלו מאוד מאוד מתאימים, דווקא להתנהגות של הלגיונות הרומאים והחברה ברומא:³

(34) בינתיים התכתשו אנשי הסיעות היריבות אלו עם אלו, רומסים את תלי התלים של הגוויות, והתפראותם הלכה וגברה כאילו ינקו את טירופם מן הגופות שלרגליהם. (35) פעם אחר פעם מצא כל צד דרך חדשה להשמדת הצד שכנגד, ובלא היסוס ביצעו את זממם ולא פסחו על שום דרך של ביזוי ואכזריות.⁴

הטעיית המודיעין הרומי

נתונים מן הסוג הזה, המתקבלים במודיעין של הצבא הרומי, מסבים להם מן הסתם קורת רוח רבה, ולצידה תחושת ביטחון של ניצחון קל ומהיר. שהרי מי שעסוק במלחמות פנימיות, אינו נערך למלחמה באויב החיצוני ובד בבד שוחק הוא את הכוח הלוחם ואת אמצעי הלחימה שהיו צריכים להיות מכוונים כלפי הרומאים.

ע"פ תיאורי יוספוס זו היתה הנחת העבודה של אספסיאנוס הדוחה את ההתקפה על ירושלים, כתוצאה מן המידע אודות מלחמות האחים. מידע שהביא עימו את ההערכה שההתשה הפנימית תגבר עם הזמן, ובזמן קרוב העיר תיפול לידו כפרי בשל, בסוג של מסע תענוגות:⁵

(370) "האל הוא מצביא גדול מממנו" [אמר אספסיאנוס]; הוא ימסור את היהודים בידי הרומאים בלי [כל] מאמץ מצדנו, ויעניק לנו ניצחון בלי [שתהא נשקפת] סכנה לצבאנו (371) בעוד אויבינו הורגים איש את אחיו כמו ידיהם

3. אחד הדברים שהרומאים התענגו עליו, היה קרבות המוות של גלדיאטורים, ומחזות בהם חיות טרף קורעים שבויים אומללים לגזרים. זה היה שיא הסיפוק לראות קרבות בהם אנשים זורעים מוות אכזרי לעיני צופים נלהבים באמפיתיאטרונים שנבנו לספק להמונים את הצרכים המטורפים שלהם.

4. שם, ה, א, ה, עמ' 442.

5. שם, ד, ו, ב, עמ' 403 -404.

2. שם, ה, א, ד, עמ' 441 - 442.

ו[בעת ש]בא עליהם הגרוע שבאסונות, מלחמת אחים, עליכם לשבת בשקט כצופים [במחזה] הרחק מן הסכנות, ולא להתגרות מלחמה באנשים המבקשים את המוות, ובטירופם שולחים יד איש באחיו".

אין בידינו מידע מוצק, על איזה מקורות מידע, הסתמך הפיקוד הרומי. האם קיבלו מידע מן העיר? האמנם תיאורי יוספוס, אודות הנמלטים וערימות הגוויות הם תיאורים עובדתיים והם שלימדו את אספיאנוס על הנעשה בעיר? או שמא, יוספוס הוא שמפרש בפני אספסיאנוס את מה שרואות עיניו ואוזניו שומעות, אך עושה זאת בשילוב פרשנות אישית, הנובעת מהעוינות והשנאה התהומית שהוא רוחש כלפי המורדים ובמיוחד כלפי מנהיגיהם. אם כך או כך, ההערכה שהמלחמות הפנימיות יתישו את הלוחמים ויביאו לנפילת העיר כמעט ללא קרב, הפכה להיות הנחת עבודה שהנחתה את טיטוס בבואו לכבוש את העיר. מהאופן שבו הדברים מתגלגלים וכפי שניווט להלן, מדובר בהערכה שטפחה על פניהם של הרומאים שוב ושוב.

מודיעין שגוי בדרך לשתי מפלות

טיטוס שקיבל את המשימה להשלים את דיכוי המרד, בכיבושה של ירושלים, המרכז הלאומי היהודי. עושה מאמץ לאסוף את מלוא הכוחות שעמדו לרשותו ולשקם את החילות שנפגעו במהלך המרד. כל זאת לקראת הקרב המכריע על ירושלים. ע"פ תיאוריו של יוספוס, טיטוס אינו חוסך במאמץ ומשאבי כוח אדם, למעלה משלושה לגיונות מגויסים כשאליהם מצורפים אלפי חיילים מחזיתות מרוחקות. הוא מזעיק אליו ממצרים את טיבריוס אלכסנדר, מצביא ותיק ובעל ניסיון שיהיה לו לעזר לקראת קרבות ההכרעה.⁶ ההכנות המשמעותיות הללו מלמדות שהוא העריך נכונה, כי במערכה מול המורדים הוא יידרש לכל הכוח האדיר שהוא מביא עימו. אך יחד עם זה ובאופן מעורר תמיהה, שני המהלכים הראשונים שלו, מלמדים על התנהגות הרפתקנית, המביאה אותו לשתי מפלות, בזו אחר זו מפלה ותבוסה לחיל הפרשים מול שער פספינוס, ומכה קשה ללגיון העשירי המנסה להתבצר על הר הזיתים..

א. המפלה הרומאית מול שער פספינוס

בדרכו מגופנה לירושלים, בוחר טיטוס להחנות את חילותיו במה שמכנה יוספוס 'עמק הדרדרים', במרחק של כחמשה ק"מ צפונית לירושלים. מכאן מתאר יוספוס מהלך צבאי, שהרציונל שלו היה נעוץ בהערכה שגויה או במודיעין שגוי, או בשניהם כאחת:⁷

"(52) מכאן יצא טיטוס ועמו כשש מאות פרשים מובחרים לתור את סביבות

ירושלים כדי לבחון את חוזק ביצוריה וכדי לעמוד על הלך הרוח של היהודים, האם יבהלו בראותם אותו ויכנעו לפניו עוד בטרם יחל הקרב (53) לאוזניו הגיעו ידיעות – ואכן היתה זו האמת – כי העם נכסף אמנם לשלום, אך אימתם של מחרחרי המרד ושל הליסטים נפלה עליו; וכי הוא יושב [עתה] באפס מעשה בהיותו חלש מכדי להתקומם.

טיטוס מעריך שיכבוש את ירושלים ללא קרב – מובס וכמעט נהרג

הערכת מצב זו שהיתה מבוססת בין היתר על תיאורים קודמים שהגיעו לאוזניו של טיטוס, אודות מלחמות פנימיות עקובות מדם, הם שגרמו לטיטוס להרהר בהכנעת העיר ללא קרב, ללא גייסות וללא קורבנות מצידו. הוא העריך שדהירתם של שש מאות פרשים ליד חומות העיר, די בהם, כדי לרסק את ההתנגדות המועטה שנתורה בעיר. הבהלה וההלם יחזקו את 'העם הנכסף לשלום', בו בזמן ששארי המורדים שנתרו ממלחמות האחים הארוכות, ירפו ידיהם מלעצור את כניעת העיר. ברם, על פי יוספוס עצמו, ההערכה האופטימית של טיטוס, כמעט והפכה למלכודת מוות עבורו ועבור חיל הפרשים שאיתו.

מהתיאור שלהלן עולה, שיושבי העיר לא רק שלא נכנעו או למצער נבהלו, הם מבצעים לעברו של טיטוס גיחה המונית ונועות, המשבשת את מערך הפיקוד של חיל הפרשים. הפיקוד הרומי, אמנם העלה בדעתו שהכניעה איננה תסריט ודאי, אך בשום אופן לא העלה בדעתו ואף לא נערך לאפשרות, שהמוני אדם יסתערו מול חיל הפרשים, המאומן לדרוס ברגלי סוסיו כל התנגדות, תוך סיכון ממשי לחיי מפקדם:⁸

"(54) כל עוד רכב טיטוס בדרך הסלולה, המוליכה בקו ישר אל החומה, לא נראה איש מחוץ לשערים. (55) אך כאשר סר מן הדרך והולך את יחידת הפרשים בקו עקלתוני אל מגדלי פספינוס, הגיחו לפתע המונים, סמוך למגדלים הנקראים 'מגדלי הנשים'... ופרצו את שורות הפרשים (56) הם נעמדו בשורה אל מול פני הדוהרים עדיין בדרך [הסלולה] ומנעו מהם לחבור אל חבריהם שכבר פנו הצדה, וכך ניתקו את טיטוס ועמו קומץ פרשים. (57) להתקדם לא יכול, כי בשטח הסמוך לחומה נחפרו תעלות סביב המטעים, וקירות לרוחב וגדרות רבות חצצו ביניהם. (58) אך מצד שני ראה כי גם לשוב בדהרה אל אנשיו נבצר ממנו, בגלל האויבים הרבים הניצבים בינו לבינם. הפרשים אשר לא סרו מן הדרך הסלולה, שרובם לא ידעו כי מלכם נמצא בסכנה, סברו שגם הוא סב אחורה, והם החלו לסגת."

6. על יהודי מומר זה, ראה לעיל: פרק 2 - הבוגדים בעמם.

7. שם, ה, ב, א, עמ' 445.

8. שם, ה, ב, ב, עמ' 445 - 446.

המורדים הכינו מלכודות, הסתערו בהפתעה והניסו את חיל הפרשים

תמונת הקרב המצטיירת כאן, מלמדת כמה עגום היה מצבו של מערך המודיעין הרומי. לטיטוס לא היה כל מידע אמין על מה שמתרחש בתוך העיר. הוא לא העריך את סדר הכוחות, וודאי שלא העלה בדעתו אפשרות שהוא יזדקק להתמודד עם הסתערויות המונית שתשבש את התקשורת בינו לאנשיו, ואף תעמיד את חייו בסכנה.

המחדל החמור מכל, הוא העדר כל מידע על ההערכות של המורדים אל מחוץ לחומה. שם הוקמו מבעוד מועד גדרות ותעלות, לקדם את פני הלגיונות הרומאים. הערכות זו, היא ששיבשה את תנועת הפרשים, הגבילה אותם, ובפעולה צבאית מרשימה בתכנומה, אף הביאה לבידודו של טיטוס תוך הכנסתו למלכודת. ניתן לקבל בהבנה את העדר המידע על מה שנעשה בתוך העיר ובתוך מערך הפיקוד של המורדים. אולם, ההפתעה לנוכח תעלות וגדרות מחוץ לחומה, מציאות הגלויה לעיני כל עובר ושב, היא שיא במחדל המודיעיני ממנו סובל טיטוס.

העובדה שטיטוס היה שרוי בסכנה והצליח להיחלץ ממנה, מספקת ליוספוס הזדמנות נוספת להחניף לו. אך באמצעות שלל תארי החנופה שהוא מרעיף על גבורתו ותושייתו של טיטוס, למדים אנו דווקא, אודות התושייה, התעוזה והארגון הצבאי בשורותיהם של המורדים, שלא היססו לצאת אל מול חיל פרשים אדיר, וגם להניס אותו:

"(59) טיטוס הבין כי ישועתו תלויה בגבורתו בלבד; הוא הסב את סוסו, קרא בקול לאנשים אשר איתו ללכת אחריו, זינק אל תוך שורות האויבים וניסה לפרוץ לו בכוח דרך אל אנשיו. (60) ... כי אף על פי שטיטוס היה בלא קסדה ובלא שריון חזה – שכן כפי שאמרתי, לא יצא להילחם אלא לתור [את ירושלים] – לא פגע בגופו גם אחד מכל הזרקים שהומטרו עליו; כולם חלפו לידו בשריקה, כאילו החטיאו תוקפיו במתכוון את יעדם (62) הוא הדף בלי הרף בחרבו את התוקפים מימין ומשמאל, הפיל רבים אשר תקפוהו פנים אל פנים, ובדהרו קדימה דרס ברגלי סוסו את הנופלים. (63) למראה עוז נפשו של קיסר נתנו היהודים את קולם בצעקה, ובקריאות עידוד קראו איש לרעהו להסתער עליו; אך בכל אשר הפנה טיטוס את סוסו הביא לבריחה ומונסה המונית. (64) חבריו, שגם עליהם ריחפה הסכנה והזרקים פגעו בהם מימין ומשמאל ומאחור, נצמדו אליו, כי תקוותם האחת להינצל היתה לפלס להם דרך יחד עם טיטוס בטרם יכתרו אותם [האויבים]. (65) ואכן [היהודים] הקיפו שניים שהתרחקו [מחבריהם]: את האחד דקרו למוות בחניתותיהם ברוכבו על סוסו, ואת האחר הרגו לאחר שקפץ [מן הסוס], ואת הסוס הובילו עמם; ו[אילו] טיטוס שב עם הנותרים בשלום אל המחנה".

ב. מפלה ללגיון העשירי בהר הזיתים:

לאחר חרפת המנוסה של טיטוס וחיל הפרשים שהיה עמו, מהצד המערבי של העיר, שהתאפיין בתוואי שטח מישורי, בוחר טיטוס להרחיק את הלגיונות, מסכנה נוספת של הסתערויות. שנים מן הלגיונות הוצבו בצפונה של העיר על הר הצופים; הלגיון השנים עשר על הר הצופים עצמו, ומאחוריו במרחק של שלושה ריס הוצב הלגיון החמישי. את הרחקתו הנוספת של הלגיון החמישי מתרץ יוספוס: " (68) ... שכן החיילים המותשים מעמלו של מסע הלילה היו ראויים לדעתו למקום מוגן, כדי שיוכלו לבנות את ביצוריהם בבטחה".

הלח מהתבוסה בשער פספינוס הקמת מחנה על הר הזיתים

מסתבר שהחשש ממתיקה נוספת מנחה את טיטוס, גם בהחלטה להקים את המחנה של הלגיון העשירי, על מרומי הר הזיתים: " (70) לגיון זה הצטווה לבנות את מחנהו על הר הנקרא 'הר הזיתים', הנמצא במרחק ששה ריס מזרחה לעיר, וגיא עמוק המכונה 'קדרון' מפריד ביניהם".

תיאור המיקום במקרה זה, נועד להסביר בין היתר את שיקולי הבטחון שהנחו את טיטוס בבחירתו. מדובר במקום המרוחק למעלה מק"מ מחומת העיר, כשבין חומת העיר למיקום המחנה מפריד מכשול טבעי בדמותו של עמק, הנותן ללגיון את יתרון התצפית והגובה, מפני סכנת הסתערויות (בשונה מהמציאות הטופוגרפית המישורית בצד המערבי).

אך מסתבר שגם כאן הערכתו של טיטוס היתה שגויה. המורדים הצליחו להפתיע את חיילי הלגיון כשהללו היו עסוקים בביצורים, כששמש קופחת על ראשיהם. אצל המורדים, מוצאים אנו, ארגון תעוזה ודבקות במטרה. אצל הלגיון הרומי לעומת זאת, אנדרלמוסיה וסחף של בריחה ונטישת עמדות. העובדה שמדובר באותו סוג מתקפה, כפי שראינו בצד המערבי, ימים אחדים קודם, מלמדת על כישלון תודעתי בקרב הלגיון הרומי. כישלון המתבסס על ההנחה שבתוך החומות מתחוללות מלחמות אחים המתישות את הלוחמים שנותרו, עד שלא יהיה בהם כוח להוציא הסתערויות, נועזת ומסובכת, מן הסוג שנדרשו לה בהר הזיתים.

תבוסה משפילה ללגיון העשירי מול תעוזת המורדים

המפלה המבישה מול שער פספינוס במערב העיר, מערערת במעט את בטחונו של טיטוס, וגורמת לו לנקוט באמצעי זהירות של הרחקה מהעיר, וניצול המכשול הטבעי

של נחל קדרון. אך במבחן התוצאה, מסתבר שפעם נוספת ובתוך זמן קצר, טיטוס ממעיט בערכו של הכוח הלוחם שבתוך העיר. בתיאור ההסתערות על הלגיון העשירי, מנסה יוספוס לתרץ את המחל המודיעיני, ואת מפלתו הצורבת של הלגיון העשירי, שהונס על ידי חיילי המרד מהמחנה המבוצר שלו על הר הזיתים:¹¹

”... לקחו בחטף את נשקם, התפרצו פתאום אל הלגיון העשירי, רצו בתוך הגיא בצעקה נוראה והתנפלו על אויביהם העסוקים בבניית הביצורים. (76) לביצוע עבודתם נחלקו אלה [האחרונים] לקבוצות ולשם כך גם התפרקו מרוב נשקם, כי לא העלו על דעתם שהיהודים ירהיבו עוז [בנפשם] להסתער עליהם; ואף אם יאזרו עוז לתקוף – תבלום המריבה [מבית] את תקיפתם. בשל כך התבלבלו מהתקפה בלתי צפויה זו. (77) נטשו את מלאכתם וקצתם נחפזו לסגת מיד, אך רבים חשו אל הנשק והוכרעו עוד לפני שהספיקו להסב את פניהם [ולהתייבב] נגד אויביהם (78) מעודדים מן ההצלחה בתקיפות הראשונות גדל מספר הלוחמים היהודים והתרבה בלי הרף. ... זאת ועוד: צבא הרגיל להיערך במערך מוסכם וללחום לפי סדר ועל פי פקודות. מתבלבל במהרה אם אינו ערוך כראוי. לכן נסוגו הרומאים, שהופתעו מן המקרה הזה, בפני ההתקפות. (80) ... אך משהיחיו עוד ועוד יהודים מן העיר, גבר הבלבול בקרב הרומאים, עד שלבסוף הונסו מן המחנה. (81) ונראה [היה] כי הסכנה מרחפת על הלגיון כולו לולא חש טיטוס לעזרה...”

יוספוס מנסה להסביר את הסיבה לעוצמה שגילו לוחמי המרד

תיאורו של יוספוס בכל הקשור למתקפה הזאת, רווי בסגנון אפולוגטי. כהכנה לסיפור ההסתערות, הוא מתאר סוג של שיחות שלום בתוך קבוצות המורדים במה שהוא מכנה 'הסיעות היריבות'.

מיותר לציין שיוספוס לא היה בעיר, ולא שמע שיחות מסוג זה או אחר. מדובר לכל היותר בהסבר שיוספוס מבקש לתת, להסתערות הנוספת והבלתי צפויה. זו שניכרה בתכנון, ארגון ובכח לוחם מאסיבי וממושמע, היוצא לקרב בגלים מתוזמנים ורעננים, המכוונים ע"י תצפית ופיקוד, ומצליחים להכות בלגיון מכה אחר מכה. לאחר שהוא הרבה בתיאורי מלחמות האחים המתישות, הוא נדרש להסביר את פשר ההתקפה הבלתי צפויה:¹²

(71) המלחמה מחוץ, אשר נחתה על העיר לפתע במלוא העצמה. שמה קץ לראשונה לריב בין הסיעות היריבות שהתנגשו ללא הרף מבית. (72) כאשר ראו אנשי הסיעות היריבות בתדהמה את הרומאים מקימים מחנות מבא בשלושה

11. שם, ה, ב, ד, עמ' 447 - 448.

12. שם, עמ' 447.

מקומות החלו [אף כי] בקושי להידבר איש עם רעהו. (73) ... (74) האם גיבורים אנו רק נגד עצמנו? זעקו בקול גדול [האם נשב בחיבוק ידיים והרומאים יזכו בעירנו ללא שפיכת דם [אך ורק] בשל המריבה שנפלה ביננו?]

האמנם היו בעיר 'סיעות יריבות'?

בדברים אלו מבקש יוספוס להסביר את ההפתעה בצבא הרומי. לטעמו, בשעה הזו, התחולל שינוי בקרב לוחמי המרד, שינוי שמסביר את ההתקפות המאורגנות על הצבא הרומי.

דה עקה, שזהו הסבר קלוש משתי סיבות:

ראשית, יוספוס לא היה בעיר, וכל הדיאלוג בתוך מה שהוא מתעקש לכנות: 'הסיעות היריבות',¹³ הוא פרי רוחו. מעין ניסיון להסביר לאחר מעשה את כשלון המודיעין. כמי שרוצה לומר: "המודיעין של הצבא הרומי, בדבר קרבות עקובים מדם בתוך העיר, היה מידע מדויק להפליא. אלא, שבשעה מסוימת, השתנה המצב". באופן דומה ואולי בעקבות ספרו של יוספוס, הולך ההיסטוריון הרומי טקיטוס, המתאר מלחמות פנימיות בין הסיעות השונות:¹⁴ "בינם לבין עצמם נזקקו הללו למעשה מלחמה, מעל והצתה ותבואה לרוב הועלתה באש...". אך גם הוא מסביר שחל שינוי במערכת היחסים הפנימית, עם קרוב המלחמה על העיר:¹⁵ "כך נתפלגה העיר לשתי סיעות, עד שבקרוב הרומאים, השכינה מלחמת הזרים אחווה בקרבם".

סיבה שניה השוללת את האפשרות שהאחדות בין הסיעות היתה רק עם פרוץ המלחמה, הם דבריו של יוספוס עצמו בכמה מקומות. בהם הוא מפרט את עוצמת המלחמות הפנימיות והאכזריות הבלתי אנושית שנלוותה למעשי הרצח וההתעללות.

לו היה אמת בתיאורים אלו, שום אויב חיצוני, לא היה מעיר את 'המוני הנרצחים' לגייסם לשורות המרד, ואף לא היה מצליח להפוך בין רגע, שנאה תהומית בין סיעות יריבות, לצבא מאורגן רענן, ממושמע ונחוש, ויחד עם זה מתואם ואחיד בפעולותיו.

הקונספציה של יוספוס

13. הסיפור על 'מלחמות אחים' ו'סיעות יריבות' וכו' הם פרי רוחו של יוספוס, כפי שנוכח להלן וכפי שראינו לעיל: פרק 2 - הבוגדים בעמם.

14. "טקיטוס - דברי", עמ' 207.

15. שם.

ככל שמעמיקים לעיין בדבריו של יוספוס, מתעורר החשש שתיאורי מלחמות האחים ודברי הבלע על מנהיגי המרד, היו סוג של קונספציה, של הסתכלות אישית סובייקטיבית למדי. יוספוס שהיה משוכנע במציאות הזו, סיפק את המידע המוטעה הזה למערך הפיקוד של טיטוס, הנופל בפח הזה שוב ושוב. לאחר מעשה, הוא מבקש לתרץ את כשלון המידע, בשינוי שהתחולל בהרף עין, ושינה את פני המלחמה.

את הנחישות, הארגון, התכנון, הדבקות במטרה של לוחמי המרד, הוא תולה שוב ושוב, ב'אוש', ב'אנשים שבזים למוות' וכדומה. ברם, 'אוש יש בו להוליד מעשים של יאוש, ואמנם היו כאלו בדמותם של אנשים שנמלטו מן העיר, ונפלו בידי הרומאים שצלבם אותם והתעללו בגופותיהם. אולם, יאוש לא יכול להסביר: את ההסתערות על חיל הפרשים בשער פספינוס, את ההכנות שנעשו מחוץ לעיר לקבל את פני הלגיון הרומי בגדרות ובתעלות, גם לא את העובדה שהמורדים דאגו והצליחו לבודד דווקא את טיטוס.

'בוז למוות' - יש בו להוליד מעשי גבורה, אך אין בו די, כדי למצוא את שעת הכושר הראויה להסתער על הלגיון העשירי, להפתיע אותו, להכות בו, ולהניס אותו, את הלגיון המאומן והמיומן מן המחנה שלו. יוספוס, מרבה לעסוק בהסברים, תוך התעלמות עקבית מאפשרות אחת שהוא מתקשה להעלות: בתוך החומות, ומבעוד מועד, היתה התארגנות מתואמת של הסיעות השונות.

תיאום וחלוקת גזרות – יוחנן במקדש ובעיר התחתונה,
בר גיורא בעיר העליונה

תנועת קנאים אחת!

החוקר מ' שטרן שעסק בהגדרת אופיים של הסיעות השונות ובמפקדי המרד, תוך ניתוח השורשים האידיאולוגיים של המאבקים שביניהם, מסכם את דבריו במסקנה שעל אף ההבדלים בין הסיעות מדובר בתנועה עממית אחת:¹⁶

"אף שאין להכחיש כי התמונה שצוירה כאן על הזרמים השונים היא במידה רבה היפותטית, הרי דבר אחד ברור: הגורמים שאיחדו זרמים אלה היו רבים יותר מהגורמים המפלגים. מבחינה זו ישנו אולי צידוק-מה לדעת ההיסטוריונים הנוהגים בהכללה על תנועת קנאים שהניפה ללא פחד את נס המרד נגד האימפריה הרומית כשזו היתה בשיא כוחה".

מסקנה זו, עומדת בניגוד מוחלט מהרושם אותו מנסה לייצר יוספוס. שהרי בתיאורי מלחמות האחים, מרבה יוספוס לעסוק במאבקי השליטה על חלקי העיר. כדרכו הוא מתאר מלחמת הכל בכל. לדבריו הסיעות השונות לא בוחלות בשום אמצעי, לפגוע בבני הסיעה היריבה, כדי להשיג עוצמה ושליטה בעיר. ע"פ יוספוס עושים היריבים שימוש במכונות מלחמה, בהטעיה, רמייה, במעשי רצח נוראיים ועוד¹⁷. ברם, כפי שראינו לעיל מדובר ביחידות צבאיות מאורגנות וממושטות, ובשום אופן לא ככנופיות צמאות דם.

שמעון ויוחנן אלופי הפיקודים המטה הכללי במערכה על ירושלים

להלן נראה, שמה שמכנה שטרן: "תנועת קנאים שהניפה ללא פחד את נס המרד", יכול להיות ההסבר היחיד, לחלוקת הגזרות המסודרת שבין שמעון בר גיורא שלקח תחת חסותו את האדומים לבין יוחנן מגוש חלב שלקח תחת חסותו את הקנאים. מתקבל הרושם שחלוקת הכוחות נעשית בתיאום ומתוך הבנה לצרכים הצבאיים. הקנאים והאדומים אינם דורשים לעצמם, כבוד או מעמד, הם באים להילחם ברומאים ולא באחיהם, ההצטרפות שלהם אל תחת פיקודם של שני המפקדים שניהלו את המערכה על העיר, מעידה על שותפות הגורל והיעד המשותף.

16. "שטרן - קנאים וסיקאריים", עמ' 299. בדרך דומה הולך א' כשר המעריך שיוספוס עסק לא מעט בשכתוב ההיסטוריה ככתב בחצרו של הקיסר, "כשר - הסיבות", עמ' 90. ראה גם לעיל: פרק ז - הבוגדים בעמם.

17. תיאורי הזוועה של מלחמות האחים מופיעות אצל יוספוס על כל צעד ושעל של מהלך המרד, להלן הפניות למבחר מייצג: "מלחמות - אולמן", ד, ט, י, 556 - 565, עמ' 424; שם, ד, ט, יב, 577 - 584, עמ' 425 - 426. שם, ה, א, א - ה, 1 - 38, עמ' 439 - 443.

שמעון בר גיורא הוא מעתה, אלוף הפיקוד הצפוני מערבי של העיר ומן עבר השני ובתיאום מלא, יוחנן מגוש חלב, אלוף הפיקוד הדרומי מזרחי. שמעון שהחזיק בכח כפול מיוחנן, חלש בהתאם לכוחו, על הגזרה הארוכה של חומות העיר העליונה וחלק מהעיר התחתונה. יוחנן לעומתו, תפס את הר הבית וסביבתו הדרומית יותר וכפי שיוספוס מטיב לתאר:¹⁸

(252) בידי שמעון היו העיר העליונה, החומה הגדולה עד לקדרון ואותו חלק מן החומה הקדומה אשר פנה מזרחה מן השילוח... (253) בידי היו גם המעין וחלק מן החקרא... (254) בידי יוחנן היו הר הבית ושטח גדול סביבו, העופל והגיא הנקרא בין קדרון..."

יוספוס ממשיך בדברי בלע על לוחמי המרד ולהחניף בדברי שקר לרומאים

חלוקת הגזרות המתוארת בין שתי היחידות הצבאיות המיומנות, שהשכילו להכניס תחת כנפיהם הפיקודיות, שתי קבוצות נוספות. מתוארת אצל יוספוס כתוצר לוואי של מלחמות אין סופיות. כדי שהקורא לא ירהר שמא היתה אחידות בין המחנות השונים, בחלוקת הגזרות, הוא מוסיף לדבר סרה במורדים, בדברי בלע מופרכים מן היסוד, כדרכו בכל פעם, שניכרת הצלחתם, תעוזתם ומסירותם:

"(254) ... את השטח שביניהם הם שרפו עד היסוד והשאירו אותו כזירת מלחמה ביניהם. (255) שכן אף כאשר חנו הרומאים סמוך לחומות לא שכחה המריבה מבית, ואם כי התפכחו לזמן קצר ב[עת] גיחתם הראשונה, חזרו לסורם [לאחריה]; הם שבו והתפלגו ונלחמו [בינם לבין עצמם] ועשו כל [מה] שהצרים עליהם יכלו לפלל לו. (256) ואכן בני העיר לא סבלו מידי הרומאים סבל קשה מזה שהסבו [הם] איש לרעהו, ואחריהם לא התנסתה העיר בסבל גדול מזה שידעה כבר לפני כן; אדרבה, האסון היותר קשה היה זה שפקד אותה לפני נפילתה, ואילו הכובשים הטיבו עמה במידת מה. (257) אני טוען שמלחמת האחים היא שהכריעה את העיר, ואילו הרומאים הכריעו את מלחמת האחים, שהיתה קשה בהרבה צ[חזוקן] של החומות. נכון יהיה לייחס את הפן האומלל [של האירועים] לבני העיר ואת הפן הצודק לרומאים."

אם עדיין היה ספק, לגבי מידת האובייקטיביות של הכותב, בא קטע זה ומבהיר את נטיותיו. מי שהופך את הלגיון הרומי למיטיב עם העיר, ואת הנלחמים בעוז על חירותה לרצחנים אכזרים חסרי מנוח, מאבד באחת כל שמץ של אמינות. במיוחד לאור העובדה שפרקים אחדים אחר כך הוא סותר את עצמו, כשהוא מתאר את ההתעללות הנוראית של חיילי הלגיונות ביהודים אומללים, שבקשו להימלט מן העיר ולהסגיר את עצמם לרומאים. תיאורי הזוועה של הצליבות, חיטוט בגופותיהם של אנשים חיים בפגיונות, בתקווה לאתר אבני חן שנבלעו, מראים את התמונה הנאמנה של אכזריות הרומאים.

18. שם, ה, ו, א, עמ' 472. בקטע זה מפורטים בין היתר סדרי הכוחות הלוחמים של שתי הסיעות וכן של האדומים והקנאים.

כמו גם זוועת הרצח לאחר נפילת העיר.

המורדים נוקטים טקטיקה אחידה בכל הגזרות

מתיאור מהלך הקרבות מתברר בוודאות שמפקדי המרד לא שקטו על השמרים לרגע אחד. הם לא עסקו בחיזוק ביצורי החומה או בהמתנה פאסיבית שטיטוס יקפל את הדגל וילך. מתוך הערכה שההכרעה בקרב הזה תהיה צבאית בלבד. הם עשו שימוש ביתרון של החומה, בעיקר כדי לבחור את הזמן והמקום בהם יצאו למתקפות על האויב, הן בנקודות התורפה שלו, הן במטרות אסטרטגיות כאלו ואחרות. בשתי מגמות.

האחת

להשמיד לשבש ולעכב את מהלך בניית הסוללות והמגדלים שכוונו לפריצת החומה.

השניה

להתיש את הצבא הרומי ולזרוע בו יאוש.

לקיחת היוזמה למתקפה על האויב

מלבד דבריו של יוספוס המעריך שתחילת המצור גרמה לסיעות היריבות להפסיק את המלחמה ביניהם, אין בידינו מידע ישיר אודות שיתוף פעולה או תיאום בין הזרוע הצבאית של שמעון לזרוע הצבאית של יוחנן. ברם, מהלך הדברים מלמד בהחלט על תיאום טקטי ואסטרטגי. מנהיגי המרד מבינים שהסתגרות בתוך החומה, והגנה פאסיבית, תביא במוקדם או ובמאוחר לפריצתו ולנפילת העיר. לכן המגמה המנחה, היא מתקפה מחוץ לחומות.¹⁹ כפי שכבר נעשה במתקפה מול שער פספינוס ובמרומי הר הזיתים, מתקפות אלו התאפיינו לא פעם ביציאה נועזת של הלוחמים אל מחוץ לחומה, לאזורים בהם ללגיון הרומי היה יתרון מוחלט, הגנתי והתקפי. על אלו יש להוסיף את דבריו של יוספוס עצמו, המעיד על חלוקת הגזרות:²⁰

(304) "היהודים אשר חילקו את כוחותיהם, ניהלו את הגנתם העיקשת מן החומה: יוחנן ואנשיו לחמו מן האנטוניה, מן הסטיו הצפוני של הר הבית ומן השטח שלפני מצבת אלכסנדר מלכם; לוחמי שמעון החזיקו בדרך הגישה שליד מצבת הזיכרון ליוחנן ... ונערכו לאורך החומה משם ועד לשער אשר בעדו הובאו המים למגדל היפיקוס."

19. אם אכן שרפו המורדים את מחסני המזון, זו היתה מגמתם, להוציא את העם מהשאננות לקרב נועז על חייהם וחירותם. ראה להלן: פרק ח - ריב"ז מול שורפי האסמים.

20. שם, ה, ז, ג, עמ' 478.

כצופה מן החוץ, יוספוס מיטיב לתאר את המתקפות הללו, שלדבריו הרחיקו את תקוות הרומאים לכבוש את העיר. להלן כמה מתיאורי האירועים המרכזיים:

א. הדיפת אילי המצור ומכונות המלחמה בשיתוף פעולה של שמעון ויוחנן:

באחד מהניסיונות הראשונים של טיטוס להבקיע את החומה, ע"י אילי ברזל, הוא מבקש לקרב אל החומה את אילי הברזל בסיוע מגדלי מצור ומכונות המלחמה שעמדו לרשותו. אולם, ניסיון זה, נתקל בהתקפה של המורדים שפרצו אל מחוץ לחומה, ובפלידי אש ניסו להבעיר את מכונות המלחמה. ההצלחה הזמנית של טיטוס להרחיק את המורדים, גרמה לו לחשוב שהצליח להרתיע אותם. אך, המורדים ניצלו את השאננות הרומאית ששוב זלזלו בעוצמתם של המורדים, ויצאו לגיחה שנייה. במטרה ברורה - להשמיד את כלי המלחמה של הרומאים בטרם יקרב אל החומה. יוספוס מסכם את תוצאותיה:²¹

"(284) לאחר שחדלו היהודים לזמן מה מגיחותיהם וצפו בדריכות ברומאים – אשר התפזרו [איש איש] לעבודתו ולמחנהו, בסברם כי היהודים נסוגו מרוב תשישות ופחד – פרצו לפתע כולם יחדיו דרך שער סמוי ליד מגדל היפיקוס ובידיהם לפידים[כדי לשלוח] אש בעבודות, נחושים [בדעתם] להגיע עד הביצורים ולתקוף את הרומאים. (285) ... תעוזת היהודים הקדימה את הערכותם הממושמת של הרומאים, ולאחר שהניסו את הראשונים התנפלו גם על מי שהיו בדרכם להערך. (286) סביב מכונות המלחמה התפתח קרב עז, בעוד שני הצדדים נאבקים בכל כוחם: אלה להעלותם באש, והאחרים – למנוע זאת ... (287) היהודים גברו בלחימת יאוש, והאש החלה להאחז בעבודות; הכל עמד בסכנה לעמוד באש..."

כדרכו במקומות אחרים, בהם מתאר יוספוס מצוקה צבאית של חיילי הלגיון - המושיע האולטימטיבי, הכל יכול, המופיע לפתע בשדה הקרב ומשנה את תמונת הקרב, הוא לא אחר מאשר טיטוס. כך גם במקרה זה, מתואר טיטוס כמי שהתערבותו הביאה לנסיגת המורדים, ולשינוי בתמונת הקרב.

ב. הדיפת הלגיון הרומי מחוץ לחומה השנייה:

ארבעה ימים לאחר ההצלחה בפריצת החומה השנייה, טיטוס נכנס אל העיר עם כאלף חיילים. שוב, מתוך תקווה לכניעה מהירה ללא קרב. אך תגובת המורדים, גורמת לו לנוס עד אחרון חייליו, לאחר שהלגיון הרומי סופג נפגעים רבים ותבוסה משפילה, ממתקפת המורדים, שכאמור, שוב לא נערכו לה כראוי:²²

"(336) ... ותקפו את החילים הרומיים שנכנסו לעיר, ... (337) חוללו מהומה כה רבה בקרב השומרים [הרומיים] על החומה, עד כי אלו קפצו מן המגדלים ונמלטו אל מחנותיהם. (338) [אז] קמה צעקה גדולה [בקרב החיילים הרומיים], הן מפי הנמצאים בעיר, שהיו מוקפים מכל עבר, הן מפי הנמצאים מחוצה לה, אשר חששו לשלום חבריהם המנותקים [מהם], מספר היהודים הלך וגדל מרגע לרגע, ויתרונם היה גדול כי היטיבו להכיר את סמטאות העיר; כך עלה בידם לפצוע רבים ובהתנפלים עליהם להדוף אותם (339) בעל כורחם הוסיפו הרומאים להתנגד, כי נבצר מהם להימלט יחדיו דרך הפרצה בחומה, וכנראה היו כל הפולשים לעיר נספים לולא חש טיטוס לעזרתם. ... (341) קיסר נשאר על עומדו, המטיר חיצים בלי הרף ומנע את היהודים מלהתקדם עד אשר נסוג אחרון חייליו. (342) כך נהדפו הרומאים, לאחר שכבר השתלטו על החומה השנייה."

גם במקרה זה כמו במקומות אחרים כותב יוספוס על המוני לוחמים יהודים המסתערים על הצבא הרומי, לא כאספסוף, אלא כצבא מאורגן הפועל על פי משמעת ופיקוד צבאי, המכיר את תמונת המערכה ומנהל אותה בתבונה, וביצירתיות. כשהפיקוד הרומי מופתע שוב ושוב.

התבוסה מביאה את טיטוס לקחת פסק זמן

תבוסה זו מביאה את טיטוס, להערכות מחודשת לכיבוש החומה השנייה, מוצלחת מקודמתה. אך מכאן והלאה, הוא משהה את המשך ההתקפות, בתקווה נואשת לכניעת הכוחות של לוחמי המרד:

(348) הוא החליט להרפות מן המצור, לזמן מה ולהעניק למורדים שהות להימלך בדעתם, בקוותו שבגלל הרס החומה השנייה והחרדה מפני הרעב יסכימו להיכנע."

אולם גם תקוותו זו נוחלת אכזבה, ועד נפילתה של העיר הוא נאלץ לספוג עוד כמה וכמה מפלות הזורעות ייאוש בלגיונות הרומאים.

ג. יוחנן ושמעון נוחלים הצלחה במאבק מול הסוללות ומכונות המלחמה:

אחת מהפעולות בהם ניכרת התפישה האסטרטגית האחידה בין שמעון ליוחנן, היא הפעולה נגד הסוללות הרומאיות ומכונות המלחמה. בניית הסוללות הרומאיות והמגדלים, היו כרוכות בעמל רב, של איסוף עצים, תכנון ובניה בהתאם לתוואי השטח וגובה החומה. המשקל והגודל לא אישפרו הבאת מכונות מרחוק וכל מכונה ומכונה נבנתה סמוך לחומה אותה בקשו להבקיע. הרומאים נזקקו למגדלים כדי לפצות על יתרון הגובה שהיה למורדים.

אולם המורדים שראו את פני הרעה הזאת, וכראוי למלחמת מצור, לא המתו בסעודות של קמצא או במחסן המזון של כלבא שבוע, עד שהמכונות יקרקרו את החומה. הם יזמו מתקפות נועזות, כדי לפגוע במכונות המלחמה ובמיוחד במגדלים, באמצעותם התכוונו הרומאים לחדור אל העיר.

התקווה של הרומאים לניצחון קרוב עולה באש של יוחנן

את הסוללות שפכו הרומאים בצדדים שונים של העיר, כדי ליצור מציאות של מתקפה משולבת. אך כאמור כתגובת נגד, יזמו המורדים פגיעה במאמץ הרומי, תוך פגיעה מוראלית נואשת. אחת הפעולות ההרואיות ביותר, היא פעולתו הנועזת והיצירתית של יוחנן מגוש חלב, מול הסוללה שהוקמה אל מול האנטוניה:²³

"כאשר קרבו כבר את מכונות המצור אל החומה חפר יוחנן מנהרה מבית, בין האנטוניה לבין הסוללות, הציב בה קורות עץ לתמיכה, אחר כך הכניס עצים משוחים בזפת ובחימר והציתם. (470) כאשר כילתה האש את הקורות מלמטה, התמוטטה המנהרה כולה, והסוללות קרסו לתוכה בקול רעש אדיר. ... (472) [ההתמוטטות] הפתאומית הדחימה את הרומאים ותחבולת [היהודים] דכדכה את רוחם; מאחר שהדבר קרה כאשר הניצחון נראה כבר בהישג יד, נכזבה גם תקוותם לעתיד. ..."

שמעון בר גיורא מצטרף למתקפה על המכונות – יאוש בלגיונות

ישנה כאן הודאה של יוספוס על התוצאות המוראליות הקשות בעקבות נפילת הסוללה. המאמץ הרומי האדיר, והתקווה לניצחון הנראה בהישג יד, קרסו ועלו באש, וביחד איתם התקווה לעתיד. יומיים לאחר מתקפה זו מצטרפים מן העבר האחר של העיר שמעון ולוחמיו, המסתערים חשופים, אל מכונות המלחמה הרומאיות ומעלים אותם באש, ומשם ממשיכים להסתערות נועזת אל מחנה הלגיון וגורמים לחלק מחייליו ליסוג בבושת פנים:²⁴

23. שם, ה, יא, ד, עמ' 497.

24. שם, ה, יא, ה - ו, עמ' 497 - 498.

"(473) כעבור יומיים תקפו שמעון ואנשיו גם את הסוללות הנותרות, כי הרומאים קרבו את מכונות המצור והחלו להרעיש את החומה. ... (476) הם אצו כאילו לקראת ידידים ולא אל המון אויבים, לא היססו ולא סטו, אלא זינקו אל תוך השונאים ושלחו אש במכונות. (477) הם הותקפו ... , אך לא נסוגו עד אשר אחזה האש במכונות (478) כאשר עלתה הלהבה למרום באו הרומאים בריצה ממחנותיהם כדי להציל [את המכונות], אך היהודים בלמו אותם מן החומה, ובהתעלמם מן הסכנה לחייהם נאבקו פנים אל פנים באלה שניסו לכבות את הדליקה. (479) ... משם פשטה האש אל הסוללות לפני שהספיקו [החיילים] המגינים להצילן. (480) אפופי אש נואשו הרומאים עתה מהצלחת הסוללות ונסוגו אל מחנותיהם. (481) בעוד היהודים דולקים אחריהם וכוחם הולך ומתעצם, כי בלי הרף באו לסייע להם מן העיר; מלאי תעוזה בשל הצלחתם התקדמו היהודים בלהט בלתי נשלט עד לביצורי המחנה שם נאבקו פנים אל פנים מול השומרים."

בסיכומו של מבצע מוצלח זה מצדו של שמעון ולוחמיו, מסכם טיטוס את תחושתם הקשה של הרומאים שראו בתבוסה הזאת, סימן לבאות:
"(490) אך מאחר שהסוללות היו הרוסות נפלה רוחם של הרומאים, כי בשעה אחת איבדו את [אשר הקימו] בעמל ממושך; ורבים נואשו מן התקווה לכבוש אי פעם את העיר במכונות הרגילות.

לסיכום – המורדים צבא מתואם הנתון לפיקוד נועז ויצירתי

מהלך הקרבות מוכיח מעל לכל ספק, שהמורדים היו ערוכים בצבא מאורגן, שמבצע מועד, נערך לבואם של הרומאים, ולא לאחר שהחל המצור. עוצמת ההתקפות מול הלגיונות הרומאיים וההצלחות החוזרות ונשנות, מלמדות שהכח הצבאי שהיה בידו הסיעות, היה רענן, נחוש ונתון למרות של מפקדים מוכשרים ויצירתיים, שברוב המהלכים, לקחו את היוזמה לידיהם.

לאור זאת יש להניח שתיאוריו האובססיביים של יוספוס אודות מלחמות אחים עקובות מדם, שהתנהלו בכל רגע נתון, אינם משקפים את המציאות. מסתבר עם זאת, שאצל הרומאים היתה קונספציה מודיעינית, האומרת שבעיר מתחוללים קרבות כבדים, המחלישים בה את כח ההתנגדות ויביאו לנפילתה המהירה. זו הקונספציה שהנחתה את טיטוס בכמה ממהלכי המלחמה, אך שוב ושוב המציאות טופחת על פניו. בכל פעם שההערכה הזו הנחתה אותו הוא מובס ביחד עם לגיונותיו. נכון יהיה להעריך שבין היחידות הצבאיות של יוחנן לשמעון, היה תיאום מלא וחלוקת גזרות. יש לזכור שמדובר בשני מנהיגים צבאיים, שהגיעו אל העיר כדי לגונן עליה, ואחידות המטרה חברה ביניהם, הביאה אותם להגיש יד זה לזה. יוספוס בקנאות ושנאתו היוקדת, טורח להעמיד אותם שוב ושוב אל עמוד הקלון של מלחמת האחים והרצחנות.

ריב"ז מול שורפי האסמים בלהב המרד, שא אש להצית (ז' ז'בוטינסקי)

פרק ט'

למדנו בבית המדרש: "תורת ה' תמימה", מתי היא תורת ה'? כשהיא 'תמימה' הווי אומר שלמה, כשרואים את התמונה בשלמותה.

העיון בגישת חז"ל ליציאתו של רבן יוחנן בן זכאי מירושלים, למרד סיבותיו ותוצאותיו, חייב להיות מכל צדדיו. תוך עיון בכל המקורות, ללא דעה קדומה המעצבת את ההיסטוריה כפי שהיא לא היתה מעולם.

בעיון שלהלן, כמעט ואין כל חדש. רוב רובם של הדברים נכתבו כבר, הן ע"י החוקר גדליה אלון ז"ל,¹ הן ע"י הרב ישראל הס זצ"ל,² ואחרים.

מקורות חז"ל בעניין יציאתו של ריב"ז מירושלים

מדרש האגדה הנגיש והמוכר ביותר בעניין יציאתו של ריב"ז מירושלים הנצורה בזמן המרד הגדול, הוא זה המופיע בתלמוד הבבלי במסכת גיטין. אולם אין מדובר במקור יחיד. אגדה זו מופיעה במדרש אבות דרבי נתן (=אדר"נ), בשני נוסחים, וכן במדרש לאיכה רבתי (א לא). הגרסאות דומות זו לזו בחלק מהפרטים, ובפרטים אחרים קיימים שינויים משמעותיים. להלן נדון על הגורמים שהביאו לשינויים אלו, אך נקדים ונאמר. במקורות חז"ל יש אוצר בלום של ידע היסטורי, אך חז"ל לא עסקו בכתיבה היסטורית. חז"ל מטרתם וייעודם התוויית אורחות חיים ופסיקת הלכה, האנקדוטות ההיסטוריות המופיעות בחז"ל הם כלי שרת ללמד אותנו אורחות חיים, ולא יעד בפני עצמו.³

כפי שאנו מוצאים אסכולות הלכתיות חלוקות, כן נמצא בחז"ל אסכולות שונות בתפישת העולם. מסתבר שהן על המרד הגדול והן על מרד בר כוכבא, אין תמימות דעים מוחלטת בקרב החכמים. מוכרת לנו המחלוקת שבין רבי חנינא בן תרדיון המורד ברומא ומקהיל קהילות ברבים תוך סיכון חיים ודאי לבין רבו רבי יוסי בן קסמא, המוכיח ומזהיר אותן ש'אומה זו מן השמים המליכה'. מחלוקות מסוג זה ניתן למצוא גם באגדות חז"ל העוסקות במרד הגדול וכפי שנראה להלן.

1. ראה: "אלון - הליכתו"; "אלון - נשיאותו"; "אלון - שריפת".

2. ראה: "הרב הס - עסקת".

3. ראה: "הר - ההיסטוריה", בעבודת הדוקטורט שלי, עסקתי בהרחבה בזיכרון ההיסטורי של חז"ל, ובשימוש במקורות חז"ל כמקור היסטורי, ראה: "בן ארי - תחומי", עמ' 22 - 93.

ברם, תיאורי מהלכי הקרבות שלו עצמו, המוכיחים הצלחות בלתי צפויות של מנהיגי המרד, מלמדים כי תיאורי הזוועה על המתחולל בתוך העיר, הצליחו להטעות את טיטוס, אך לא היה להם יסוד כלשהו במציאות.

מחלוקות בין מצביאים, הם מעשים של יום יום, גם בצבאות מאורגנים עם שרשרת פיקוד מוגדרת, קל וחומר כשמדובר במפקדים בעלי כח צבאי עצמאי ובלתי תלוי. לכן, הטיעון שהיו מחלוקות בין הסיעות שחלקן אף גלש לאלימות כלשהי, איננו בלתי אפשרי.

אך יש לשוב ולהדגיש, מהלך המלחמה מעיד, שבין תיאוריו של יוספוס על לוחמי החרות לבין המציאות, פעלו הדמיון, משאלות הלב והשנאה התהומית.

במטרה לעמוד על עיקרי ההבדלים, נביא להלן את שני המדרשים הקוטביים ביותר.⁴ הנוסח הארץ ישראלי של אבות דרבי נתן נוסחה א, ולעומתו את התיאור במסכת גיטין שבתלמוד הבבלי.

אבות דרבי נתן – ריב"ז מאוהבי קיסר

המדרש אבות דרבי נתן, הוא מדרש אגדה מעין תוספת למסכת אבות במשנה, מדובר בחיבור ארץ ישראלי, שהבסיס שלו בסוף תקופת התנאים, אך במשך השנים ועד סוף תקופת הגאונים, ספג אליו כמה וכמה שינויים ותוספות.⁵ בידינו שתי נוסחאות של החיבור הזה, במהדורת שכטר מסומנים: נוסחא א', נוסחא ב' (להלן: נ"א, נ"ב).

להלן נבקש ללמוד לבאר את פרטי האירועים כפי שהם מובאים בנ"א של אדר"נ,⁶ פסקה אחר פסקה, חלוקת הפסקאות היא שלי, לנוחות הקריאה והביאור.

פסקה א - הצעת הכניעה של אספסיאנוס:

"וכשבא אספסיאנוס להחריב את ירושלים אמר להם שוטים מפני מה אתם מבקשים להחריב את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש וכי מה אני מבקש מכם אלא שתשגרו לי קשת אחת או חץ אחת ואלך לי מכם. אמרו לו כשם שיצאנו על שנים ראשונים שהם לפניך והרגנום כך נצא לפניך ונהרגך"

ביאור פסקה א: מבוארת כאן פנייתו של אספסיאנוס לתושבי ירושלים הנצורה. בפניה הצעה נדיבה שרק 'שוטים' לא יקבלו אותה. דרישתו לשגר לו 'קשת אחת או חץ אחד', שמשמעותו שבירת כלי הנשק. מדובר במעשה סמלי המלמד באותם ימים על הנחת הנשק של הנכנעים, מעין מהדורה קדומה של הרמת דגל לבן. לצד ההצעה קיימת אזהרה מפורשת, שבאם לא ייכנעו התוצאה תהיה החרבת העיר ושריפת המקדש.

תשובת אנשי ירושלים, שלילית ומביעה נועזות ובטחון: ניצחנו את שני המצביאים שבאו עלינו כבר, וגורלך יהיה דומה. הדיאלוג מתקיים בין אספסיאנוס לבין מי שהוא מכנה 'שוטים'. הנוסח הזה לא מכנה בשום מקום את המורדים בכינוי גנאי כלשהם. הם מכונים: 'אנשי ירושלים', במשמע שהם אלו שייצגו את הציבור הירושלמי בשעה הזאת. המינוחים: בריונים, ליסטים וכדומה לא בנמצא בנוסח זה.

4. מהחשש להאריך פרק זה יתר על המידה בחרתי לעסוק רק בשני מקורות אלו המייצגים כאמור את שני הקטבים. מי שמבקש לראות ולעיין בשתי הגרסאות הנוספות יפנה למאמרים של ג' אלון והרב י' הס.

5. על הנוסחים וגלגולם ראה דבריו של קיסטר: "אבות - שכטר", עמ' 15.

6. "אבות שכטר", נוסחה א פרק ד, עמ' 20.

מבחינה היסטורית מדובר בהתנהלות מוכרת של הרומאים. הצעות כניעה מסוג זה ניתנו לכל עיר שהיתה קשה לכיבוש. הרומאים תמיד העדיפו כניעה ללא קרב ואחר כך שחיטה שיטתית, ללא הפרעה. כשלא היה קושי, העיר הושמדה ללא אזהרה. כך נוהג קסטיוס גאלוס בדרכו לירושלים, הוא משמיד את יפו כשהוא בא עליה בהפתעה, וכן הושמדו כפרים יהודים רבים שלא היה בכוחם להילחם או להגן על עצמם, מבלי שהוצע להם להיכנע גם ללא כל התגרות מצדם.⁷

גורל הנכנעים לרומא

שמן של הרומאים כבר נודע בימים אלה, כמי שאינם מתכוונים לקיים את הסכמי הכניעה שלהם, כפי שאירע לאנשי טריכאי (מגדלא). לאחר שהובטח ל'מתונים' שבטריכאי, שלא יאונה להם כל רע, הובלו ברמייה לאצטדיון בטבריה. שם נטבחו כל הזקנים והילדים והשאר נשלחו לעבדות, חלקם הגדול לכריית תעלה ביוון, עבדות שמוות עדיף ממנה.⁸ במקום אחר יוספוס מסיח לפי תומו, שמי שכן נענה להצעת הכניעה, נרצח במיתות משונות. לכן בשלב מסוים גם כשהיו הצעות לכניעה, נלחמו המורדים עד מותם בקרב: "ומכיוון [שידעו] כי נכון להם [מות] עניינים אם יחדלו להילחם, היה המוות בקרב עדיף בעיניהם פי כמה".⁹

הביטחון של הנצורים מול אספסיאנוס מתבסס, על תבוסתו של קסטיוס גאלוס והלגיון השנים עשר. צבא המורדים הסתער עליהם, והצליח להניס אותם תוך אבדות קשות, הלגיון השנים עשר איבד כששת אלפים חיילים ופרשים, ונשק רב נפל שלל לידי המורדים.¹⁰ בשעה הזאת כשמגיע אספסיאנוס, המגמה של המורדים היא אותה מגמה; לא נצא להיכנע, נמשיך להילחם על החרות. נצא לרדוף אותך וגורלך יהיה כמו של אלו שהגיעו לפניך.

פסקה ב - ריב"ז אף הוא, מציע לאנשי ירושלים להיכנע:

כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שלח וקרא לאנשי ירושלים ואמר להם בני מפני מה אתם מחריבין את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש וכי מהו מבקש מכם הא אינו מבקש מכם אלא קשת אחת או חץ אחת וילך לו מכם. אמרו לו כשם שיצאנו על שנים שלפניו והרגנום כך נצא עליו ונהרגו.

7. "מלחמות - אולמן", ג, 503 - 509.

8. "מלחמות - אולמן", ג, 535 - 537: ראה לעיל: פרק ו - פרוץ המרד הרקע והקרקע.

9. "מלחמות אולמן", 355. ג' אלון, מסביר שבהצעות הכניעה של הרומאים לא הובטחו חייהם של הנכנעים, כדבריו ("אלון - הליכתו", עמ' 239 - 240: הערה 6): "... אם פנו הרומיים בהצעות ובכרזים אל העם, לא היה בהם אלא תביעה של הכנעה ואיומים קשים למקרה של סירוב". וכידוע הרומאים התמחו בהתעללות בשבויים במיתות משונות. זו הסיבה להתאבדותם של אנשי מצדה.

10. "מלחמות - אולמן", ב, 513 - 555.

ביאור פסקה ב: לאחר הסירוב להצעתו של אספסיאנוס נכנסת דמותו של ריב"ז, המבקש מ'אנשי ירושלים' להיענות לדרישות הכניעה שהגיעו מהצד הרומאי. בשונה ממקורות אחרים, במדרש זה לא מבואר מה גרם לריב"ז להעריך שאין סיכוי למרד. אך כמו בנוסחים האחרים, ריב"ז לא בא כמייצג של חכמי ישראל, או קבוצה כלשהי.¹¹ הוא מייצג דעה עצמאית, ומביע חשש שאי היענות להצעת הכניעה של הרומאים תביא לחורבן המקדש כפי שמאיים אספסיאנוס. כאמור במדרש זה ריב"ז מבקש לשכנע את 'אנשי ירושלים', שמסרבים גם לפנייתו של ריב"ז.

אך סירובם לא מזכה אותם בכינויי גנאי, אין כאן לא בריונים גם לא סיקריים, גם אין כאן שריפת אסמים המשפיעה על החלטתו של ריב"ז לצאת מן העיר. פסקה ג – ריב"ז יוצא מירושלים:

היו לאספסיינוס אנשים שרווין כנגד חומותיה של ירושלים וכל דבר ודבר שהיו שומעין היו כותבין על החצי וזורקין חוץ לחומה לומר שרובן יוחנן בן זכאי מאוהבי קיסר הוא. וכיון שאמר להם רבן יוחנן בן זכאי יום אחד ושנים ושלושה ולא קבלו ממנו שלח וקרא לתלמידיו לרבי אליעזר ורבי יהושע אמר להם בני עמדו והוציאוני מכאן עשו לי ארון ואישן בתוכו. רבי אליעזר אחז בראשו רבי יהושע אחז ברגליו והיו מוליכין אותו עד שקיעת החמה עד שהגיעו אצל שערי ירושלים. אמרו להם השוערים מי הוא זה. אמרו להן מת הוא וכי אין אתם יודעין שאין מלינים את המת בירושלים. אמרו להן אם מת הוא הוציאוהו.

ביאור פסקה ג: בפסקה זו מספר פרטים חשובים שאינם בנמצא שבאגדה שבבבלי גיטין. אנחנו למדים שהרומאים מחזיקים בתוך העיר מרגלים. לא מן הנמנע שמדובר בבוגדים ממתנגדי המרד. באמצעות חיצים הם מעבירים מידע מעבר לחומה, על המחלוקת הפנימית המתחוללת בעיר, כבר כמה ימים, בין ריב"ז לאנשי העיר. מבחינתו של צבא האויב, מדובר במידע חשוב שהרי מחלוקת פנימית בתוך העיר הנצורה, מרסקת את כח העמידה.¹²

11. הרב ישראל הס טוען שריב"ז היה באותה שעה נשיא הסנהדרין מתוקף 'הרצחו' של רבן שמעון בן גמליאל בקרבות פנימיים בין הקנאים, ראה: "הרב הס - עסקת", עמ' 139. הרב הס לא מאשש את האמירה הזאת באמצעות מקורות כלשהם, אך נראה שהוא מסתמך על הרב אהרן היימן בתולדות תנאים ואמוראים, ג עמ' 1163. אולם הרב היימן שהעלה אפשרות זאת, מדגיש שמדובר בהערכה הנסמכת על התנגדותו של רשב"ג לקנאים, ומודה שאין לסברה זאת, כל הוכחה בחז"ל. יש להעריך שרשב"ג שהיה במועצת המרד והתנגד למינוי של יוספוס כמפקד הגליל, אכן נהרג במהלך המצור אך לא ידוע כיצד ועל ידי מי. גם לא מוכר מקור שמרמז על נשיאותו של ריב"ז בירושלים.

12. על המגמה של האויב לעורר מחלוקות פנימיות שיחלישו את עוצמת המרד, ראה לעיל: פרק ב - המצור.

יוזמת ריב"ז יוזמה עצמאית

יוזמתו של ריב"ז לצאת אל הרומאים מתוארת כאן כיוזמה עצמאית. אין כאן דיון עם אבא סקרא ראש הבריונים, יציאתו מן העיר מתבצעת ללא כל איום, ללא חתול מת או ניסיון לדקור את 'גופתו' של ריב"ז. ריב"ז בנוסחה זו, הוא שיוזם לביים את מיתתו והוצאת מיטתו. וכדי ליישם זאת הוא מצרף אליו שניים מתלמידיו. לא בנוסחה זאת וגם לא בנוסחאות האחרות, ניתן למצוא שריב"ז מתייעץ עם חכמים אחרים בני דורו, או למצער עם רבן שמעון בן גמליאל נשיא ישראל, שהיה שותף למועצת המרד. מדובר ביוזמה עצמאית, שגם שלושת תלמידיו האחרים של ריב"ז לא מצטרפים אליה וגם לא חכמים אחרים מבני דורו.¹³ ג' אלון מסביר את בדידותו של ריב"ז במהלך שהוא בוחר לעשות, תוך כדי המצור, במילים אלו:

"וכשאנו מבקשים טעמו של דבר, אין בידינו אלא לשער, שהחכמים הללו עם רבים אחרים מטובי העם, לא הסכימו בשעתם להליכתו של רבן יוחנן בן זכאי מירושלים, לפי שראו במעשה זה מעין פרישה מן הציבור ונתנית יד ל"אוהבי קיסר" שרבים מהם סייעו סיוע של ממש בידיהם של הרומאים לדכא את היהודים הלוחמים".¹⁴

כן למדנו ששערי העיר היו סגורים בפני המבקשים לצאת, מלבד מתים שהוצאו ללא כל עיכוב. מנהיגי המרד חששו שזליגה מחוץ לעיר, תאיץ כניעה של העיר, ותיתן לאויב יתרון מוראלי שיש בידו להכריע את המערכה. מתיאורי יוספוס מסתבר שלא מעט יהודים יצאו מן העיר ללא כל מעכבים, אך נטבחו במיתות משונות ברגע שנתפשו ע"י הרומאים.

פסקה ד – המפגש של ריב"ז עם אספסיאנוס:

והוציאוהו והיו מוליכין אותו עד שהגיעו אצל אספסיינוס. פתחו הארון ועמד לפניו. אמר לו אתה הוא רבן יוחנן בן זכאי שאל מה אתן לך. אמר לו איני מבקש ממך אלא יבנה שאלך ואשנה בה לתלמידי ואקבע בה תפלה ואעשה בה כל מצות. אמר לו לך וכל מה שאתה רוצה לעשות עשה. אמר לו רצונך שאומר לפניך דבר אחד. אמר לו אמור. אמר לו הרי את עומד במלכות. [א"ל] מנין אתה יודע. אמר לו כך מסור לנו שאין בית המקדש נמסר ביד הדיוט אלא ביד מלך שנאמר ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול.

ביאור פסקה ד: על פי המדרש, בידו של אספסיאנוס היה כבר את המידע שריב"ז מבקש להיכנע. הוא גם יודע שלציאתו מהעיר הנצורה יש תרומה להכרעת המצור, והוא מתבקש עתה לתת לה תמורה. הפגישה מוצגת כפגישה תכליתית ללא דיונים כלשהם: "אתה הוא רבן יוחנן בן זכאי שאל מה אתן לך?".

13. חמשה תלמידים היו לו לריב"ז (משנה, אבות ב ח), שלושה מהם לא הלכו איתו. רבי אליעזר שיצא איתו, קבע את מקום מושבו בעיר לוד ולא עם רבו ביבנה. ראה על כך: אלון - נשיאותו, עמ' 259 - 263. אלון מעריך שחמשת תלמידיו היו (שם, עמ' 260, הערה 35) "מן חבר בעל סמכות קבועה ומיוחדת על ידי ראש בית המדרש...".

14. שם, עמ' 260.

אספסיאנוס מבקש לשלם את חובו לריב"ז, על כך שהוא מ'אוהבי קיסר' כפי שמגדיר המדרש. תשובת ריב"ז: "אמר לו: איני מבקש ממך אלא יבנה שאלך ואשנה בה לתלמידי ואקבע בה תפלה ואעשה בה כל מצות". אין כאן דרישות לריפוי רבי צדוק או דרישה להצלת השושלת של רבן גמליאל. גם אין כאן 'יבנה וחכמיה'. יש כאן בקשה לעבור לקבל מקלט בעיר יבנה, בה הוא יוכל לקיים את מצוות היהדות והוראת תורה לתלמידיו. ג' אלון מוכיח שבאותה שעה, יבנה כמו לוד היו ערים אליהם נאספו שבויי המלחמה שלא נרצחו. אלון אף שולל את ההערכה שיבנה היתה מרכז תורה לפני החורבן. מי שאם כן הופך את יבנה למרכז תורני, הוא ריב"ז וחכמים אחרים שהובאו לשם ע"י הרומאים.

דבריו של ריב"ז לאספסיאנוס על כך שהוא יהיה קיסר, מופיעים רק לאחר שהוא קיבל את מבוקשו, ורק באמירה של דרך אגב: "רצונך שאומר לפניך דבר אחד...". בשונה מבבלי גיטין, לא האמירה זיכתה את ריב"ז בתגמול כלשהו. גם אין כאן מציאות שאספסיאנוס מתעסק עם הנעל תוך כדי שיחה ומפגש עם משלחת מרומא, עד שהוא נזקק לעצתו של ריב"ז, כדי שהנעל תשוב ותתאים לרגל שלו.

יש להזכיר שמבחינה היסטורית, בשעת המצור האחרון על ירושלים, אספסיאנוס כבר היה קיסר לפחות שנה. לכן הפרט הזה הוא יותר רעיוני מאשר היסטורי.¹⁵

פסקה ה - תגובת ריב"ז על חורבן המקדש:

אמרו לא היה יום אחד שנים ושלשה ימים עד שבא אליו דינפלא מעירו שמת קיסר ונמנו עליו לעמוד במלכות. הביאו לו קשת של זירים ותיפ"א כנגד החומה של ירושלים. הביאו לו נסרים של ארז ונתן לתוך קשת של זירים והיה מכה בהן על החומה עד שפרץ בה פירצה. הביאו ראש חזיר ונתנו לתוך קשת של זירים והיה משליך אותו כלפי אברים שע"ג המזבח. באותה שעה נלכדה ירושלים והיה רבן יוחנן בן זכאי יושב ומצפה וחרד כדרך שהיה עלי יושב ומצפה שנאמר והנה עלי יושב על הכסא יד דרך מצפה כי היה לבו חרד על ארון האלהים (שמואל א' ד' י"ג). כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שהחריב את ירושלים ושרף את בית המקדש באש קרע בגדיו וקרעו תלמידיו את בגדיהם והיו בוכין וצועקין וסופדין.

ביאור פסקה ה: פסקת החיתום של המדרש, מדגישה את החרדה של ריב"ז לבניין המקדש על אף שחיינו ניצלו, ואת האבל שנפל עליו ועל תלמידיו בשעה ששמעו על שריפת המקדש, תוך השוואת האירוע לעלי חורבן שילה.

15. ג' אלון מעלה השערה, שהמפגש המתואר בחז"ל היה בזמן מסע הרצח של אספסיאנוס לחורבן ערי יהודה בשנת 68, ובטרם נתמנה לקיסר. ראה: "אלון - הליכתו", עמ' 224.

לסיכום: מדרש זה מתאר את פעולתו של ריב"ז כמי שחולק על המגמה של אנשי ירושלים. אנשי ירושלים הבטוחים בניצחונם, לא שורפים אסמים, לא מתכוונים לדקור את המת היוצא מן העיר, ומיותר לומר שאין מייחסים להם פעולות רצח או מלחמות אחרים, כפי שמרבה לתאר יוספוס. ריב"ז היוצא מן העיר, נפגש עם אספסיאנוס ומקבל את האפשרות לצאת עם תלמידיו לעיר יבנה ללמוד ולקיים מצוות, תגמול מן הקיסר על התנגדותו למרד. ההתנבאות של קיסרותו של אספסיאנוס, מופיעה רק התגמול שהוא מקבל, ולא כמו בבבלי שם מוצגת נבואת הקיסרות כגורמת לתגמול שריב"ז דורש.

בבלי, מסכת גיטין: בריונים, שורפי אסמים, ומחריבי העיר

לעומת הנוסח המאוד מצומצם של המדרש באבות דרבי נתן, התלמוד הבבלי במסכת גיטין מביא את סיפור יציאתו של ריב"ז בהרחבה ועם הקדמה ארוכה, המלמדת אותנו על אירועים שאירעו בירושלים ערב החורבן ובמהלך המרד. ניכר שהאירועים המקדימים לסיפור יציאתו של ריב"ז, מבקשים לתת הסבר, מה גרם לריב"ז להסיק שהדרך של המרד הגיעה למבוי סתום, ויש לעשות מעשה, כדי להציל את המעט שאפשר.

המקור הזה הוא המוכר ביותר, נביא להלן רק את החלקים שנבקש לבאר. נעמוד הן על ההבדלים וההתנספות שבינו לבין אדר"ג, ובפרק הבא¹⁶ נבקש להבין מה גורם לשינוי המשמעותי בגישות שבין שני המקורות.¹⁷

פסקה א - בר קמצא הנעלב מלשין לרומאים ומביא לחורבן העיר:

"אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים, ... נקטיה בידיה ואוקמיה ואפקיה. אמר: הואיל והווי יתבי רבנן ולא מחו ביה, ש"מ קא ניחא להו, איזיל איכול בהו קורצא בי מלכא. אזל אמר ליה לקיסר: מרדו בך יהודאי! א"ל: מי יימר? א"ל: שדר להו קורבנא, חזית אי מקרבין ליה. אזל שדר בידיה עגלא תלתא. בהדי דקאתי שדא ביה מומא בניי שפתים, ואמרי לה בדוקין שבעין, דוכתא דלדידן הוה מומא ולדידהו לאו מומא הוא. סבור רבנן לקרוביה משום שלום מלכות, אמר להו רבי זכריה בן אבקולס, יאמרו: בעלי מומין קריבין לגבי מזבח! סבור למיקטליה, דלא ליזיל ולימא, אמר להו רבי זכריה, יאמרו: מטיל מום בקדשים יהרג! אמר רבי יוחנן: ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולס, החריבה את ביתנו, ושרפה את היכלנו, והגליטנו מארצנו. שדר עלוייהו לנירון קיסר. כי קאתי, שדא גירא למזרח אתא נפל בירושלים, ... ערק ואזל ואיגיי, ונפק מיניה ר"מ".

ביאור פסקה א: סיפור העלבותו של בר קמצא שהגיע לסעודה אליה לא הוזמן מביא אותו להלשין אצל הקיסר שהיהודים מורדים בו. הוא מוכיח זאת לקיסר

16. פרק י - תורה של חרות ותורה של גלות.

17. בבלי גיטין נה ע"ב - נו ע"ב.

ע"י הטלת מום בקורבן שהקיסר שולח. ההימנעות מהקרבת הקורבן תהווה הוכחה למרד ותצית מלחמה.

בפסקה זה נעמוד על שני עניינים.

א. שנאת חנם של המלשינים והבוגדים היא שהחריבה את ביתנו:

מצטייר שמערכת היחסים בחברה הגבוהה הירושלמית, רוויה בשנאה, קנאה, תחרות ונקמנות עד אובדן עשתונות של הלשנה לאויב שתגרור שפיכות דמים נוראית.¹⁸ אירוע זה מבאר לנו את דברי רבי יוחנן בן תורתא¹⁹ העוסק בשאלת הסיבה לחורבן ירושלים, ע"פ ההשגחה האלוקית²⁰ (תיאולוגית):

"אמר ר' יוחנן בן תורתא: ... ירושלם בניין הראשון מפני מה חרבה מפני עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים שהיה בתוכה.

אבל באחרונה מכירין אנו בהן שהן עמלין בתורה וזהירין במעשרות מפני מה גלו מפני שאוהבין את הממון ושונאין איש את רעהו ללמדך שקשה שנאת איש את רעהו לפני המקום ושקלה הכתוב כנגד עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים".²¹

ע"פ חז"ל - לוחמי המרד לא פגעו באחיהם

דבריו של רבי יוחנן בן תורתא, פורשו בשרירותיות ומבלי שום הוכחה, כנגד לוחמי המרד, המכונים גם ליסטים בריונים וכו'. אלו שפירשו כך נשענים על אגדת הבבלי בסיפור יציאת ריב"ז (שנדון בה להלן), שם מוזכרים 'הני בריוני', 'שורפי האסמים'

18. הרב ישראל הס מטיב לתאר זאת באמצעות מקורות חז"ל המלמדים על אורחות חייה של החברה הגבוהה הירושלמית בשלהי ימי הבית, ראה: "הרב הס - קמצא".

19. כידוע, שמועותיו של תנא זה מועטות עד מאוד. אנו פוגשים אותו כמי שמפקפק בהצלחה המידית של מרד בר כוכבא כשהוא מטיח ברבי עקיבא (ירושלמי, תענית ד ה): "עקיבה יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא יבוא".

20. חז"ל התעסקו הרבה בצידוק הדין כשהם מבקשים ללמד אותנו אורחות חיים. במסכת שבת, אנו מוצאים שורה של חטאים שבעבורם חרבה ירושלים ע"פ האמוראים השונים, ובהם: חילול שבת, ביטול קריאת שמע שחרית וערבית, ביטול תורה של תינוקות של בית רבן, שלא היה להם בושט זה מזה, שלא הוכיחו זה את זה, ביזוי תלמידי חכמים. במקרה זה חכמי ישראל אינם חולקים זה על זה. הם עוסקים בשאלה, מה יכול לגרום לחורבן, לעונש הזה של פירוק לאומי ואובדן הארץ, ומביאים שורה של אפשרויות. לא כדי להכות על החזה של בני דור החורבן, שהיו ואינם. מטרתם של חכמים ללמד לחנך להתריע. והזכרת החטאים הללו מכוון בעיקר לבני דורם והדורות הבאים, וגם כדי להצדיק את הדין על חורבן בית המקדש שנחרב כמובן בחטאנו, כפי שאנו אומרים בתפילה: "מפני חטאינו גלינו מארצנו". אך אין לשכוח שהרומאים הרשעים הם שהחריבו. צידוק הדין על שואת יהודי אירופה, אסור שתנקה את הנאצים ימ"ש.

21. תוספתא, מנחות יג כב.

וכו'. ברם, אין כל בסיס לחיבור וזיהוי דברי התוספתא: 'שונאין איש את רעהו' לבבלי גיטין המתאר את הבריונים, 'שורפי האסמים'. העושה כן עושה זאת מהרהורי ליבו, ומוציא שם רע על לוחמי המרד.

המורדים היו אנשים שהממון היה מהם והלאה, הם חרפו את נפשם על חרות העם והמקדש והפקירו את כל אשר להם. החיבור שבתוספתא, בין 'אוהבים את הממון' ו'שונאין איש את רעהו', מתאים הרבה יותר לאירוע המתאר את סיפורם של קמצא ובר קמצא. סיפור המתרחש בחברה האריסטוקרטית הירושלמית שהיתה ספוגה בתרבות הנהנתנית הרומית. אם אכן יש קשר כלשהו בין דבריו של רבי יוחנן בו תורתא בתוספתא לבין הגמרא בגיטין, הרי האצבע המונפת ומאשימה, היא דווקא כלפי חוליות עלובות אלו, שבשביל כבודם או ממוןם, פעלו להחריב את הכל, להלשין אצל האויב, ולו כדי לפגוע בשנואי נפשם.

נזכור שיוספוס, גדול הבוגדים, אף הוא יצא מן החברה הירושלמית הזאת, שעולם הערכים שלה, התמקד בממון וכבוד. שהוציאה מתוכה את המלשין המרושע בר קמצא והבוגד יוספוס. מיותר לומר שלוחמי המרד, לא מצאו זמן לשבת בסעודות הדשנות.

ההאשמה בחז"ל על חברה מקולקלת, מכוונת כלפי משפחות הכהונה החזקות בירושלים, אלו שנהנו בדרך כלל מקשרים עם השלטון הרומאי, כפי שניתן למצוא בסמיכות למקור הקודם בתוספתא:²²

"על אלו ועל כיוצא בהן ועל דומה להן ועל עושין כמעשיהן היה אבא שאול בן בטנית ואבא יוסי בן יוחנן איש ירושלם אומר אוי לי מבית ביתוס אוי לי מאלתן אוי לי מבית קדרוס אוי לי מקולמסן אוי לי מבית אלחנן אוי לי מבית לחישתן אוי לי מבית אלישע אוי לי מאגרופן אוי לי מבית ישמעאל בן פיאבי שהם כהנים גדולים ובניהם גזברין וחתניהן אמרכלין ועבדיהן באין וחובטין עלינו במקלות".

ב. ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקילס ושתיקתם של חכמים:

בגמר אף מופנית אצבע אשימה כלפי לחכמים ששתקו על העוול שנעשה לבר קמצא, וגם כלפי 'ענוותנותו' של רבי זכריה בן אבקילס²³ שע"פ רבי יוחנן: "היא שהחריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו".

פסקה ב - המצור והכנת העיר למצור:

שדריה עילויהו לאספסיינוס קיסר. אתא, צר עלה תלת שני. הוּוּ בה הנהו תלתא עתירי: נקדימון בן גוריון, ובן כלבא שבוע, ובן ציצית הכסתי; נקדימון

22. תוספתא, מנחות יג כא.

23. ד' רוקח מעלה אפשרות שרבי זכריה בן אבוקלס נמנה על חוגי הקנאים, ראה: "רוקח - זכריה".

בן גוריון, שנקדה לו חמה בעבורו; בן כלבא שבוע, שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב, יוצא כשהוא שבע; בן ציצית הכסת, שהיתה ציצתו נגררת על גבי כסתות. איכא דאמרי: שהיתה כסתו מוטלת בין גדולי רומי. חד אמר להו: אנא זיינא להו בחיטי ושערי, וחד אמר להו: בדחמרא ובדמלחא ומשחא, וחד אמר להו: בדציבי, ושבחו רבנן לדציבי; דרב חסדא כל אקלידי הוה מסר לשמעיה בר מדציבי, דאמר רב חסדא: אכלבא דחיטי בעי שיתין אכלבי דציבי. הוה להו למיזן עשרים וחד שתא.

ביאור פסקה ב: הקדמנו וביארנו לעיל²⁴ את עניינו של המצור. האויב המקיף את העיר מבקש להבקיע אותה, ואנשי העיר הנצורה מבקשים להתגונן מאחורי חומותיה. הכנת מלאי מזון, אמורה להגן על תושבי העיר מפני הרעב שנגרם כתוצאה מניתוק קווי האספקה. אך סעודות דשנות ככל שיהיו, אינן מספקות הגנה, מפני ההתקפות על החומה באמצעות מכונות המלחמה המשוכללות שהיו בידי הרומאים. זה הרקע לאירועים הקשים המתוארים בפסקה הבאה.

פסקה ג' - מה עבר בראש של שורפי האסמים:

הוּוּ בהו הנהו בריוני, אמרו להו רבנן: ניפוק ונעביד שלמא בהדיהו, לא שבקינהו. אמרו להו: ניפוק ונעביד קרבא בהדיהו, אמרו להו רבנן: לא מסתייעא מילתא. קמו קלנהו להנהו אמברי דחיטי ושערי, והוה כפנא. מרתא בת בייתוס עתירתא דירושלים הויא, שדרתה לשלוחה ואמרה ליה: זיל אייתי לי סמידא. אדאזל איזרבן, ... הוה שליפא מסאנא, אמרה: איפוק ואחזי אי משכחנא מידי למיכל, איתיב לה פרתא בכרעא ומתה. קרי עלה רבן יוחנן בן זכאי: הרכה בך והענוגה אשר לא נסתה כף רגלה. איכא דאמרי: גרוגרות דר' צדוק אכלה, ואיתניסא ומתה. ... הוה קאי ניחא נפשה, אפיקתא לכל דהבא וכספא שדיתיה בשוקא, אמרה: האי למאי מיבעי לי! והיינו דכתיב: כספם בחוצות ישליכו.

ביאור פסקה ג: בפסקה זו אנו מתוודעים לדיון המתקיים בין 'רבנן' לבין 'הנהו בריוני'. כשלעצמת זה במקור באדר"נ הדיון הוא: בין ריב"ז לבין אנשי ירושלים.

המונח 'בריוני', מופיע אך ורק במקור הבבלי, ולא בשום מקור אחר. מונח שיש בו הבעת עמדה שלילית כלפי המורדים. להלן נבקש להבין ממה נובעת העמדה השונה.

שריפת האסמים:

המורדים אונסים את ההנהגה לצאת מהקיפאון בטרם יתרגש אסון

רבנן דורשים מהבריונים לעשות שלום, כשהמשמעות היא הנחת הנשק וכניעה על כל תוצאותיה המרות. לעומת זאת, המכונים בריונים דורשים התגייסות לפעולה נגד המצור. כפי שאכן עשו המורדים בנועזות ומתואר אצל יוספוס²⁵.

חוסר ההסכמה, הביא את העיר לקיפאון מסוכן ביותר. מהמצור על יודפת וגמלא למדו המורדים, שההגנה על החומות חייבת להיות אקטיבית ומידית. שכל שעה שעוברת ללא פעולה שלהם, מאפשרת לאויב להיערך לפריצת החומות. שהמזון בשעה הזאת, איננו מקור כח, אלא סם מרדים מסוכן ביותר. במידה וימשיכו להתנוכח ולאכול לשובע, לא ירחק היום והחומה תיבקע והמוני חיילי לגיון צמאי דם יעשו לירושלים מה שעשו בטבריה וביודפת, לתושבי טריכאי שנכנעו ולתושבי התבור שהתפתו להאמין לפלקידס, התמסרו ללא קרב, ונטבחו.

שריפת מחסני המזון, נועדה להוציא את הלוחמים להסתערות על מחנות הלגיון, לזרוע אימה אצל האויב, כפי שאכן התרחש. עליהם להתמקד בחיסול מכונות המלחמה להעז לצאת אל האויב ולהבעיר את המכונות שלו באש, שאם לא כן תובקע החומה ותושמד העיר. תיאורי הרעב הם נוראים, אך זוועת הרצח הרומי של המונים הנשארים פאסיביים וממתנינים להיטבח כשהם שבעים ומדושני עונג, חמורה הרבה יותר.

בכל מלחמה ישנה הקרבה של לוחמים ולעיתים של יחידות שלמות. אין מלחמה ללא קורבנות. מי שמנהיג מלחמה יודע שזהו מחיר חרות, מחיר הניצחון. שבמקרה זה החלופה למלחמה, איננה שלום כי אם מוות משפיל. מאז תבוסת קסטיוס גאלוס ומחיקת הלגיון ה-12, המלחמה על ירושלים, כבר לא היתה מלחמת ברירה. הברירה היתה מלחמה, או מוות ללא קרב. 'הבריונים', לוחמי ירושלים בחרו להילחם.

פסקה ד - ראש הבריונים מתגייס לסייע לריב"ז.

אבא סקרא ריש בריוני דירושלים בר אחתיה דרבן יוחנן בן זכאי הוה, שלח ליה: תא בצניעא לגבאי. אתא, א"ל: עד אימת עבדיתו הכי, וקטליתו ליה לעלמא בכפנא? א"ל: מאי איעביד, דאי אמינא להו מידי קטלו לי! א"ל: חזי לי תקנתא לדידי דאיפוק, אפשר דהוי הצלה פורתא. א"ל: נקוט נפשך בקצירי, וליתי כולי עלמא ולישיילו בך, ואייתי מידי סריא ואגני גבך, ולימרו דנח נפשך, וליעיילו בך תלמידך ולא ליעול בך איניש אחרינא, דלא לרגשן בך דקליל את, דאינהו ידעי דחייא קליל ממיתא. עביד הכי, נכנס בו רבי אליעזר מצד אחד ורבי יהושע מצד אחר, כי מטו לפיתחא בעו למדקריה, אמר להו: יאמרו רבן דקרו! בעו למדחפיה, אמר להו: יאמרו רבן דחפו! פתחו ליה בבא, נפק.

ביאור פסקה ד': שוב שינויים משמעותיים לעומת התיאור המקביל באדר"נ.

24. פרק ב': המצור.

25. ראה לעיל תיאור ההסתערות של המורדים על מכונות המלחמה ועל הלגיונות.

ריב"ז קורא אליו את ראש הבריונים, ומסתבר שגם הוא לא שולט בהם. תשובות של אבא סקרא מלמדת על אנרכיה בשורות המורדים. אך גם כאן כמו במקורות חז"ל האחרים, 'הני בריוני' מואשמים בשריפת המחסנים, אך לא מואשמים במלחמת אחים ורחצ הדדי, כפי שמיוספוס מרבה לתאר באובססיביות.

מדיון זה אף ניתן להסיק, שריב"ז לא התנגד לעצם המרד עד השעה בא ראה שהרעב מכריע את הלוחמים.

הצלה פורתא

בפסקה זאת אנו נתקלים במושג 'הצלה פורתא', שמשמעותה להציל את מה שאפשר. כך מסביר ריב"ז את היציאה שלו מהעיר תוך כדי המלחמה. מעשה זה הפך לימים לדגם לכל מי שמוותר על ערכים מסוימים כדי להציל ערכים אחרים. ולימים תירוץ עליו נשענים כל מי שוויתר על כל עקרונותיו. האגדה כאן מלווה בכמה תיאורים ציוריים, על אלימותם וחשדנותם של 'הבריונים', שלא אפשרו יציאה מהעיר, אך במבחן התוצאה, מסתבר שהם נזהרים בכבוד עם ישראל, ונמנעים מדקירת ה'גופה', מהחשש לבזיון עם ישראל, שמא אומות העולם יאמרו 'רבן דקרו'.²⁶

פסקה ה – ריב"ז עומד בגאון מול אספסיאנוס ומנבא לו את הקיסרות על רומא. כי מטא להתם, אמר: שלמא עלך מלכא, שלמא עלך מלכא! א"ל: מיחייבת תרי קטלא, חדא, דלאו מלכא אנא וקא קרית לי מלכא! ותו, אי מלכא אנא, עד האידנא אמאי לא אתית לגבאי? א"ל: דקאמרת לאו מלכא אנא, (דף נו ע"ב) איברא מלכא את, דאי לאו מלכא את לא מימסרא ירושלים בידך, דכתיב: והלבנון באדיר יפול, ואין אדיר אלא מלך, דכתיב: והיה אדירו ממנו וגו', ואין לבנון אלא ביהמ"ק, שנאמר: ההר הטוב הזה והלבנון; ודקאמרת אי מלכא אנא אמאי לא קאתית לגבאי עד האידנא? בריוני דאית בן לא שבקינן. אמר ליה: אילו חבית של דבש ודרקון כרוך עליה, לא היו שוברין את החבית בשביל דרקון? אישתיק. קרי עליה רב יוסף, ואיתימא רבי עקיבא: משיב חכמים אחר ודעתם יסכל, איבעי ליה למימר ליה: שקלינן צבתא ושקלינן ליה לדרקון וקטלינן ליה, וחביתא שבקינן לה. אדהכי אתי פריסתקא עליה מרומי, אמר ליה: קום, דמית ליה קיסר, ואמרי הנהו חשיבי דרומי לאותיבך ברישא. הוה סיים חד מסאני, בעא למסימא לאחרינא לא עייל, בעא למשלפא לאידך לא נפק, אמר: מאי האי? אמר ליה: לא תצטער, שמועה טובה אתיא לך, דכתיב: שמועה טובה תדשן עצם. אלא מאי תקנתיה? ליתי איניש דלא מיתבא דעתך מיניה ולחליף קמך, דכתיב: ורוח נכאה תיבש גרם, עבד הכי עייל.

26. ראה על כך: "אלון - הליכתו", עמ' 249 הערה 77. המבקש להוכיח מכאן וממקומות נוספים את התנהלותם האחרית של המורדים.

ביאור פסקה ה: הבבלי לא מסביר מפני מה זכה ריב"ז להיפגש עם אספסיאנוס, בשעה שכל מי שיצא מהעיר נטבח באכזריות. זאת לעומת אדר"נ שמסביר שהמפגש הוא תמורה לריב"ז על התנגדותו למרד.

ריב"ז עומד באומץ מול אספסיאנוס מנבא לו על הקיסרות, ומבקש להטיל את אשמת המרד על 'הני בריוני' כדי להציל את שאר העיר. החכמים המבקרים את ריב"ז²⁷ על הדיון הזה משתמשים בפסוק: "משיב חכמים אחר ...".

פסקה ו – הדרישות של ריב"ז.

אמר ליה: ומאחר דחכמיתו כולי האי, עד האידנא אמאי לא אתיתו לגבאי? אמר ליה: ולא אמרי לך? אמר ליה: אנא נמי אמרי לך! אמר ליה: מיזל אזילנא ואינש אחרינא משדרנא, אלא בעי מינאי מידי דאתן לך. אמר ליה: תן לי יבנה וחכמיה, ושושילתא דרבן גמליאל, ואסוותא דמסיין ליה לרבי צדוק. קרי עליה רב יוסף, ואיתימא רבי עקיבא: משיב חכמים אחר ודעתם יסכל, איבעי למימר ליה לשבקינהו הדא זימנא. והוא סבר, דלמא כולי האי לא עביד, והצלה פורתא נמי לא הוי.

ביאור פסקה ו: גם כאן שינויים מפליגים לעומת המקור באדר"נ. ריב"ז לא מבקש ללכת אל עיר השבויים יבנה רק בכדי לשמור מצוות. דרישותיו ע"פ הבבלי, מפליגות לעניינים לאומיים: קיומו של מרכז התורה ביבנה, שושלת הנשיאות של רבן גמליאל - ההנהגה של עם ישראל, והצלת חייו של רבי צדוק. בחינה היסטורית מלמדת שהמקור באדר"נ קרוב יותר למציאות. רשב"ג נהרג בירושלים, בנו רבן גמליאל המכונה ר"ג דיבנה, מגיע ליבנה רק אחרי כמה שנים, כשבשנות העדרותו ההנהגה נמצאת בידי של ריב"ז ובני בתירא כממלאי מקום עד שמגיע הממשיך של שושלת הנשיאות. קרובה הסברה שבשנים אלו ר"ג נמלט על נפשו, מפני יד הרומאים שבקשו לחסל את כל זכר להנהגה של עם ישראל. רבי צדוק ייתכן שזכה לקבל טיפול רפואי, אך ע"פ אדר"נ נ"א טז (שכטר עמ' 63) נשבה והובל לרומי.

לסיכום: אגדה בבבלי זאת, מקדימה מספר אירועים המנמקים את המהלך אותו מבצע ריב"ז. במדרש זה אנו נתקלים בשחיתות והבוגדות בקרב עשירי ירושלים, וכן בעימות עם המכונים 'הני בריוני'. הסברנו את ההיגיון שעמד מאחורי שריפת מחסני המזון בניסיון של המורדים לצאת מן הקיבעון המיוחס במדרש ל'רבנן'. פגישתו של ריב"ז עם אספסיאנוס, היא לא תגמול אלא עמידה של מנהיג יהודי מול מנהיג רומי, ופעולתו בשעה זאת להצלת עולם התורה ושושלת המנהיגות.

27. הגישה הרווחת אומרת שרבי עקיבא המדובר הוא אמורא מדורו של רב יוסף, ולא התנא רבי עקיבא, אך אינני משוכנע בזה ואכמ"ל.

תורה של חרות ותורה של גלות

בין חכמי ארץ ישראל לחכמי בבל

פרק י'

כיצד נסביר את הפער שבין מקורות חז"ל העוסקים בתיאור יציאת ריב"ז מירושלים

במקומות רבים בחז"ל אנחנו למדים על ההבדל שבין תורת ארץ ישראל, המכוונת ליצירות של חכמי ארץ ישראל,¹ התלמוד הירושלמי והמדרשים הארץ ישראלים. לבין תורת בבל שבתלמוד הבבלי. ביטוי להפרש הזה אנו מוצאים בסיפור על האמורא הבבלי רבי זירא שצם מאה צומות כשעלה לארץ כדי לשכוח את תורת בבל.² הפערים ניכרים בעיקר בעניינים הלאומיים. ויש דוגמאות רבות.

לדוגמה בעניין האחריות של זקני העיר, על רצח שהיה בקרבת עירם. הירושלמי עומד על ההבדל שבין חכמי בבל לחכמי ארץ ישראל (ירושלמי, סוטה ט): "רבנין דהכא פתרינן קרייא בהורג. ורבנין דתמן פתרינן קרייא בנהרג". ומשמעות הדברים; חכמי ארץ ישראל מפרשים את הפסוק בהורג, זאת אומרת אנחנו דואגים שלא יהיו הורגים, שלא יהיו רוצחים, עוסקים בשמירה על בטחון הציבור ע"י ביעור הרע. לעומת זה חכמי בבל מפרשים שמדובר בהגנה על ההרוג.

זה ההבדל בין אלו שעסוקים בהצבת חומות מייגונים והישרדות לבין מי שיוזם ותוקף וקומתו זקופה. הפער המהותי בין מי שיש לו תודעת חירות שאינו מוכן לחשוש לבין מי שנמצא בגלות ורועד כעלה נידף. בין הערך הלאומי שמבטא תלמודה של ארץ ישראל, לבין שרידות פרטית רוחנית, שבאה לידי ביטוי בתורת בבל, כפי שלמדנו מדברי מרן הראי"ה:³

"כל מה שהוא שגור ביחש של תורת חוץ לארץ במובן פרטי, עולה הוא בערך תורת ארץ ישראל למובן כללי. תורת חוץ לארץ עוסקת בתקון הנפש הפרטית, בדאגתה לחומריותה ורוחניותה, לזיכוכה והתעלותה בחיי שעה וחיי עולם, אבל רק בתור נפש פרטית. לא כן תורת ארץ ישראל. היא דואגת תמיד בעד הכלל, בעד כללות נשמת האומה כולה".

1. על תורת (חכמי) ארץ ישראל נאמר במדרש בראשית רבה טז ב: "זוהב הארץ היא טוב, מלמד שאין תורה כתורת ארץ ישראל ולא חכמה כחכמת ארץ ישראל.

2. בבלי, בבא מציעא פ"ה ע"א.

3. אורות התורה למרן הראי"ה, פרק יג, ג. מהד' מוסד הרב קוק, עמ' לח. כותרת הפרק: תורת חוץ לארץ ותורת בבל.

המשיח דיין ותלמיד חכם או מנהיג צבאי ומדיני

אחד המקומות בהם ניכר הפער שבין הבבלי לירושלמי, נמצא ביחס למרד בר כוכבא. התיאור של מרד בר כוכבא בבבלי, עוסק בשאלה מרכזית אחת: כיצד נבחן מי הוא משיח שקר? ודין המוות שקבעו רבנן לבר כוכבא, שכשהתברר שהוא אינו עומד במבחן הדיינות של 'מורח ודאין'.

לשיטת הבבלי כל ייעודו של המשיח לעסוק בהלכה ובדיינות. והוא צריך להראות את היתרון שלו בתחום זה בלבד. הבבלי אך לא מזכיר מלחמה אליה קשור בר כוזיבא, גם אין תזכורת מתי הוא מלך שנתיים וחצי והיכן. אין לו לוחמים שמטיפים אצבע או עוקרים ארז, גם אין את רבי עקיבא נושא כליו של בר כוכבא, המכריז עליו 'דין הוא מלכא משיחא'⁴.

"בר כוזיבא מלך תרתין שנין ופלגא, אמר להו לרבנן: אנא משיח. אמרו ליה: במשיח כתיב דמורח ודאין, נחזי אנן אי מורח ודאין, כיון דחזיוהו דלא מורח ודאין – קטלוהו".

לעומת המידע המועט והמנותק שנמצא בתלמוד הבבלי, התלמוד הירושלמי מכביר פרטים צבאיים ולאומיים, כמו גם את המעורבות של רבי עקיבא וחכמי דורו בפעילותו של בר כוכבא:⁵

"תני ר' שמעון בן יוחי עקיבה ר' היה דורש: דרך כוכב מיעקב דרך כוזבא מיעקב. ר' עקיבה כד הוה חמי בר כוזבה הוה אמר דין הוא מלכא משיחא א"ל ר' יוחנן בן תורתא עקיבה יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא יבא. א"ר יוחנן קול אדריינוס קיסר הורג בביתר שמונים אלף ריבוא. א"ר יוחנן שמונים אלף זוג של תוקעי קרנות היו מקיפין את ביתר וכל אחד ואחד היה ממונה על כמה חיילות והיה שם בן כוזבה והיה לו מאתים אלף מטיפי אצבע. שלחו חכמים ואמרו לו עד אימתי אתה עושה את ישראל בעלי מומין אמר להן וכי היאך איפשר לבדקן. אמרו לו כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארז מן לבנון לא יהיה נכתב באיסרטיא שלך היו לו מאתים אלף כך ומאתים אלף כך וכד דהוה נפק לקרבא הוה אמר ריבוניה דעלמא לא תסעוד ולא תכסוף [תהילים ס יב] הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא בצבאותינו שלש שנים ומחצה עשה אדריינוס מקיף על ביתר..."

גם התלמוד הירושלמי, עוסק בצידוק הדין על מותו וכשלון המרד. בר כוכבא מואשם שכפר בסיועו של הקב"ה ובטח בעוצמתו. אך המקור מדגיש שרבי עקיבא הכריז

4. בבלי, סנהדרין צ"ג ע"ב.

5. ירושלמי, תענית ד ה, סח ע"ד.

עליו שהוא מלך המשיח⁶. הירושלמי מתארך את פועלו של בר כוכבא למלחמה באדריאנוס, ומייחס לו התארגנות צבאית משמעותית.

ברור שהפער בין שני המקורות הללו איננו מקרי, ולא נובע חלילה מחוסר ידע של חכמי בבל. הפער נובע מהרצון לבטל בגלות כל רעיון של התמרדות. כמו בסיפור יציאתו של ריב"ז, בו מבקש הבבלי להעלות על נס את הגישה של הצלת האפשר, תוך גינוי של המורדים המכונים 'בריונים' תואר רווח בתלמוד הבבלי לאנשים חסרי עול. חכמי בבל, מבקשים למנוע אצלם ובשעתם כל זיק של התמרדות. התפיסה גלותית בנויה על כניעה והשלמה עם השלטון. התרפקות על סיפורים כמו של בר כוכבא, יכולים להוות סכנה לחברה היהודית הנתונה תחת רשות זרה בארץ זרה. אין הדברים כן בתלמודה של ארץ ישראל, תלמודה של ארץ ישראל שונה מהתלמוד הבבלי, לא במידע, אלא ברוח שלו. לאור פער זה יש להבין את גישת הבבלי המבקש להצדיק את המהלך של ריב"ז ולגנות את המורדים.⁷

האמנם ריב"ז הציל את היהדות

בפרק הראשון של חוברת זאת הבאתי את דבריו של הסופר מאיר שלו, המשתלח במנהיגי המרד ומהלל ומשבח את ריב"ז כמי שהציל את היהדות והחליף לנו את הקורבנות בתפילה בבית הכנסת וכו'. הגישה הרווחת, נוטה לראות את מהלכו של ריב"ז, ע"פ התוצאה. על פניו נראה שריב"ז אכן הצליח לשקם את עולם התורה שעמדה לנו במשך כל תקופת הגלות. הוא עשה זאת תוך התוויית דרך שבשעה שיש סכנה להכל, מותר ורצוי לוותר על חלק כדי להציל את מה שניתן, או כפי שמכנה זאת הבבלי: "הצלה פורתא".

6. האיר לי ידידי הרב ד"ר אברהם בלס, איש תורת ארץ ישראל, שרשב"י תלמידו של ר"ע אומר משמו של רבו ר"ע, על בר כוכבא 'דין הוא מלכא משיחא', אף שרשב"י חי אחרי נפילתו של בר כוכבא והוצאתו להורג של רבו ר"ע, והיה יכול להשמיט זאת, או להעיר על זה, מפני סופו של בר כוכבא.

כאלף שנים אחר כך פוסק הרמב"ם, שר"ע לא טעה בהערכה שלו לגבי בר כוכבא. ומסביר שהמבחינים של המשיח הם מעשיים: רמב"ם, מלכים יא ג: "ואל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיוצא בדברים אלו, אין הדבר כך, שהרי רבי עקיבא חכם גדול מחכמי משנה היה, והוא היה נושא כליו של בן כוזיבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח, ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעונות, כיון שנהרג נודע להם שאינו, ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת, ...".

הראב"ד הנוהג לחלוק על הרמב"ם מתעלם מדברי הירושלמי ודבק בשיטת הבבלי: "א"א והלא בן כוזיבא היה אומר אנא הוא מלכא משיחא ושלחו חכמים לבדקו אי מורח ודאין או לא וכיון דלא עביד הכי קטלוהו".

7. ניתוח של הבבלי מול הירושלמי בעניינים אלו, ראה אצל: "אפרון - מלחמת".

אולם, המבחן ההיסטורי מוכיח שחכמי דורו של ריב"ז לא סברו כמוהו. ראשית לא נמצא בשום מקום מימרא שמשבחת את המהלך הזה של ריב"ז. אמנם, קיים ניסיון להבין את המצוקה וההתלבטות בה הוא נמצא בשעה הרת גורל לעם היהודי. אך מסקנת הגמרא גם בבבלי, היא: "משיב חכמים אחור ודעתם יסכל".

לעומת זאת היציאה למרד בר כוכבא, הינה הוכחה ניצחת שדרכו של ריב"ז נדחתה על ידי חכמי דורו.⁸

אם המהלך של ריב"ז היה כל כך מוצלח והביא לפריחה והצלחת היהדות, נשאלת אם כן השאלה מה מביא את חכמי ישראל במנהיגותו של ר"ע, לצאת שוב למלחמה אבודה מול הרומאים.⁹ האם חלילה אחז בהם טרוף, האם לא ראו את ההישגים של ריב"ז, או שמא יש לבחון מחדש את המהלכים.

עלית בית נתזה – שוב הכרזת המרד נגד רומא

בחז"ל מתואר אחד הדיונים המכריעים שהביאו כפי הנראה אל המרד, שנערך 'בעליית בית נתזה בלוד'. הדיון עסק בשאלה באיזה תנאי יהודי מצווה למות ולא לעבור על המצוות, ומתי הוא מחויב לעבור על המצוות ולשמור על חייו. סביר שאין מדובר בעוד דיון היפותטי. המיקום של הדיון 'בעליית בית נתזה בלוד', מעיד על מסתוריות ודחיפות. 'עליה' ממוקמת תמיד בקומה השניה, קומת הצניעות וההצנעה, בהחבא ושלא לעיני ואזני השלטונות, מלשינים או תבוסתנים. הכינוס שנערך בלוד בימיה המעטירים של יבנה, אף הוא אומר דרשני.

מה היא שעת השמד?

באותה ההזדמנות מתקבע המושג 'שעת השמד', ומכאן נגזר 'דורו של שמד'. זו השעה, שעם ישראל עומד עם הגב אל הקיר. את הכוונה הרומית לקעקע את מה שמייחד את עם ישראל ולהפוך אותו לעוד חוליה המרכיבה את התרבות הרומית, כבר לא ניתן להסתיר. בשעה הזאת 'נמנו וגמרנו' חכמי הדור, שאין להיכנע או לוותר, גם לא במקרה שמדובר במצוות קלות או אפילו מנהגים שוליים כמו אופן קשירת שרוך הנעל,¹⁰ כדבריהם (תוספ' שבת טו ז'): "... אין כל דבר עומד בפני פקוח נפש חוץ מע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים במי דברים אמורים שלא בשעת השמד, אבל בשעת השמד

8. כאן אני כותב על הנסיבות של מרד בר כוכבא והקשר שלו למהלך של ריב"ז בקצרה, אך אם יסתייע בעזרתו ית', אכתוב את הדברים באופן מקיף יותר ובמיוחד על ההדרגה והשלבים בגזירות הדת.

9. עסקתי בנושא זה בחוברת שהוצאתי על מרד בר כוכבא, ראה: "בן ארי - לחירות".

10. בבלי, סנהדרין עד, ע"א - ע"ב.

אפי' מצוה קלה שבקלות אדם נותן נפשו עליה ...".

לכאורה הלכה זו עומדת בסתירה לדרך בה נקט ריב"ז. לשיטתו של ריב"ז ראוי לוותר על קריאת שמע כדי שניתן יהיה ללמוד תורה וכדומה. בעליית בית נתזה נמנו וגמרנו בשיטה קנאית לכאורה, שאם מדובר בשעת השמד, בשעה שבה האויב מבקש להשמיד את היהדות, מוסרים את הנפש גם על מנהגים קלים. חלילה לא מדובר בטרופ, מדובר בתובנה.

שיטת הפשרה והויתור נכונה ורצויה כל עוד היא חד פעמית ומקומית, אז יעבור ואל ייהרג. אולם אם מדובר במגמה להשמדת היהדות, לא צריך לחכות שינגסו ממנה נגיסה ועוד נגיסה, עד שלא יוותר ממנה מאומה. כל ויתור יזמין את האויב לתביעה הבאה שלו.

להערכת כוונת הרומאים להשמיד את היהדות היתה כוונה נסתרת, לפחות מתקופת קיסרותו של טיבריוס בתחילת המאה הראשונה וכפי שראינו לעיל בפרק ה. המרד הגדול חידד אצל הרומאים את הכורח לנטרל את הפצצה הדמוגרפית היהודית. הדרך לעשות זאת היתה ע"י גזירות הדת שהתחילו עוד קודם החורבן וכפי שראינו אצל האיסיים (לעיל פרק ה), חורבן המקדש פעל לנפץ את המרכז היהודי העולמי. אולם עתה נותר להם לפגוע בלכידות היהודית. גזירות הדת באות בשלבים, בתחילה אוסרים את קריאת שמע ורק אחר כך את לימוד התורה וכפי שכותב על כך הרב פרופ' שאול ליברמן. חכמי ישראל מתבוננים במשך שנים במהלכים נגד היהדות שמחריפים מעת לעת. אם היה זמן שחשבו שהויתור והרכנת הראש, יגרמו לרומאים להניח להם, הם התבדו כל פעם מחדש.

על רקע זה יש את ההתכנסות בעליית בית נתזה, שם דנים בשאלה הרת גורל, גורלה של היהדות שהולך ונשחק. שם מחליטים להטיל את עם ישראל למלחמה, המלחמה על היהדות. כששואלים אותי האם נוצחנו או הובסנו במלחמה הזאת, תשובתי ברורה, המלחמה על היתה על קיומה של היהדות ובזה הניצחון הוא ברור וחד משמעי.

פריחת היהדות בדור אושא שלאחר מרד בר כוכבא

בפועל, דור אושא, הדור שלאחר מרד בר כוכבא קם מהאפר, הוא דור הפריחה של גדולי חכמי המשנה המניחים את היסודות לתושבע"פ, המשנה, מדרשי ההלכה ועוד. לולא פרץ מרד בר כוכבא, היהדות היתה נשחקת שלב אחר שלב, כפי שתרכויות אחרות התמוססו ונבלעו, ומזימת הרומאים חלילה, היתה יוצאת לפועל.

בעניין זה ראוי להביא את דברי מרן הראי"ה באגרת שלו לבני עקיבא, הרואה את רוח החירות הלאומית של רבי עקיבא כפועלת ופועמת לגאולת ישראל על אף שהחזון בשעתו נכשל:

והשלישית - היא מדת ר' עקיבא המיוחדת,
שהיא מתעוררת עכשיו בזמן צמיחת הישועה,

נספח א:

הביטוי ליסטים בחז"ל ואצל יוספוס

המונח ליסטים במרד בר כוכבא ויחס חכמי ישראל למורדים

ישנם כינויים שבידוע ובמקובל, נחשבים כינויי גנאי. כן הוא המונח ליסטים המופיע תדיר אצל יוספוס כשהוא מתייחס למורדים בזמנו. כשליסטים משמעותו פורע חוק על כל משמעויותיו, גונב, רוצח, מורד בשלטון. ברצוני לעמוד על אירוע אחד בחז"ל בימי מרד בר כוכבא בו משמע במפורש שהליסטים הם המורדים.

האירוע המדובר עוסק בהריגת בנו של רבי חנינא בן תרדיון ע"י ליסטים. המקור העוסק בזה מופיע בשני מקומות, המקור הראשון הוא במסכת שמחות יב יג:

"...ומעשה בבנו של רבי חנינא בן תרדיון שיצא לתרבות רעה, תפשוהו ליסטיין והרגוהו, ונמצא תפוש לאחר שלשה ימים, נתנוהו בכרכדות, והניחוהו על גבי המיטה, והכניסוהו לתוך העיר, והיו מקלסין לפניו בכבודו של אביו. וקרא עליו אביו המקרא הזה, ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך, ואמרת איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי, ולא שמעתי בקול מורי ולמלמדי לא הטייתי אזני, כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה, וחזר לתחילת המקרא. אמו קראה עליו המקרא הזה, כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו ואחותו קראה עליו המקרא הזה, ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ". ביאור: הבן של רבי חנינא יצר לתרבות רעה, אך אין הסבר מה היא אותה 'תרבות רעה'. תפשו אותו ליסטיין לכאורה מדובר בפושעים והרגו אותו. כשהכניסו את גופתו לעיר, דברו אנשי העיר בשבחו של ההרוג בגלל כבודו של אביו. אך כאן, אביו אמו ואחותו, מפתיעים ולא רק שאינם מספידים את הנרצח, הם מדברים בגנותו.

המקור השני העוסק באותו אירוע מוסיף מספר מילים שמבארות האירוע באור חדש לחלוטין (איכה רבה ג ו):

"ויגרס בחצץ שני, מעשה בבנו של ר' חנניה בן תרדיון שנתחבר ללסטים וגלה את רזן והרגוהו ומלאו פיו עפר וצרורות. לאחר שלשה ימים נתנוהו בכליבא ובקשו לקלס עליו מפני כבוד אביו. ולא הניחן אמר להם הניחו לו ואני אומר על בני: פתח ואמר (משלי ה'): ולא שמעתי לקול מורי ולמלמדי לא הטייתי אזני כמעט

להיות לנו לאור עולם, התלהבות ומסירות לחזק כל חזון של גאולה ותחיה לישראל וארצו.

ודוקא מפני שהחזון בשעתו נכשל,

ובר כוכבא נפל ועמו נפל ישראל בבחינת חירותו הלאומית,

בטוחים אנו כי תורת אמת אשר בפה קדוש יבוא תור לה,

והתור הזה הולך ובא, ולא תקום פעמיים צרה,

ולא לחנם לחם ישראל מלחמת קיומו ונצחו עד דור אחרון ועד בכלל.

לכו אחים ובנים חביבים בכח ד' גואל ישראל,

אל ירך לבבכם, אל תערצו מכל קולות של צווחות וקל-גסים.

ד' עמנו, ובשמו ותורתו נדגול ונעשה חיל,

לקרבת גאולתנו ופדות נפשנו,

בישע צור ישראל אשר הננו לעדי עד עמו וצאן מרעיתו.

בברכה, חיים ושלום, חדות רוח וקושט סלה.

נאמן אהבתכם

אברהם יצחק הכהן קוק

הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה.

ואמו קראה עליו (משלי י"ז): כעס לאביו בן כסיל וממר לילודתו.

אחותו קראת עליו (משלי כ') ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חציץ

המילים שנוספו הם "נתחבר ללסטים וגילה את רזן", מסתבר שאין מדובר ברצח שנעשה סתם ע"י ליסטים. הרצח נעשה ע"י ליסטים שהוא היה מחובר אליהם, אך גילה את סודם, הווי אומר: הלשין עליהם. אם היה מדובר בהלשנה על סתם עבריינים שגוזלים ורוצחים אנשים, אין להבין את הגיוני החרף שהוא מקבל מבני משפחתו. לכן ההסבר היחיד של המדרש הזה, מתבאר באופן זה: הבן של רבי חנינא שהצטרף למרד, בגד בחבריו והלשין עליהם. המורדים הענישו אותו על בגידתו, ומשפחתו של המלשין, יוצאת אף היא נגדו, ועומדת לצדם של לוחמי המרד, רוצחי בנם שבגד.

במשמע מכאן שהמונח ליסטים, הוא סוג של מילת קוד אצל חז"ל המתארים אירועים ממרד בר כוכבא, ומכנים באופן זה את הלוחמים ברומאים. לא מן הנמנע שהמונח 'בריונים', אף הוא מילת קוד, המסתירה תחת גנותה את שבחם. ודאי הוא שחכמי ישראל לא רק שלא יצאו נגד המורדים ברומא בזמן מרד בר כוכבא, אלא טרחו ללמד אותנו שרבי עקיבא היה נושא כליו של בר כוכבא. הם ראו בעין רעה את מי שחצה קווים לחצד האויב, אפילו אם היה בן משפחתם. לכן יש להעריך שבזמן המרד הגדול היחס למורדים בקרב החכמים, מתאים יותר לנוסח של אדר"נ מאשר היחס בבבלי, אא"כ הביטוי 'בריוני', הוא מילת קוד, המסתירה מאחוריה הערכה והוקרה.

נספח ב:

ימי הבית השני – שנאת חנם או עם ישראל בתפארתו וגדולתו

ימי הבית השני, הם ללא ספק מהתקופות המפוארות בתולדות העם היהודי. לא פעם כשאני מרצה על תקופה זו, אני נתקל באמירות קשות, הנובעות מהערכת ימי הבית השני דרך העדשה המצומצמת של אגדות 'קמצא ובר קמצא' ודברי חז"ל על 'שנאת חנם'. זו הסיבה שאצל רבים, ימי הבית השני מצטיירים כתקופה בה עם ישראל עסק במריבות פנימיות, משחקי כבוד עלובים, רצח הדדי וכדומה. דעה זו מתבססת כאמור על מספר מצומצם ביותר של אמירות בחז"ל, שעניינן מה שמכונה 'צידוק הדין'.

די ללמוד מעט משנה ואגדות חז"ל כדי להבין שמדובר בעיוות המציאות ועוול לתקופה מהמפוארות בתולדות עמנו. אין תקופה ואין חברה שאין בה אירועים חריגים, שחיתויות, ולצערנו אפילו שפיכות דמים. אך החרג, לא בהכרח מעיד על הכלל. הכלל נדון ע"פ הנורמה הרווחת, תרומתו, התפתחותו, מבני הציבור שלו, ההשפעה שלו על הדורות הבאים ועוד. לכן ראוי לבחון את התקופה גם מהתיאורים של מבנה המקדש במסכת מידות המעיד על עוצמה חברתית וכלכלית, על העליות ההמוניות לרגל וההתנהלות המופתית של המקדש, כפי שהם מתוארים בחז"ל. למרות הקשיים מבית

וההתנכלויות מבחוץ. נצטט להלן כמה דברים על מרכזיותו של המקדש בחיי החברה היהודית, בימי הבית השני. כפי שכותב עליהם ש' ספראי:

"כל התחומים בחיי הרוח, במחשבה ובחיי המעשה נוצרו אז ונתגבשו מסביב למקדש, והיו קשורים אליו קשר אורגאני. המקדש לא היה מרכז פולחני של חיי הדת או מקום של ריכוז לאומי בלבד, אלא גם מקור חיותן וניקתן של כל רשויות החיים כולן. ראו בו לא רק משכן האלוקים עלי אדמות ובית ה', אלא מעיין ממנו שאבו האומה וכל מוסדותיה את יניקתם... המקדש היה גם מקור המשפט וההנהגה..."¹¹

"המקדש היה מקור לגאווה הלאומית של האדם מישראל. הבניינים המפוארים, סדר העבודה, שנחשבו נאים ומתוקנים, השור רגשות עמוקים בלב העולה-לרגל, שחש כי כאן הולם דופק חיי האומה בעוז, ביחוד בימי חג ומועד, עת התכנס העם לתוך חצרותיו באלפיו ורבבותיו מכל קצוות הארץ והתפוצה. מכאן המסירות הרבה שגילה העם למקדש, שקידתו על קיום סדרי העבודה, והמלחמה הנואשת אשר נלחם בימים האחרונים לקיום עצמאותו בהסתער האויב על חומות המקדש, והיגון והאבל העמוקים שפשטו בעם בעלות בית ה' באש"¹².

11. "ספראי - העבודה", עמ' 34.

12. שם, עמ' 35.

"אבות - שכטר", אבות דרבי נתן, מהדורת ש"ז שכטר, הוצאת בית המדרש לרבנים, ניו יורק וירושלים - תשנ"ז.

"אלדד - פולמוס"; י' אלדד: פולמוס: החורבן ולקחיו, ירושלים - תשמ"ב.

"אלון - הליכתו"; ג' אלון, "הליכתו של רבן יוחנן בן זכרי לירושלים", בתוך: מחקרים בתולדות ישראל, א, ג' אלון (אוסף מאמרים), 219 - 252.

"אלון - נשיאותו"; ג' אלון, "נשיאותו של רבן יוחנן בן זכאי", בתוך: מחקרים בתולדות ישראל, א, ג' אלון (אוסף מאמרים), 253 - 273.

"אלון - שריפת"; ג' אלון, "שריפת המקדש", בתוך: מחקרים בתולדות ישראל, א, ג' אלון (אוסף מאמרים), עמ' 206 - 218.

"אפעל - כעיר נצורה"; י' אפעל, כעיר נצורה - המצור וגילוי במזרח הקדום, ירושלים - תשנ"ז.

"אפרון - מלחמת"; י' אפרון, מלחמת בר כוכבא לאור המסורת התלמודית, בתוך: מרד בר כוכבא - מחקרים חדשים, בעריכת: א אופנהיימר וא' רפפורט, ירושלים - תשמ"ח, עמ' 47 - 105.

"אשכולי - התנועות"; א"ז אשכולי, התנועות המשיחיות בישראל, ירושלים - תשמ"ח.

"אשל - עמית"; ח' אשל ד' עמית, מערות המפלט מתקופת מרד בר כוכבא, תל אביב - תשנ"ט.

"בוארון - היסטוריה"; ש' בוארון, היסטוריה חברתית ודתית של עם ישראל, א, א, רמת גן - תשט"ו.

"בן ארי - לחירות"; מ' בן ארי, לחירות ירושלים, קרני שומרון - תשע"ג.

"בן ארי - תחומי"; מ' בן ארי, תחומי הקדושה בהר הבית, חיבור לשם קבלת דוקטור לפילוסופיה - מוגש לסינט של אוני' בר אילן, רמת גן - תשס"ז.

"בן סירא"; ספר בן סירא השלם, מהדורת מ"צ סגל, ירושלים תשי"ט.

"בר כוכבא - המצור"; ג' בר כוכבא, "המצור על יודפת והמצור על גמלא כמקרי בוחן לבחינת הפקת לקחים בצבא הרומי", קתדרה, 136, תמוז - תש"ע, עמ' 7 - 36.

"ברויאר - היסטוריה"; מ' ברויאר, 'הוראת ההיסטוריה ואמונת חכמים', שמעתין, 36 - 37, אייר תשל"ג. עמ' 52 - 62.

"הר - ההיסטוריה"; מ"ד הר, תפיסת ההיסטוריה אצל חז"ל, בתוך: דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, ג, ירושלים - תשל"ז, עמ' 129 - 142.

"הר - הפריודיזציה"; מ"ד הר, 'שאלת הפריודיזציה של ימי בית שני ותקופת המשנה והתלמוד בתולדות ישראל'. בתוך: מחקרים בתולדות ישראל - בתקופת הבית השני, ליקט: ד' שוורץ, ירושלים - תשנ"ו, עמ' 15 - 25.

"הראי"ה - האידאות"; מרן הראי"ה קוק, "למהלך האידאות בישראל", בתוך: אורות (למרחק הראי"ה), ירושלים - תשנ"ג, עמ' קב - קיח.

"הרב הס - עיסקת"; הרב י' הס, "קמצא - דרך לימוד באגדה", בתוך: יום חג, הרב י' הס, עמ' 109 - 123.

"הרב הס - קמצא"; הרב י' הס, "עסקת השטחים של חז"ל", בתוך: יום חג, הרב י' הס, עמ' 123.

"חיי יוסף - שוורץ"; פלביוס יוספוס, חיי יוסף, מבוא תרגום פירוש, מהדורת ד' שוורץ, ירושלים תשס"ח.

"חפץ - עיון מחודש"; ח' חפץ, "מלכות פרס ומדי בתקופת בית שני ולפניה - עיון מחדש". מגדים, יד, סיוון תשנ"א - אלון שבות, עמ' 78 - 147.

"טקיטוס - דברי"; קורנליוס טקיטוס, דברי הימים, ספר ה, יב, ירושלים תשכ"ה.

"כשר - הסיבות"; א' כשר, המרד הגדול - הסיבות והנסיבות לפריצתו, ירושלים תשמ"ג.

"כשר - הרקע"; מ' כשר, "הרקע הסיבתי והנסיבתי של מלחמת היהודים ברומאים", בתוך: המרד הגדול הסיבות והנסיבות לפריצתו, בעריכת א' כשר, ירושלים - תשמ"ג, עמ' 9 - 92.

"לוי - ציצירו"; "דברי ציצירו על היהודים בנאום הסניגוריה על פלאקוס", בתוך: עולמות נפגשים - מחקרים על עולמה של היהדות בעולם היווני - הרומאי, ירושלים - תשכ"ט, עמ' 79 - 114.

"לוי - קדמוניות"; י' לוי, "קדמוניות היהודים ומידותיהם", בתוך: עולמות נפגשים - מחקרים על עולמה של היהדות בעולם היווני - הרומאי, ירושלים - תשכ"ט, עמ' 115 - 196.

"לוין - הקנאים"; י' לוין, "הקנאים בסוף תקופת בית שני כבעיה היסטוריוגרפית", בתוך: המרד הגדול הסיבות והנסיבות לפריצתו, בעריכת א' כשר, ירושלים - תשמ"ג, עמ' 365 - 376.

"ליכט - חזון עזרא", י' ליכט (מתרגם ומבאר), ספר חזון עזרא, מהדורת מוסד ביאליק, ירושלים - תשכ"ח.

"מלחמות - אולמן", יוסף בן מתתיהו, מלחמות היהודים, מהדורת: ל' אולמן, ירושלים - תש"ע.

"משל - מבצר אלכסנדריון"; ז' משל, "מערכת מצור ודרך קדומה לרגלי מבצר אלכסנדריון (סרטבה), בתוך: ארץ ישראל, כ, בעריכת: א' בן תור ואחרים, ירושלים - תשמ"ט, עמ' 292 - 301.

"סולבייץ-יק - גאולה"; הרב י"ד סולבייץ-יק, "גאולה, תפילה, תלמוד תורה", בתוך: דברי הגות והערכה, ירושלים - תשמ"ב, עמ' 255 - 272.

"ספראי - העבודה"; ש' ספראי, "עבודת האלוהים בבית המקדש השני", בתוך: בימי הבית ובימי המשנה - מחקרים בתולדות ישראל, א, ש' ספראי (אוסף מאמרים), ירושלים - תשנ"ו, עמ' 13 - 35.

"ספראי - ירושלים"; ש' ספראי, "ירושלים כמרכז ליהדות בסוף ימי הבית השני", בתוך: בימי הבית ובימי המשנה - מחקרים בתולדות ישראל, א, ש' ספראי (אוסף מאמרים), ירושלים - תשנ"ו, עמ' 79 - 84.

"עמית - הקיסרות"; מ' עמית, תולדות הקיסרות הרומית, ירושלים - תשס"ב.

"פילון - גאיוס", פילון האלכסנדרוני, "המשלחת לגאיוס", בתוך: פילון האלכסנדרוני, כתבים, א', בעריכת: ס"ד נטף, תרגם א' כשר, ירושלים - תשמ"ו, עמ' 61 - 155.

"פילון - פלאקוס"; פילון האלכסנדרוני, "נגד פלאקוס", בתוך: פילון האלכסנדרוני, כתבים, א', בעריכת: ס"ד נטף, תרגם א' כשר, ירושלים - תשמ"ו, עמ' 19 - 60.

"פלוסר - עלילת הדם", ד' פלוסר, "עלילת הדם" נגד היהודים לאור ההשקפות של התקופה ההלניסטית, בתוך: ספר יוחנן לוי, עמ' 104 - 124.

"צ'ריקובר - ההלניסטית"; א' צ'ריקובר, היהודים והיוונים בתקופה ההלניסטית, ת"א - תשכ"ג.

"קלוזנר - הבית השני", י' קלוזנר, ההיסטוריה של הבית השני, כרכים א - ה, ירושלים, תש"ט - תשי"א.

"קלוזנר - כשאומה"; י' קלוזנר, כשאומה נלחמת על חרותה, ת"א - תרצ"ו.

"קלוזנר - טפר"; ע' קלוזנר י' טפר, מערכות המסתור בשפלת יהודה, תל אביב 1987.

"רוקח - זכריה"; "זכריה בן אבקולס - ענוותנות או קנאות?", בתוך: ציון, נג, א, ירושלים - תשמ"ח, 53 - 56.

"רפפורט - חשמונאים"; א, רפפורט, בית חשמונאי - עם ישראל בארץ ישראל בימי החשמונאים, ירושלים - תשע"ג.

"שטרן - דרכו", מ' שטרן הי"ד, "דרכו של יוסף בן מתתיהו בכתבי היסטוריה", בתוך: מחקרים בתולדות ישראל בימי הבית השני (ספר מנחם שטרן), בעריכת י' גפני ואחרים, ירושלים - תשנ"א, עמ' 408 - 413.

"שטרן - הפזורה"; מ' שטרן הי"ד, "הפזורה ותולדותיה בארצות השונות", בתוך: מחקרים בתולדות ישראל בתקופת הבית השני, בעריכת: ד' שוורץ, ירושלים - תשנ"ו, עמ' 313 - 331.

"שטרן - הקנאים"; מ' שטרן הי"ד, "הקנאים והסיקריים: ענפים של תנועת חרות לאומית", בתוך: המרד הגדול הסיבות והנסיבות לפריצתו, בעריכת א' כשר, ירושלים - תשמ"ג, עמ' 380 - 383.

"שטרן - קנאים וסיקאריים"; מ' שטרן הי"ד, "קנאים וסיקאריים", בתוך: מחקרים בתולדות ישראל בימי הבית השני, בעריכת י' גפני ואחרים, (ספר זיכרון למ' שליט), ירושלים - תשנ"א, עמ' 277 - 299.

"שטרן - שנאת ישראל"; מ' שטרן הי"ד, "שנאת ישראל ברומא", בתוך: מחקרים בתולדות ישראל בימי בית שני (ספר מנחם שטרן), בעריכת י' גפני ואחרים, ירושלים - תשנ"א, עמ' 536 - 548.

"שליט - הורדוס"; הורדוס המלך - האיש ופעלו, ירושלים, תש"ך.

"שמיר - יאיר", מ' שמיר, יאיר - רומן ביוגרפי, הוצאת זמורה ביתן, לוד - תשס"א.